

Del IV: Kultur

Kap. 12. Kulturbegrepet i arkeologi

I del II og III i denne avhandlingen - og typologi og kronologi - har jeg omtalt ulike fortidige "kulturer", for eksempel "kamkeramisk kultur", og jeg har omtalt gjenstander som "materiell kultur". Disse to parallelle forståelsene av "kultur" har vært gjeldende i arkeologien siden på 1930-tallet. Den ene er en rent arkeologisk-empirisk tilnærming, basert på sammenstillinger av materielle levninger (materiell kultur). Denne forståelsen bygger på eldre, typologisk-kronologisk baserte enheter av fysiske fenomen som opptrådte sammen. Den andre henter inspirasjon fra etnologien og antropologien, og ser kultur som et større hele av handlinger, gjenstander, forestillinger, normer og regler. Her har kulturbegrepet ikke bare omfattet materielle spor etter fortidige samfunn, men også handlinger, holdninger, forestillinger og sosiale relasjoner innenfor avgrensede grupper. Oppfatningen av kultur som resultat av tilpasning, er en variant av denne siste forståelsen. De to innfallsvinklene eller forståelsesrammene inkluderer hverandre delvis. Felles for dem begge er at de som vitenskapelig "verktøy" i arkeologi forutsetter at man kan trekke skiller og grenser mellom grupper av gjenstander - og i siste instans mennesker - på grunnlag av visse trekk, som man kaller "kulturelle".

Arkeologiske "kulturer" kan altså referere både til sett av gjenstander og til fortidige samfunn som primært sosiale enheter. I denne siste delen av avhandlingen -del IV - vil den tidlige, nordlige kamkeramikken bli drøftet i forhold til sin materielle kontekst og som resultat av sosiale relasjoner i og mellom samfunnene i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr. Presentasjonene og drøftingene dekker dermed både den materielle og den sosiale forståelsen av "kultur". I dette innledningskapittelet vil det først bli gjort kort rede for kulturbegrepets betydningsmessige utgangspunkt og innhold. Det vil bli etablert et begrepsmessig og innholdsmessig skille mellom materiell kultur på den ene siden og sosio-kultur på den andre. Det er disse begrepene som vil bli brukt i den videre behandlingen av tidlig, nordlig kamkeramikk som kulturelt fenomen.

Den vestlige vitenskapens interesse for ikke-vestlige samfunn har siden slutten av 1800-tallet vært med på å forme både innholdet i kulturbegrepet og bruken av begrepet på fortidige forhold. "Kultur" kan mange ganger synes å bli fremstilt som det som er "annerledes" fra det moderne, vestlige - som noe bare de "Andre" har. Etnografiske analogier til ikke-vestlige, ikke-industrialiserte samfunn er samtidig den viktigste kilden til forståelse av fortidige samfunn, også i Fennoskandia. I dette kapittelet vil de etnografiske analogiene som ligger under tolkningene av tidlig, nordlig kamkeramikk bli diskutert.

12.1. Kulturbegrepet i antropologi og arkeologi: En presentasjon

I løpet av 1700-tallet, mens det sentrale Europa blomstret gjennom opplysningstid og revolusjon, begynte franske og tyske filosofer å bruke det franske begrepet “culture” for å beskrive menneskelig fremgang og opplysning (Kroeber og Kluckhohn 1952). Begrepets utgangspunkt er det latinske verbet *colere*, som betyr å dyrke eller kultivere (jord). I tråd med sitt etymologiske latinske utgangspunkt kom “kultur” til å betegne det ved mennesket som ikke er naturlig eller naturgitt, den foredling som skjer med mennesket gjennom livet. Kultur ble etterhvert også betegnelsen på den livsformen som kjennetegnet enkle agrarsamfunn og primitive jakt- og fangstsamfunn, samfunn som Europa gjennom koloniseringen var blitt oppmerksomme på. “Kultur” kom til å stå for det som var annerledes og enklere, og ikke minst kom begrepet til å betegne samfunnsformer som var enhetlige og som endret seg langsomt. “Kulturene” ble sett i kontrast til den hurtig omskiftelige og varierte “sivilisasjonen”, slik den ble opplevd i de moderne, urbane byene i Sentral-Europa. Fra slutten av 1700-tallet ble også en annen forståelse av “kulturbegrepet” innarbeidet i vestlig tenking: I tysk etnologi ble det etablert et skille mellom enkle “naturfolk” og siviliserte “kulturfolk”. I denne forståelsen betegnet “kultur” menneskets bevisste væren i verden, gjerne med grader av “kulturalitet”, mens “natur” betegnet menneskets omgivelser (Thomas 1996). Etnografiske beskrivelser, mente en, viste at jeger-samlergrupper gikk opp i sine omgivelser, og i liten grad utviklet “kultursamfunn”.

Arkeologi er nært forbundet med antropologifaget. Vi har et tilsvarende studieobjekt - “Den Andre”. Vi har i store trekk felles begrepsbruk og de samme teoretiske innfallsvinklene. Dessuten bruker vi etnografiske analogier for å beskrive eller forklare det arkeologiske materialet. Jeg vil derfor kort presentere utviklingen av kulturbegrepet i antropologi.

Kulturbegrepet ble det begrepsmessige utgangspunktet for etnologi, antropologi og arkeologi. I 1952 kunne Kroeber og Kluckhohn referere til bortimot 300 ulike definisjoner av kultur, bare innenfor antropologi. Den engelske etnologen Tylor (1974) formulerte sin klassiske definisjon av “kultur” i boka *Primitive Culture* slik: “den sammensatte helheten som inkluderer kunnskap, tro, kunst, verdier, rettsoppfatninger, skikker og andre ferdigheter og vaner som kreves av et menneske som er medlem av et samfunn” (min overs.) Dette holistiske synet på kultur er fortsatt gyldig for mange antropologer. De mest brukte definisjonene har tilsvart Tylors (se f.eks. Benedict 1934, Kroeber 1952, Kroeber og Kluckhohn 1952:357, Redfield 1941). Fysiske

manifestasjoner av felles oppfatninger og væremåter innenfor et samfunn var en selvfølgelig del av eldre antropologiske kultur-definisjoner. Den amerikanske antropologen Wissler skriver i 1923 (1938:V) at “Vi erkjenner at et samfunns kultur kan observeres og beskrives som artefakter og mønster, og at disse kan tolkes videre som uttrykk for menneskelig adferd”. En komplett oversikt over en kultur ville måtte inneholde fullstendige beskrivelser av alt fra kunst og håndverk, via politikk og familieliv til utdanning og religion. Men, sier Wissler (1938:2-3 (min overs.)):

“heldigvis behøver vi ikke samle eller forstå alle detaljene i et kulturkompleks før vi ser dets realitet, og til og med kan ha en formening om dets karakter. Det vi i virkeligheten gjør, er å merke oss noen av de mest distinkte eller originale karakteristika, for så, ut fra dem å anta en distinkt kultur. (...) Disse kjennetegnene er slike objektive ting som klesstil, hus og måter å lagre mat på. (...) vår erfaring med verdens folkeslag indikerer at der vi finner skarpe kontraster i slike hverdagslige og synlige ting som boligformer og matvaner, kan vi være sikre på å finne like sterke, om ikke sterkere, kontraster i tro, sosial omgang, idealer, etikk og faktisk alle mentale holdninger overfor ting og forhold av enhver type.”

Av dette synet følger at kultur er både handlinger og produkt av handlinger, og at de materielle trekkene reflekterte kulturer og forskjeller mellom dem på en sann og fullstendig måte. Denne oppfatningen var nesten enerådende innenfor antropologi frem til omkring 1960 (se f.eks. F. Keesing 1958:16, Kroeber og Kluckhohn 1952).

De senere årene har antropologifaget opplevd å gå fra diversitet til fragmentering (Borofsky 1995), og både oppfatningen av faglig fellesskap og begrepsmessig enhet står på spill. Post-modernistisk, refleksiv og fortolkende kritikk har også rammet fagets fundament: Kulturbegrepet. Fra å ha fokus på grupper av mennesker (sosio-kulturelle relasjoner) og til en viss grad på produktene av deres handlinger (materieell kultur) har aktørperspektivet de siste årene kommet sterkere inn (Bloch 1995:276, R. Keesing 1995:303, Strauss og Quinn 1995). Med aktørperspektivet har det blitt økt fokus på intern variasjon og endring. Dette har medført tvil omkring gyldigheten og relevansen av kulturbegrepet som betegnelse på større, tilsynelatende statiske og enhetlige enheter (Barth 1995, Goody 1995:255, Keesing 1995:304).

I motsetning til i antropologi har endring over tid vært helt sentralt i arkeologi (jfr. kapittel 4 og 11). Tidsdimensjonen har også vært problematisk: Hvilke variasjoner i det arkeologiske materialet skyldes tidsforskjeller og hvilke skyldes at materialet er fremkommet innenfor ulike samfunn? Ifølge Shanks og Tilley (1987:117) er det Childe (1956:33) som utvikler kulturbegrepet innenfor arkeologi. “Kulturer” var mer enn gjenstandskombinasjoner. For Childe var en ”kultur” gjenstandstyper som jevnlig opptrådte sammen, fordi de var fra samme tid og samme sted, laget

av de samme menneskene (Childe 1956:111-112). Gjenstandene representerte enhetlige folk eller samfunn, som ifølge Childe skulle være det egentlige forskningsområdet for arkeologene (1959:33). Forskjeller mellom samlinger av gjenstander viste til forskjeller mellom folk eller samfunn: Kulturen var den materielle konkretisering av ulike former for menneskelig adferd. Gjennom sine arbeid utvikler og befester Childe tanken om at arkeologiske funnkategorier som danner kulturer ikke behøver å representerer ulike tider i det hele tatt, men at de hovedsakelig representerer samfunn som er avgrenset mot hverandre i rommet. Flere kulturer eksisterte følgelig samtidig, og den samme kulturen kunne vare lenge ett sted, og kort et annet, være tidlig i ett område, og nå et annet område senere. Kulturer var uforanderlige enheter, som kunne forflytte seg og ta over for hverandre (Childe 1925, 1929, 1936, 1951, 1956), men i sin grunnform var de tilpasninger til sine opprinnelige naturmiljø. Childes begrepsforståelse og metode bygde på Gustav Kossinas bostedsarkeologi ("Siedlungsarchäologi") (Childe 1958). Kossinas metodiske tilnærming til fortidige samfunn bestod i å se geografiske avgrensninger av visse gjenstander - kulturelle markører - som direkte avtrykk av "folk" eller "raser" (Veit 1989:39-40). Childe (1950:2) så ikke noe direkte og absolutt forhold mellom kultur og etnisitet. For Childe viste etnisitet til genetisk likhet mellom individer, ikke til sosiale relasjoner mellom gruppene som individene inngikk i.

Childes arbeider fikk stor innvirkning på arkeologien i første halvdel av forrige århundre i Europa. Som jeg har vist tidligere (kapittel 4, 9, 11) ble mye av det metodiske - og dermed implisitt teoretiske - grunnlaget som fortsatt brukes i arkeologi, etablert i denne perioden. Gjennom den kulturhistoriske arkeologien ble ideen om arkeologiske kulturer som empiriske enheter med intern materiell likhet befestet. Kulturene var kjennetegnet av visse sett av gjenstandstyper, og det var gjerne utvalgte gjenstander som ga kulturene navn. Ofte var dette keramikk.

Til tross for nye teoretiske og metodiske tilnærminger til arkeologisk materiale har det materielle grunnlaget for det gamle kulturbegrepet blitt opprettholdt. Ny-arkeologien forsøkte å forkaste kulturbegrepet som betegnelse på sosiale enheter. Kulturer var rene materielle, analytiske, arkeologiske kategorier (Clarke 1968), og følgelig bare en del av det bakenforliggende systemet bak fortidig handling (Flannery 1973). I flere arbeider ble det argumentert for at materiell variasjon heller representerte det samme samfunnets varierende, funksjonelle tilpasning til miljøet og ressursgrunnlaget enn kulturelle forskjeller mellom ulike grupper (Binford 1962, 1965, Clarke 1968, White 1957). Materielle "kulturmarkører", som en lang rekke keramikktyper, ble kritisert for å være tilfeldige valg i et kontinuum av endring og tilpasning (Renfrew 1977). Kultur som

materielt fenomen fremstod i større grad som noe individer delte enn som en sosial relasjon de deltok i (Thomas 1996:28).

I en rekke arbeider utover på 1980- og 1990-tallet har kulturbegrepet fått tilbake mye av sitt sosiale innhold. Ny-arkeologiens funksjonalistiske prosessfokus har blitt kritisert for ikke å ta evne å formidle at det materielle uttrykket - den materielle kulturen - i første rekke var resultat av sosiale og historiske betingelser. En del av kritikken har også fremhevet at materiell kultur ikke passivt speiler menneskelig adferd eller sosiale relasjoner, men at den tvert imot kan brukes aktivt i maktrelasjoner for å maskere, skjule eller underkommunisere sosiale forhold. Hodder (1982a, 1982b, 1986) og Shanks og Tilley (1987) har vært sentrale i denne kritikken. I samhandling mellom ulike kulturer eller etniske grupper kan materiell kultur være et "medium" som relasjoner kan forhandles, reguleres, opprettholdes eller endres gjennom. Inspirert av moderne sosiologi (bl.a. Bordieu 1977, Giddens 1981, 1984) er materiell kultur også gitt en aktiv rolle som selvstendig aktør, som virker tilbake på sin sosiale kontekst - den sosio-kulturelle settingen - gjennom mer eller mindre forutsette prosesser (Shanks og Tilley 1987:130-132). I dag forstås materiell kultur i første rekke som de materielle uttrykkene for sosiale relasjoner i og mellom samfunn, enten mellom enkeltindivid eller grupper på ulike nivå.

Til tross for at kulturbegrepet kan omfatte mye, og fremstår som innholdsmessig noe vagt, er det ikke dermed sagt at det er uhensiktsmessig å bruke i en vitenskapelig sammenheng. Det har en innholdsmessig fleksibilitet som tvert imot kan være fruktbar når en forsøker å sammenfatte fortidige forhold. Arkeologer har som regel bare tilgang til en liten del av de kulturelle uttrykkene, som opprinnelig har omfattet blant annet adferd, holdninger, sosiale relasjoner, gjenstander og ikke minst språk og språkbruk. Den materielle kulturen vi har tilgang til er formet av fortidig adferd, holdninger og sosiale relasjoner. De materielle uttrykkene har virket tilbake på andre deler av samfunnet. Disse relasjonene mellom ulike menneskelige uttrykk i en sosial kontekst gjør det mulig å ta utgangspunkt i materiell levninger for å forsøke å beskrive og forklare fortidige sosio-kulturelle relasjoner, herunder for eksempel kunnskap om og samarbeid i redskapsproduksjon (teknologi) og ressursutnytting (økonomi og landskapsforståelse).

12.2. Materiell kultur, sosio-kultur og etnografiske analogier

Kulturbegrepet har et omfattende og varierende meningsinnhold som kan virke uklart. Begrepets betydning kan avgrenses gjennom bruk av andre begrep der "kultur" inngår. Dermed oppnår en

Del IV: Kultur

en klarere avgrensning, samtidig som forbindelsen mellom ulike fenomen fortsatt synliggjøres. Materiell kultur er et slikt avgrenset kulturbegrep. Arkeologisk materiale er restene etter den materielle kulturen som inngikk i fortidige samfunn. Materiell kultur kan følgelig forstås som objektivering av individuelle, sosial vesens handlinger. Individuell, sosial praksis nedfelles i den materielle kulturen og strukturerer den. Samtidig er materiell kultur aktiv, i den forstand at den selv virker tilbake på den sosiale praksis (Shanks og Tilley 1987:130-132). Mønster i materiell kultur kan observeres og tolkes som resultat av strukturerte og strukturerende handlinger innenfor en sosial kontekst. Denne sosiale konteksten er situert innenfor en gitt, historisk sammenheng, som kan betegnes som et omskiftelig "sett" av sosio-kulturelle relasjoner. Sosio-kulturbegrepet beskriver sosiale relasjoner mellom individer og deres omgivelser i vid forstand, innenfor og mellom grupper eller samfunn. Etnisitet er én form for sosio-kulturell relasjon, territorialitet - relasjoner mellom mennesker og land - en annen. Disse formene for sosio-kulturelle relasjoner vil bli drøftet i kapittel 14.2. og 14.3, i forhold til den tidlige, nordlige kamkeramikken.

En arkeologi som vil beskjeftige seg med fortidige, sosiale forhold må vurdere relasjoner mellom mønster i materiell kultur og sosial praksis, sosiale strategier og sosiale strukturer (Shanks og Tilley 1987:134). Det arkeologiske materialet har utsagnsverdi om sosio-kulturelle forhold. Utfordringen ligger i å forstå *hvilke* forhold materialet viser til. Forhistorisk arkeologi har ingen direkte kilder til fortidige, sosio-kulturelle relasjoner. Derfor er etnografiske analogier en viktig kilde til kunnskap om sosio-kulturell variasjon i tid og rom.

Etnografiske analogier brukes til å underbygge tolkninger av arkeologisk materiale. De virker strukturerende ved utforming av problemstillinger og tolkninger, særlig av sosio-kulturelle forhold, som ellers er vanskelige å utlede bare fra de materielle restene. Etnografiske analogier kan være mer eller mindre ubevisste premissleverandører for tilnærminger til et arkeologisk materiale. Likheter mellom observasjoner i det arkeologiske materialet og utvalgte etnografiske analogier skaper dermed også gjerne *forventninger* om ytterligere likheter. Dersom premissene for de valgte etnografiske analogiene ikke er vurdert forut for sammenligningen, kan analogiene medvirke til å redusere antall mulige tolkninger av et arkeologisk materiale uten egentlig bakgrunn i materialet selv. Istedenfor å styrke tolkningene ved å vise til analogier som sannsynlige, og dermed begrense antall mulige eller trolige tolkninger, risikerer en å redusere fortidig variasjon på bakgrunn av forutliggende premisser som ikke er vurdert.

Vi kan ikke ta for gitt at alle varianter av fortidig adferd har paralleller i nåtidige etnografisk beskrevne samfunn, og vi kan heller ikke forvente at alle typer adferd som kan observeres i nåtidige samfunn har paralleller til fortidige samfunn (Kramer 1979:2). I relasjoner mellom mennesker og materiell kultur, forstått både som produkter og produksjonssekvenser, kan det være lett å ta i bruk formale analogier. Likheter mellom enkelte gjenstander eller boplasstrukturer i en gitt arkeologisk kontekst og en valgt etnografisk analogi kan gjøre det fristende å se bort fra andre mulige paralleller. Like økonomiske eller sosiale forhold kan manifestere seg forskjellig i det arkeologiske og etnografiske materialet, og observerte likheter kan være resultat av svært forskjellige kontekstuelle faktorer. Analogienes paradoks i arkeologi er at alle kontekster er unike, samtidig som vi er avhengige av å kunne bygge tolkninger på paralleller og likheter mellom ulike - unike - kontekster. Samtidig må en ta høyde for at etnografiske beskrivelser er statiske og subjektive, preget av forskerens og forskningsarbeidets historiske, kulturelle og politiske situering. De fremstår ofte som generaliserende i sitt begrensede tilfang av variasjon. Det etnografiske forskningsarbeidet - som vitenskapelig forskning forøvrig - har oftest vært situert innenfor en androsentrisk og eurosentrisk kontekst (E. Berg 2001:26, jfr. Behar 1996, Benhabib 1992, Blunt og Rose 1994, Haraway 1991, Said 1979).

I kapittel 14 blir etnografiske analogier brukt for å gi et innblikk i den sosiale organiseringen av keramikkproduksjonen i nordre Fennoskandia og for å vurdere hvilke relasjoner som kunne ha vært gjeldende mellom mulige ulike grupper i området omkring 5000 f.Kr. Det er symptomatisk at arkeologiske studier av sosial organisering i samfunn som produserer keramikk praktisk talt uten unntak omhandler etnografisk beskrevne, nålevende eller historisk kjente, samfunn. Det samme gjelder studier av etniske eller territorielle relasjoner. I arbeidet på 1990-tallet understrekes det da også at tolkninger av sosial organisering og arbeidsdeling i et samfunn må bygge på flere kildekategorier: Materiell kultur, etnografiske analogier til økologisk, økonomisk og sosialt sammenlignbare samfunn, skrevne kilder, etno-arkeologiske studier og andre (Gero 1992, Haaland 1995). Det samme er hevdet for tolkninger av fortidig etnisitet (Jones 1998). Dette gjør det betimelig å spørre om vi kan *forvente* å kunne svare på alle spørsmål omkring sosiale relasjoner i alle fortidige samfunn (jfr. Shanks og Tilley 1987:134), også dem det bare er bevart brøkdeler av den materielle kulturen etter, slik som for de fleste steinalderssamfunn.

12.3. Tidlig, nordlig kamkeramisk kultur? Noen underliggende premisser

I kultur-evolusjonistisk arkeologi - videreført mer eller mindre implisitt i tradisjonell, kultur-historisk arkeologi - ble “kulturene”, liksom gjenstandstypene, ansett for å være innholdsmessig enhetlige. Det var ikke rom for store forskjeller eller kronologisk utvikling innenfor en kultur. Da var det riktigere å snakke om en ny eller annerledes kultur, slik det var praksis i antropologisk forskning.

Keramikkproduksjon ble sett på som en viktig teknologisk og kulturell endring, og keramikk ble stående i en særklasse blant kulturmarkørene. Leirmaterialet var plastisk og lett å “prege” med kulturelt innhold gjennom form og dekor. Mange arkeologiske kulturer fikk navn etter keramikktyper, som Traktbegerkultur, Linjebåndskultur, Kamkeramisk kultur eller Gropkeramisk kultur.. “Keramikktypene” ble vedlikeholdt til ytre påvirkning inspirerte til endring. Keramikken var dermed særlig egnet som typologisk-kronologiske parametre. Menneskene som laget keramikk kom til å bli ansett for å være grunnleggende konservative. Det skulle mye til for å endre et materielt uttrykk når det først var etablert. Forskjellene mellom kulturene skyldtes isolasjon, mens kontakt utad medførte spredning av materielle trekk og følgelig likhet og intern kulturell endring.

I finsk arkeologi er denne forståelsen av “kultur” fortsatt sterkt gjeldende. Forståelsen vedlikeholdes av gjeldende typologier for blandt annet steinalderkeramikk, og samtidig virker de etablerte typologiene til å befeste inntryket av ulike “kulturer”, kjennetegnet av ulike “typer” keramikk. Torvinens (1998, 1999, 2000) tolkning av den tidlige, nordlige og den tidlige, sørlige kamkeramikken som markører for hver sin innvandrete befolkningsgruppe må ses i lys av denne tradisjonen. Torvinen mener at de morfologiske likhetene mellom de to “typene” skyldes at de to befolkningene opprinnelig var innvandret fra to naboområder i Øvre Volga. De påstøtte klare forskjellene skyldes begrenset kontakt, både mellom befolkningene i naboområdene i Øvre Volga og siden i Fennoskandia. Geografisk nærhet er foreslått som bakgrunn for likhetene, samtidig som kulturell isolasjon er foreslått å være grunnen til at “typene” likevel er gjensidig, typologisk ekskluderende. Som jeg har argumentert for tidligere (kapittel 4, 8) har dette synet etterhvert liten støtte i det empiriske materialet. Senere “kamkeramisk kultur”, både i nord og sør, forstår Torvinen som en videreføring av den tidlige sørlige kamkeramikkb Bruken. Denne tolkningen bygger på eldre forståelser av den kulturelle utviklingen innenfor “kamkeramisk kultur” (Ailio 1909, 1922, Europaeus-Åyräpää 1930, 1955), preget av den generelle *Ex Oriente Lux*-holdningen som har vært sterkt gjeldende i europeisk vitenskap siden slutten av 1800-tallet.

Forståelsen av tidlig, nordlig kamkeramikk som et adskilt, materielt og sosio-kulturelt fenomen er overtatt som et *à priori* også i nordnorsk steinalderforskning. Keramikken har blitt tillagt vekt som markør for en egen “kultur” eller “etnisk gruppe” i Finnmark (B. Olsen 1994). I nordnorsk steinalderarkeologi er dette enestående: Ingen andre materielle fenomen fra steinalderen er tolket som uttrykk for etnisk egenart. Det er grunn til å tro at tolkningen av kamkeramikken skyldes keramikkenes tradisjonelle rolle som “kulturell markør” i arkeologi, og at dette er et ubevisst premiss for tolkningene av keramikken.

Utgangspunktet for å forstå tidlig, nordlig kamkeramikk som uttrykk for etnisitet (B. Olsen 1994, Torvinen 1998, 1999, 2000) er de etablerte “typene”, basert på ferdige gjenstandsformer. Tilstedeværelse av antatt “Sär 1”-keramikk tillegges vekt framfor alle andre materielle trekk. B. Olsen (1994) og Torvinens (1998, 1999, 2000) utgangspunkt tilsvarer det tradisjonelle forståelsen av materiell kultur. En annen tilnærming er å forstå gjenstander som sluttprodukt i produksjonsekvenser og som utgangspunkt for videre bruk. Dette gir flere og andre muligheter for samspill mellom materiell kultur og sosio-kulturelle forhold. I kapittel 7 og 8 ble det vist at keramikkmaterialet fra Øst-Finnmark var langt mer variert enn det de typologiske beskrivelsene gir inntrykk av. Det ble vist at variasjonene også omfatter element som, etter de typologiske definisjonene, ikke skulle finnes i materialet. Det ble videre argumentert for at både de typologiske beskrivelsene og materialet som er analysert her, vitner om til dels markerte, regionale variasjoner i teknologiske valg. For å vurdere keramikkenes eventuelle rolle som etnisk markør er den nødvendig å vurdere om det kan påvises tilsvarende variasjoner i teknologiske valg i den materielle konteksten kamkeramikken opptrer innenfor. Kapittel 13 er derfor en gjennomgang av det arkeologiske materialet i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr., med vekt på visse element knyttet til funnstedene for kamkeramikk. Her blir tråden fra presentasjonen av *chaîne opératoire* i kapittel 5 tatt opp i en analyse av de flatehugde gjenstandene som er assosiert med keramikken. I kapittel 14.2. vil tolkningene av keramikken som uttrykk for etnisk markering bli presentert og kommentert i forhold til moderne etnisitetsteori, og keramikkmaterialet vil bli vurdert i lys av den materielle konteksten det inngår i (jfr. kapittel 13).

I tillegg til eldre, metodiske og teoretiske forutsetninger, utgjør også etnografiske analogier mer eller mindre implisitte premisser for sosio-kulturelle tolkninger av den tidlige, nordlige kamkeramikken. Keramikproduksjon og keramikkbruk er for eksempel nesten uten unntak beskrevet i jordbrukende samfunn, der det som regel er kvinnene som produserer og bruker keramikken. Dette behøver ikke bety at det er en universell og naturlig sammenheng mellom

Del IV: Kultur

kvinner og keramikkproduksjon. Tilstedeværelsen av kamkeramikk i fangstsamfunn i Nordre Fennoskandia viser jo jeger-fangstsamfunn med keramikkproduksjon. I kapittel 14.1. vil keramikkproduksjon i nordre Fennoskandia bli drøftet i lys av det tilgjengelige, etnografiske materialet om keramikkproduksjon.

Østsamiske samfunn på 1900-tallet har vært mye brukt som “modellsamfunn” for tolkninger av økonomi, bosetting, flyttemønster og sosial organisering i yngre steinalder i Finnmark. I disse samfunnene var jakt, fiske og fangst hovedgrunnlaget for økonomien ennå frem til etter 1900, da østsamene ble beskrevet av etnografer som Tanner (1929). Tanner skildrer de østsamiske si'idasamfunnene som rester etter en uforandret og opprinnelig kultur, fint avstemt til den naturen de levde i. I realiteten hadde de øst-samske si'idasamfunnene da vært utsatt for nasjonalpolitisk maktspill og russisk-ortodoks misjonering gjennom flere hundre år (se E. Berg 2001 for en kritisk gjennomgang av Tanners etnografi, Skandfer 1995, 2002). De nyeste tolkningene av den tidlige nordlige kamkeramikens sosio-kulturelle kontekst (B. Olsen 1994, Torvinen 1998, 1999, 2000) er også influert av østsamisk etnografi og samisk tilstedeværelse i Nordre Fennoskandia.

Når arkeologer benytter seg av etnografiske analogier for å forsøke å fortolke fortiden står vi i fare for å projisere nåtiden eller den etnografisk beskrevne, nære fortiden på samfunn for flere tusen år siden, og for dermed å reprodusere etnografien i fortiden (Wobst 1978). Vi risikerer å etablere et statisk forhold mellom etnografien og arkeologien. Det kan synes som det er særlig vanskelig å frigjøre seg fra omfattende analogislutninger når en har etnografiske beskrivelser av samfunn med fangstøkonomi i samme område som steinalderbosettingene, slik som tilfellet er for østsamenes tilhørighet til de nordøstlige delene av nordre Fennoskandia. I kapittel 14.2. vil det bli drøftet hvordan beskrivelsene av østsamiske samfunn omkring 1900 både ekplisitt - men ikke minst implisitt - har påvirket fremstillingene av de kamkeramiske gruppene i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr.

13. Den tidlige nordlige kamkeramikens materielle kontekst

Den tidlige nordlige kamkeramikens materielle kontekst er i første rekke de gjenstandsfunn, råstoff, materialtyper og strukturer som er funnet i sammenheng med keramikken. Måten disse fenomenene er geografisk og tidsmessig fordelt, også i områder og på lokaliteter uten kamkeramikk er viktig for å vurdere hvordan de er relatert til keramikken. I dette kapitlet vil utvalgte deler av den tidlige nordlige kamkeramikens materielle kontekst bli gjort rede for og diskutert. De utvalgte fenomenene er steinteknologi - representert ved utvalgte redskapsformer og råstoffbruk - strukturer på lokalitetene, måten lokalitetene er plassert på i terrenget og i forhold til hverandre samt bevart osteologisk materiale. I den første delen vil steinmateriale fra hele Nordre Fennoskandia bli presentert regionvis, men med hovedvekt på Øst-Finnmark. I de to siste delene vil presentasjoner og drøftinger av lokaliteter og osteologisk materiale i større grad være konsentrert om de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark og utvalgte lokaliteter i Nord-Finland.

13.1. Steinredskap og steinråstoff med hovedvekt på Øst-Finnmark

13.1.1. Steinreduksjonssekvenser

Det tilgjengelige steinmaterialet fra de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark har begrenset utsagnsverdi om hvor og hvordan ulike redskapsformer ble tildannet. Avslagsmaterialet er ikke representativt på noen av lokalitetene og det er ingen detaljerte opplysninger om hvor i utgravningsfeltene avslag og redskap ble funnet. Det er tatt vare på få eller ingen kjerner, og det er ingen opplysninger om hva som eventuelt er etterlatt på lokalitetene etter utgravningene. I et brev fra Gjessing (1937) til Nummedal blir det gitt uttrykk for at ihvertfall en del avslag ble etterlatt på Nordli. Dermed er det katalogiserte gjenstandsmaterialet mangelfullt herfra. Selv om kjerner og avslag trolig er underrepresentert fra flere av utgravningene viser redskapsformer, antatte redskapstyper og de bevarte delene av avslagsmaterialet noen generelle trekk ved de ulike reduksjonssekvensene - *le chaînes opératoires*. I dette kapitlet vil noen av disse generelle trekkene bli presentert.

I motsetning til ved keramikkproduksjon omfatter produksjonen av steinredskap reduksjonssekvenser. Med utgangspunkt i en råstoffblokk formes kjerner. Råstoffkjernene er hugget ut av fast fjell eller hentet som løse steiner i morenemasse eller på strender. Av kjernene blir det slått avslag som kanskje blir bearbeidet videre ved nye avslag og eventuelt til slutt slipt. Ødelagte, ferdige redskap kan også bli redusert til nye redskap ved hjelp av forskjellige slagteknikker. Avslagsmaterialet og redskapene som er assosiert med den tidlige nordlige kamkeramikken i Øst-Finnmark er tildannet ved hjelp av både direkte slag med slagstein mot råstoffkjernen, bipolar teknikk, flekketeknikk, trykkretusj og flatehuggingsteknikk, i tillegg til sliping. Valg av slagteknikk(-er) i reduksjonssekvensene er relatert til råstoffets spaltningsegenskaper. Variasjonen i bearbeidingsteknikkene gjenspeiler dermed den varierte råstoffbruken assosiert med tidlig kamkeramikk: kvartsitt og "dolomitt" som kan være slått med både bipolar teknikk og direkte slag. De kan så være bearbeidet videre ved hjelp av flatehugging og trykkretusj. Grov og finere kvarts som ofte er slått ved hjelp av bipolar teknikk. Flint som er slått både som uregelmessige avslag og flekker, for så eventuelt å bli bearbeidet videre, og skifer, som er enten slått eller sagd av flate kjernestykker og som oftest også er slipt. Flatehugging og trykkretusj gir mange, tynne og i siste fase svært små avslag, som uten solding eller ved mangelfull innsamling av avslagsmaterialet kan være sterkt underrepresentert eller mangle i det katalogiserte utgravningsmaterialet. De ferdige redskapene vitner om at hvilke teknikker ble brukt, men det kan være vanskelig å vurdere om de ble produsert på den lokaliteten der de er funnet eller om de er fraktet dit, som ferdige eller delvis ferdige redskap.

Som jeg diskuterte i kapittel 4 fokuserer tradisjonell typologi på ferdige produkter. Det er etblert en del slike "typer" av steingjenstander assosiert med kamkeramikken i Øst-Finnmark og med tiden da kamkeramikken var i bruk, også i de delene av Finnmark som mangler keramikk. I den videre drøftingen av kamkeramikks gjenstandskontekst vil det bli tatt utgangspunkt i disse "typene", men med fokus på redskapene som produkt av produksjonssekvenser eller *chaîne opératoires*. Forholdet mellom produkt og prosess vil særlig bli diskutert for de flatehugde redskapene.

Flatehugde redskap er redusert ved hjelp av flere huggeteknikker, men reduksjonssekvensene består ikke bare av påviste huggeteknikker. Tilveieskaffelse av råstoff, testing av råstoffkvalitet og forming av emner ligger forut for sekvensene som inngår i den konkrete redskapsproduksjonen. I de videre reduksjonssekvensene inngår hvert slag som påført emnet. Måten emnet er holdt og slått på - hvilke valg som er gjort underveis i reduksjonssekvensen - kan en tenke seg vil være delvis individuelle, betinget av relasjonen mellom den enkelte redskapstilvirker og det valgte

redskapsnemnet. En kan også tenke seg at det kan være mulig å påvise systematiske variasjoner i de teknologiske valgene, valg som kan være betinget av produksjonssekvensens spesifikke sosio-kulturelle kontekst. Denne formen for systematikk som kan oppstå når produksjonsteknikker læres og overføres innenfor et bestemt sosialt eller kulturelt fellesskap. I kapittel 13.1.3. vil jeg vise hvordan de valgte reduksjonssekvensene for flatehugde spisser med spiss basis varierer regionalt i Finnmark omkring 5000 f.Kr.

13.1.2. Klassifisering av steinredskap

En sentral debatt innenfor klassifisering av steinredskap siden 1970-tallet er hvorvidt redskapsformer skal navngis på grunnlag av antatt bruksfunksjon eller morfologisk form (Bergman 1995, Broadbent 1979, Helskog m.fl. 1976). Et forslag til terminologi for steinredskap som har blitt mye brukt er Helskog, Mikkelsen og Indrelids (1976) *Morfologisk klassifisering av slåtte steinartefakter*. De foreslår å bare skille mellom retusjerte spisser på den ene siden og retusjerte avslag og flekker på den andre, på rent morfologisk grunnlag. Klassifiseringsforslaget er basert på flintslagteknikker og er derfor problematisk å overføre på materiale som spalter annerledes, som kvarts, kvartsitt, "dolomitt" og skifer. Dette er de desidert vanligste råstoffene i nordre Fennoskandia. I nordnorsk arkeologi i dag brukes gjerne både morfologiske og funksjonelle betegnelser om hverandre. Dette vitner om at debatten på 1970-tallet har resultert i en viss tilbakeholdenhet med hensyn til bruk av direkte formal analogi fra bruksgjenstander eller former vi har i dag til lignende former i forhistorien. Dette var langt vanligere tidligere (se f.eks. Gjessing 1942, Simonsen 1961, 1963, 1975). Samtidig viser begrepsblandingen at det fortsatt er vanligst å bruke mange av de gamle kategorinavnene som var basert på analogier til kjente redskap, som kniver, skrapere, piler og spyd. Hesjedal m.fl. (1996:173) velger for eksempel å betegne flatehugde "spisser" uten noen nærmere angivelse av bruksmåte, samtidig som skiferspissene omfatter både "pilspisser" og "spydspisser". Lange, tynne avslag og flekker med retusjert sidekant, samt lignende former i slipt skifer, omtales stort sett som "kniver", mens buttere avslag med retusj langs sidekantene eller på den kortere enden omtales som "skrapere".

Det er vanskelig å omtale et gjenstandsmateriale som består av formaliserte - og ofte gjenkjennelige - redskapsformer bare i generelle, teknologisk-morfologiske termer. "Spisser" har ikke bare skarpe egger som konvergerer mot hverandre og møtes i en spiss. De har en viss lengde, for eksempel seks cm, de kan ha mothaker og tange, og de kan rett og slett fremstå som pilspisser og ingenting annet. Samtidig kan det være problematisk å angi gjenstandskategorier ut

fra antatt bruksfunksjon på bakgrunn av formale analogier. Former vi mener å kjenne igjen fra våre egne redskap i dag eller fra etnografiske kontekster kan ha lite eller ingen ting med den faktiske bruken av lignende redskap i fortiden. Selv om formale likheter gjør at vi kan sannsynliggjøre at fortidige og nåtidige gjenstandsformer har de samme bruksegenskapene, risikerer vi å gå glipp av at samme redskapsform kan ha blitt brukt til andre eller flere formål i fortiden. Steingjenstander er oftest bare den ytterste eggen eller odden, satt inn i et større redskap, for eksempel som spissen i en pil, odden på en harpun eller skjæreeggen på en kniv. Skjeftet på ulike måter er det ikke usannsynlig at den samme steingjenstandsformen kan ha oppfylt flere funksjoner i ulike redskapstyper. Formale analogier kan gjøre oss som forskere mindre åpne for andre muligheter og kanskje ikke minst for at samme steinodd kan ha vært brukt i flere ulike redskap. Befestete formale analogier og etablerte forståelser av "typer" kan hindre oss i å vurdere et gjenstandsmateriale som et sammensatt teknologisk system med flere delprosesser, og ikke bare som ferdige redskap, ødelagte redskap, forarbeider og avslag. I produksjons- og brukssekvenser med flere faser i tilvirkings-, bruks- og omdanningsprosessene kan formaliserte, ødelagte redskap danne utgangspunkt for andre former gjennom mer eller mindre formaliserte trinn i en ny produksjonssekvens. Som jeg vil vise i neste kapittel kan formaliserte delsekvenser i produksjonen også forveksles med ferdige redskapstyper.

I den følgende presentasjonen av utvalgte teknologier og gjenstandsformer vil det bli lagt vekt på materielle fenomen som har blitt tillagt særlig typologisk-kronologisk signifikans for den antatte overgangen mellom eldre og yngre steinalder, assosiert med kamkeramikken. Dette er i første rekke spisser tillaget med ulike teknikker: kanthugde tangespisser med tverr eller skrå egg, kanthugde spisser med spiss eller smal basis, flatehugde spisser med spiss eller smal basis og slipte skiferspisser og andre skiferredskap. Presentasjonene vil ta utgangspunkt i de betegnelsene som har blitt innarbeidet på de ulike redskapsformene, og som i hovedsak viser til antatte bruksfunksjoner. Denne presentasjonen er dermed ikke ment som en fullstendig oversikt over alt steinmateriale i kontekst med den tidlige, nordlige kamkeramikken. Presentasjonen vil søke å sette fokus på eventuelle variasjoner i teknologiske valg knyttet til utvalgte sider ved produksjon av steinredskap, både på kamkeramiske lokaliteter og mellom kamkeramiske lokaliteter og samtidige lokaliteter uten keramikk. Presentasjonen danner grunnlag for å følge opp diskusjonene i kapittel 8 og 11 omkring regionale variasjoner i den materielle kulturen i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr.: Kan steinmaterialet og andre deler av kamkeramikken kontekst kaste lys over andre variasjoner enn bare den tilsynelatende kontrasten mellom lokaliteter med kamkeramikk i ett område og lokaliteter uten i et annet? Dette vil bli tatt opp i kapittel 14. Steinmaterialet fra de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark er tidligere presentert i sin

helhet av Simonsen (1961, 1963). Jeg viser til hans presentasjoner for sammenstillinger av materialet fra hver lokalitet. Forholdet mellom de utvalgte gjenstandsformene summeres opp lokalitetsvis i appendiks 10.

Utvalget innebærer at en rekke spørsmål omkring valg av steinråstoff, steinteknologi, reduksjonssekvenser og redskapsformer blir utelatt fra de videre diskusjonene. Små, “negleformete” hvite kvartsskrapere, som er den vanligste funnkategorien på de fleste kamkeramiske lokalitetene, vil f.eks. bli utelatt (se Broadbent 1979 for diskusjon av kvartsskrapere). Det samme vil flekketeknikk, som blant annet finnes i kombinasjon med et lite innslag av russisk flint i form av små avslag, skrapere og flekker på flere av de kamkeramiske lokalitetene både i Øst-Finnmark og i Nord-Finland. B. Olsen (1994:33) mener at flekketeknikken opphører omkring 7000 f.Kr.. Grydeland (2000:17-18) påviser at flekketeknikken i Várjjat (Varanger) gradvis blir mindre vanlig og så forsvinner ca. 7300 f.Kr., men at det igjen finnes enkelte flekker på lokalitetene etter ca. 5800 f.Kr. (Grydeland 2002:pers.med.). Dette tilsvarer inntrykket fra de kamkeramiske lokalitetene.

13.1.3. Flatehugde/overflateretusjerte redskap: Spisser med spiss basis

Flatehugging eller overflateretusjering er retusjering som i motsetning til kantretusj dekker hele eller store deler av overflaten eller midtsonen på redskapet, i tillegg til på kanten. Finkornete harde bergarter, som chert, “dolomitt”, flint og kvartsitt, kan formes ved hjelp av flatehuggingsteknikk. Chert kan gå over i mer lagdelte eller skifrige utgaver, og nærme seg silifisert skifer i spaltingsegenskaper.

Flatehugging er assosiert med kamkeramikken og samtidige lokaliteter uten keramikk omkring 5000 - 4500 f.Kr. i nordre Fennoskandia, og senere med asbestkeramikk og begynnende metallbruk etter ca. 2000 f.Kr. (K. Helskog 1980, Hesjedal m.fl. 1996:167, Hood og Olsen 1988, B. Olsen 1994:54, 105). Flere flatehugde redskapstyper er assosiert med kamkeramikken. Dette er i første rekke spisser med spissovalt tverrsnitt og spisser med sterkt avsmalnende basis, med eller uten markerte “skuldre” omkring midtpartiet. Dessuten regnes usymmetriske spisser eller kniver, av Nummedal (1937, 1938) kalt “næbformete redskap”, som en egen redskapsform, i likhet med flatehugde skrapere og halvmåneformete redskap (Gjessing 1942, K. Helskog 1980, Nummedal 1937, 1938, Hesjedal m.fl. 1996, B. Olsen 1994:54, K. Schanche 1988:83-84, Simonsen 1961,

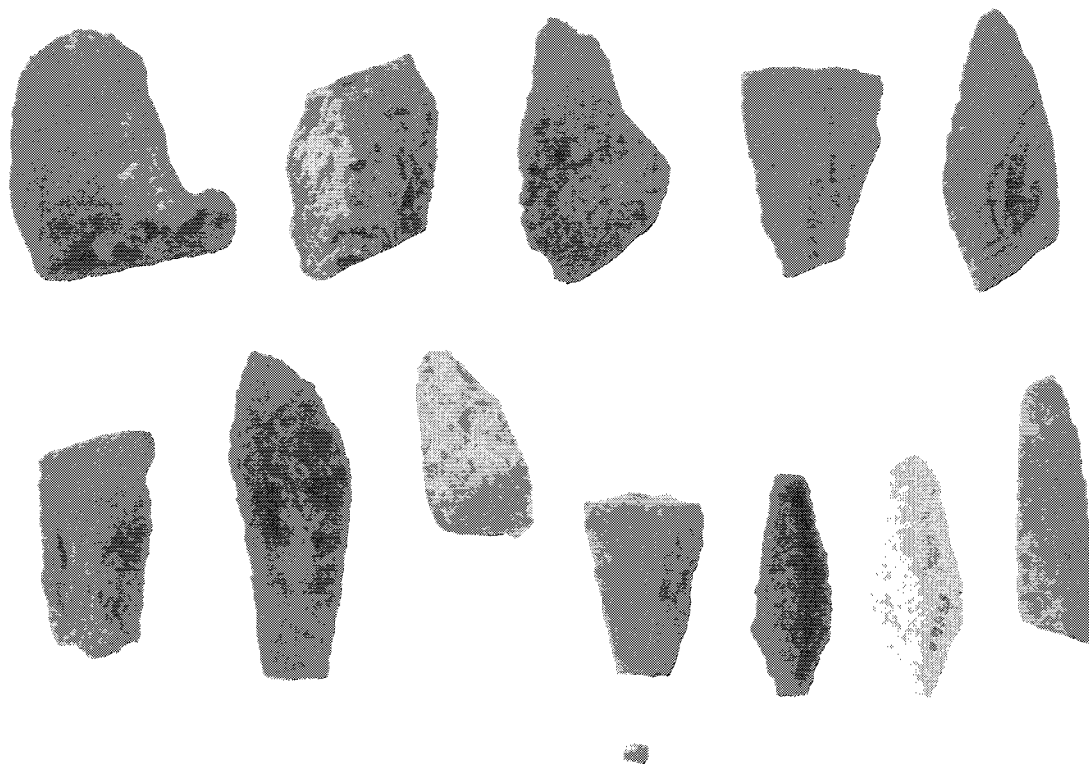

1963, 1975). Distinksjonene mellom de antatte redskapstypene er basert på antakelsen om at systematiske formale likheter representerer ferdige redskap.

Til flatehugde redskap trengs det et rent, finkornet råstoff der spaltingen kan kontrolleres godt. Etter å ha gitt emnet ønsket form og fjernet de tynneste og mest ujevne kantene er det nødvendig å etablere en støtteegg langs den ene langsiden. Den kraftige støtteeggen beholdes langt inn i reduksjonssekvensen som en sterk og stabil egg å arbeide ut fra. Underveis i arbeidet kan det definere nye, mindre støtteegger. Selv om spissene til slutt fremstår som symmetriske må altså flere av stadiene i reduksjonssekvensen ha vært emner med usymmetrisk form. Som nevnt regnes et helt "sett" av flatehugde redskapstyper å tilhøre tidsrommet 5000-4500 f.Kr. i Finnmark. I tillegg til spissene med spiss basis gjelder dette i første rekke de såkalte usymmetriske spissene og halvmåneformete redskapene. Det er mange slike flatehugde former i kontekst med kamkeramikken i Øst-Finnmark. Den formale likheten fra lokalitet til lokalitet har hittil vært vært forstått som at det dreier seg om ulike *redskapstyper*. Etter å ha vurdert materialet på ny mener jeg at det dreier seg om formaliserte trinn i tilsvarende reduksjonssekvenser ved fremstilling av symmetriske, flatehugde spisser med spiss basis. De halvmåneformete forarbeidene har en rett støtteegg og begynnende tilhugging langs ytterbuen. De usymmetriske spissene - som er neste formaliserte trinn - er tykkere enn de ferdige spissene, og hugget ferdig bare i den ene enden, slik at den får form av en "S". De symmetriske spissene med spiss eller smal basis er med andre ord de eneste flatehugde redskapene i det arkeologiske materialet omkring 5000 - 4500 f.Kr., mens de andre antatte "redskapstypene" er stadier i en ihvertfall delvis formalisert reduksjonssekvens - en *chaîne opératoire*. De omtalte formaliserte forarbeidene til flatehugde spisser er bare kjent fra den eldste flatehuggingsfasen i Øst-Finnmark, omkring 5000 - 4500 f.Kr. De ulike stadiene i reduksjonssekvensen kan derfor brukes som empiriske kronologiske holdepunkt. Tilsvarende spisser og forarbeid er funnet i Labrador, Kanada, i en fase med flatehugging (Hood 2002: pers.med.). Ulike reduksjonsstadier fra Lossoas hus og Nordli er vist på figur 47.

De flatehugde spissene er svært tynne, bare 2-5 mm. Spissene varierer i størrelse. Dette har gitt grunnlag for å omtale dem som to funksjonelt adskilte kategorier: Pilspisser og spydspisser. Det er likevel ikke gjort forsøk på å definere hvor den morfologiske grensen mellom kategoriene går (se f.eks. Gjessing 1942, Nummedal 1937, 1938, K. Schanche 1988:84, Simonsen 1961, 1963, 1975). De flatehugde spissene med spiss eller smal basis fra omkring 5000 - 4500 f.Kr. er symmetriske, enten jevnt spissovale eller med markerte "skuldre". De flatehugde spissene fra omkring 2000 f.Kr. har ofte rett eller konkav basis. De kan også ha "skuldre" - da noe nedenfor midten - og eventuelt har de en kort, triangulær tange. Disse yngre spissene er gjerne bredere enn

spissene som er assosiert med kamkeramikken. Siden blant andre Noatun Innmarken har bosettingsspor både fra omkring 5000 f.Kr. og fra omkring 2000 f.Kr. er det både yngre og eldre spisser i utgravningsmaterialet herfra. De yngre, flatehugde spissene vil ikke bli diskutert videre her.

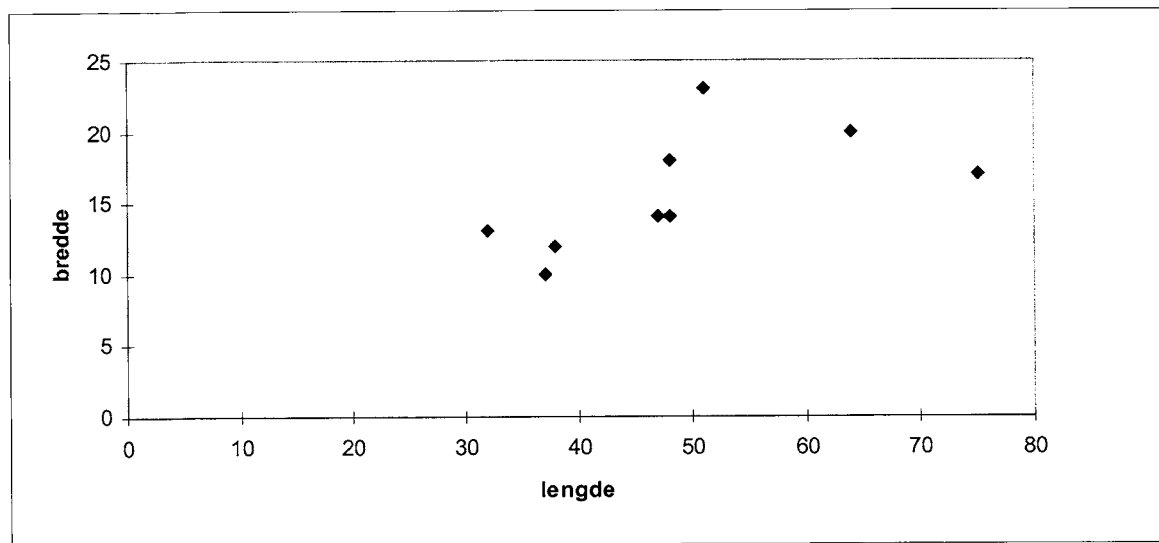
Figur 47. Reduksjonsstadier i produksjon av flatehugde spisser med spiss basis, Lossoas hus.

De eldste flatehugde spissene i Øst-Finnmark varierer i lengde fra 31 mm til ca. 90 mm, og i bredde fra 10 mm til 32 mm. Mange av de største spissene er brukket omtrent på midten, slik at det ikke er mulig å angi nøyaktig hvor lange de kan ha vært opprinnelig. Noen kan ha vært mellom 85 og 100 mm, men materialet antyder at det neppe har vært laget flatehugde spisser som var lengre enn dette. Totalt er det funnet 79 slike spisser på kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark, hvorav 41 fra Nordli.

En analyse av lengde-breddeforholdet på de flatehugde spissene viser at det ikke ble laget spisser som var lengre enn ca. 90 mm. Dette tilsvarer omtrent lengden på en stor håndflate. For å lage tynne, slanke redskap av finkornete, harde bergarter med flatehuggingsteknikk er det nødvendig at emnet har jevn støtte i hånden mens man slår av det. Dersom emnet ble støttet under av håndflaten og oppå og på siden av tommelen, ville det ligge stødig mens det ble

overflatebearbeidet (Hood 2002: pers.med.). Dette grepet kan ha bestemt hvor lange spissene kunne bli. Etterhvert som spissene ble tynnere gjennom reduksjonssekvensen ble det viktigere med god støtte. En må derfor kunne forestille seg at lengden har variert noe fra produsent til produsent. Analysen antyder de planlagte, lengste spissene var svært utsatt for brudd i siste del av tilhuggingen. Når et spisslemne blir like langt som eller lengre enn håndflaten til den som hugger, vil den få ujevn støtte og ha lettere for å brette. En analyse av bruddene og retningen på trykket ville sannsynligvis kunne avsløre om spissene var brukket under bearbeiding eller bruk. Det virker likevel trolig at mange av de lengste spissene som er brukket omkring midten, kan ha blitt ødelagt før de var ferdige.

29 av de flatehugde spissene med smal basis som er funnet på Nordli var tilgjengelige i magasinet på Oldsakssamlingen i Oslo i 2002. Ni av spissene er hele, på 13 er mellom 1 og 8 mm brukket av - oftest ved basis - mens de siste seks er brukket omtrent på midten. Figur 48 viser forholdet mellom målte lengde- og breddeverdier for de ni hele spissene fra Nordli.

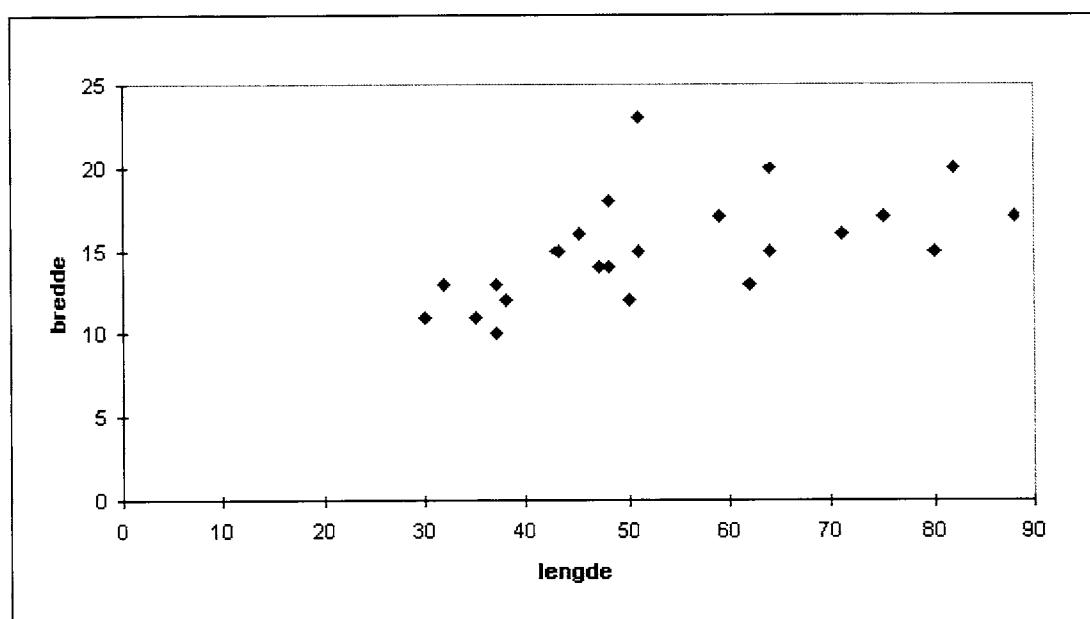

Figur 48. Målte lengde- og breddeverdier for hele spisser, Nordli

Diagrammet antyder tre størrelsesvarianter av spisser: Den første med mellom 32 og 38 mm lange spisser, den andre med mellom 47 og 51 mm lange spisser og den tredje med spisser lengre enn 64 mm. Spissene i den første kategorien er nokså ensartet også med hensyn til bredde (10- 13 mm), de i den andre størrelsesvarianten er mer variert (bredde mellom 14 og 23 mm), mens de to lengste spissene er henholdsvis 20 og 17 mm brede.

Materialet er lite og det er derfor vanskelig å si om resultatene har gyldighet for de flatehugde spissene generelt. For å vurdere det større spissmaterialet på Nordli ble nåværende lengde og

største bredde målt på samtlige spisser. Bredden er direkte sammenlignbar. Spissene som mangler 1-8 mm er lagt til gjennomsnittet - 4 mm - på den målte lengden, mens den målte lengden er doblet på spissene som er brukket omtrent på midten. Figur 49 viser hvordan de flatehugde spissene på Nordli samlet fordeler seg med hensyn til bredde og lengde etter disse justeringene. Det viser seg at de samme tendensene gjør seg gjeldende som i figur 48, og det kan dermed synes å være tre ulike størrelsesvarianter av flatehugde spisser på Nordli.

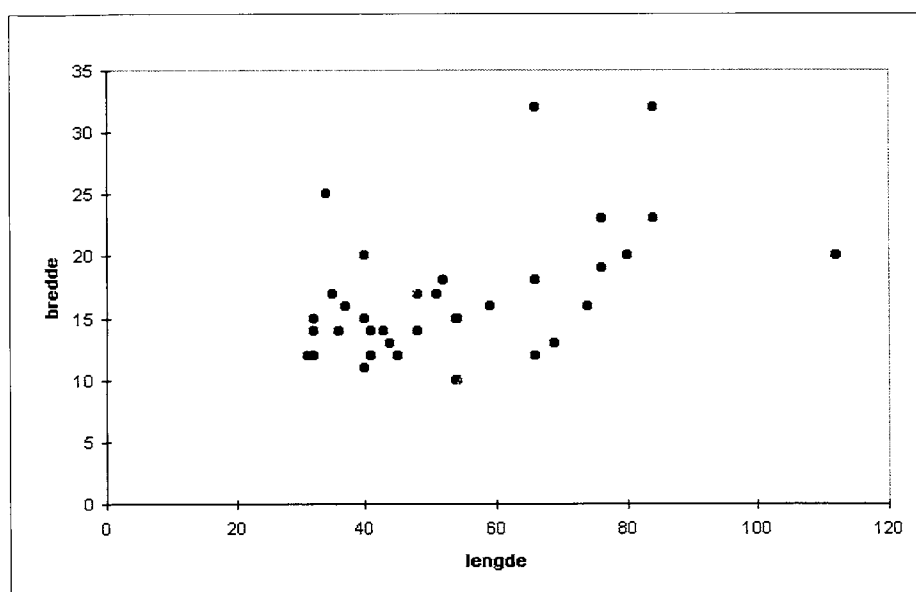
Figur 49. Målte og beregnede lengde- / breddeverdier på flatehugde spisser, Nordli

Det kan knyttes ytterligere tre observasjoner til denne analysen. Den første er at det er relativt liten forskjell i bredden i forhold til lengden. Mindre og mellomstore spisser varierer innenfor det samme breddeintervallet. Med ett unntak er alle de flatehugde spissene fra Nordli mellom 10 og 20 mm brede. De fleste ligger mellom 12 og 15 mm, og middelveidien er 14,2 mm. Den andre observasjonen er at stor bredde likevel peker mot stor lengde, og at spissene som er brukket på midten jevnt over tilhører de bredeste (og lengste) spissene. Bruddene har trolig oppstått da spissen ble hugget, noe som viser at de lengste spissene var vanskeligere å bevare hele under tilhuggingen enn de mindre. Ingen av de minste og smaleste spissene fra Nordli er brukket på midten. Bruddene kan også relateres til en bestemt type skjefting og bruk av de større spissene. Den tredje observasjonen er at fordobling av lengden på de tilnærmet halve spissene kan synes å angi litt for stor lengde.

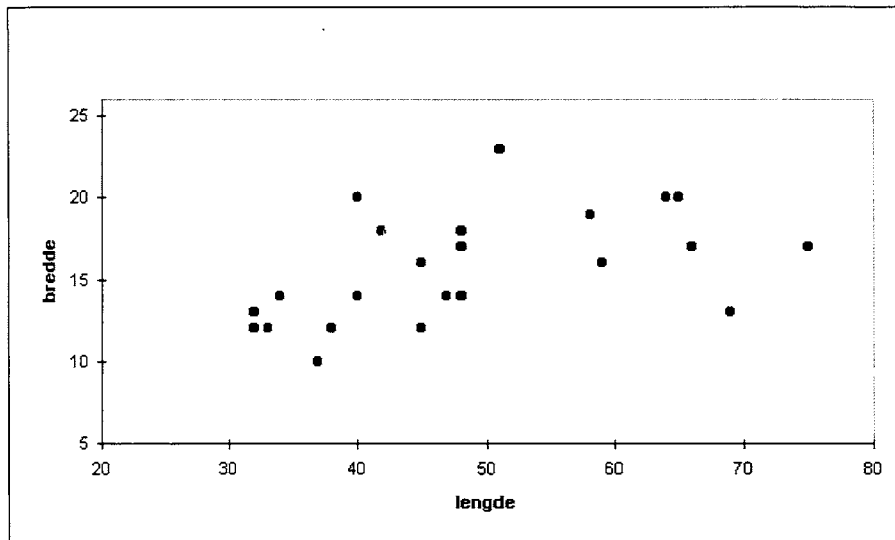
Sammenlignes observasjonene fra Noatun med de flatehugde spissene på Noatun Innmarken, får en mye av det samme mønsteret. På Noatun Innmarken er det funnet tilsammen 25 hele og deler av flatehugde spisser med spiss eller smal basis. 14 av dem er funnet i det nedre laget, i sikker

kontekst med kamkeramikk. I tillegg er det funnet to i det øvre laget, tre i det antatte mellomlaget og seks i uvisst lag. Simonsen (1963:74) mener at alle spissene kan knyttes til den eldste bosettingen. Figur 50 viser at spissene på Noatun Innmarken fordeler seg i to relativt klare og muligens en tredje størrelsesvariant, tilsvarende på Nordli. Dette er også tendensen når samtlige bevarte, hele spisser fra de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark sammenholdes. Resultatet er vist på figur 51.

Selv om materialet er begrenset synes det å være grunn til å skille mellom flere ulike størrelsesvarianter av flatehugde spisser i kamkeramiske kontekster i Øst-Finnmark omkring 5000 f.Kr. Variantene er i store trekk de samme fra lokalitet til lokalitet. De kan representere et felles, formalisert "sett" av teknologiske valg med hensyn til produksjon og bruk av flatehugde spisser. De mindre variasjonene kan også muligens representere trinn i en reduksjonssekvens. De lengste spissene som har brukket synes å være så godt som ferdige, med ytterkanter symmetrisk om lengdeaksen. De har derfor trolig brukket mens spissen ble gjort tynnere, den siste prosessen før spissen var ferdig.

Figur 50. Målte og beregnede lengde- / breddeverdier på flatehugde spisser med spiss basis, Noatun Innmarken.

Figur 51. Lengde- og breddeverdier for samtlige hele, flatehugde spisser med spiss basis fra kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark.

Tabell 29 viser mengdeforholdet mellom ferdige spisser og formaliserte forarbeid - “halvmåneformete redskap” og “usymmetriske spisser”. Tabellen viser at den overveiende vanligste formen er spisser med spiss eller smal basis. Antallet spisser følger til en viss grad mengden kamkeramikk på hver lokalitet: Lokaliteter med mange keramikkar har mange flatehugde spisser, mens det er funnet få eller ingen spisser på lokaliteter med få kar. Det er en annen og noe motstridende tendens i materialet: Det er funnet påfallende mange spisser i forhold til annet materiale på lokalitetene Nordli, Lossoas hus og Rissebåkti (Gressbakken) Øvre, de tre lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Disse lokalitetene har også mange flere spisser enn senere lokaliteter i samme område. Hood (1992:235) tolker dette som uttrykk for omfattende reinjakt fra de kamkeramiske kystboplassene. På lokalitetene oppover i Pasvik, der en kanskje skulle forvente storviltjakt, er det derimot forholdsvis mange færre slike spisser.

De store mengdene flatehugde spisser med spiss basis på lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) kan kanskje tolkes som materielle markører av tilstedeværelse og rådighet over lokale ressurser. Forskjellene mellom kystlokalitetene i indre Várjjat (Varanger) og lokalitetene i Pasvikdalen kan også føres tilbake til variasjoner i teknologiske valg: Ulike råstoffvalg, ulike redskapsbehov og ulik ressursutnyttning. Jeg kommer tilbake til ressursutnyttning i presentasjonen av osteologisk materiale i kapittel 13.4., og nøyer meg foreløpig med å bemerke at mengdeforskjellene faller sammen med den geografiske dikotomien mellom kyst og innland som er etablert i steinalderarkeologien i Nord-Norge (f.eks. Gjessing 1942, Hesjedal 1992, Hood 1988, B. Olsen 1994, Simonsen 1975).

På Nordli og Noatun Innmarken, som har det klart største materialet, er det 3-4 ganger flere ferdige spisser enn forarbeidsstadier, og omtrent like mange halvmåneformete forarbeid som usymmetriske spissforarbeid. På Lossoas hus er det funnet like mange standardiserte forarbeid som ferdige spisser, og på Rissebákti (Gressbakken) Øvre er det funnet nesten fire ganger flere forarbeid enn ferdige spisser. Oppover i Pasvik er det tydelig færre flatehugde spisser på de kamkeramiske lokalitetene, og knapt noen forarbeider til spisser. En ser nå tydeligere at de kamkeramiske lokalitetene ved Várjijatvuotna (Varangerfjorden) har et noe annet redskapsinventar enn lokalitetene langs Pasvikelva, med til dels omfattende (slutt-)produksjon og bruk av flatehugde spisser med spiss basis.

Tabell 29. Flatehugde gjenstandsformer på kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark

Lokalitet	Flatehugde spisser med spiss/smål basis	Usymmetriske spisser	Halvmåneformete redskap	Til sammen
Fosslund	0	0	0	0
Gravholmen	0	0	0	0
Rissebákti (Gressbakken) Øvre	13	37	6	56
Inganeset	0	0	0	0
Lossoas hus	8	7	1	16
Mennikka	2	1	0	3
Nesheim	3	0	0	3
Noatun "Løkka"	0	0	0	0
Noatun Innmarken*	25	5	6	36
Noatun Neset	0	0	0	0
Noatun Neset Vest	2	1	0	3
Nordli	41	10	5	56
Totalt:	81	23	18	161

*Tallene fra Noatun Innmarken omfatter samtlige funn av gjenstander innenfor disse gjenstandsformene, uavhengig av "kulturlag" (funnassosiasjon til hhv. kamkeramikk eller asbestkeramikk).

Lokalitetene kan inngå i en reduksjonssekvens med flere geografisk adskilte trinn. Selv om det littiske materialet fra Nordli er mangelfullt, er det påfallende få kjerner i materialet. Dette er også inntrykket fra Noatun Innmarken og de andre større kamkeramiske lokalitetene. Dette kan bety at spissmennene er tilhugget på en eller flere andre lokaliteter, der det ikke nødvendigvis er produsert og/eller brukt kamkeramikk. Slike lokaliteter vil dermed mangle både kamkeramikk og flatehugde redskap som kronologiske markører. Derimot vil de inneholde kjerner og avslag som vil vitne om hvilke reduksjonsteknikker som har vært praktisert, og ikke minst vil råstoff sammensetningen kunne sammenlignes med råstoffene på lokalitetene med flatehugde spisser. Disse lokalitetene vil kunne sammenholdes kronologisk med de kamkeramiske lokalitetene gjennom strandlinje- og C¹⁴-dateringer.

Det er dokumentert omfattende bruk av flatehuggingsteknikk på to samtidige lokaliteter uten kamkeramikk ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). I tuft K6 R12 på Ceavccageadgi (Mortensnes)¹ på nordsiden av fjorden, datert til 4720 - 4460 f.Kr., er det funnet flere ulike forarbeider til flatehugde spisser. I tillegg er det funnet hele eller deler av fem flatehugde spisser med spiss basis (K. Schanche 1988:83-84). Forarbeidene tilsvarer dem som er funnet på kamkeramiske lokaliteter og også her er det forskjeller i størrelsen. Én av spissene faller innenfor den minste størrelsesvarianten på de kamkeramiske lokalitetene, minst to faller innenfor den midterste og minst én faller innenfor den største. Tilsvarende inventar er levert inn fra lokaliteten Rieppen (Reppen) på sørsida av Várjjatvuotna (Varangerfjorden)². Det er levert inn blant annet seks hele eller fragmenter av symmetriske spisser med spiss basis, fire usymmetriske eller halvmåneformete, flatehugde emner til spisser, en kantretusjert spiss med spiss basis og et kantretusjert emne til spiss. Ved prøvestikking i 1999 ble det i tillegg til en hel del avslag funnet et delvis kanthugget emne til en spiss i silifisert skifer (Skandfer 1999f:4). Funnene viser at flatehugde spisser med spiss basis av varierende størrelser ikke bare finnes i direkte assosiasjon med kamkeramikk. De er et generelt materielt trekk for lokaliteter fra ca. 5000 f.Kr. i Øst-Finnmark. Det samme er de formaliserte trinnene i reduksjonssekvensen for spissene.

Det er også funnet flatehugde spisser med spiss basis i noe yngre kontekster. Det lå én spiss i tre forskjellige tufter på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen), rett nedenfor Nordli, ca. 20-24 m.o.h.. I den ene tufta lå flere skår av et asbstblandet keramikk med smale kamstempel i horisontal sikk-sakk-bord. Keramikken tilsvarer tidlig asbestblandet kamkeramikk i Finland, såkalt Jäkärälä-keramikk. I røys C, som ligger i overkant av tuftfeltet, er det også funnet en flatehugget spiss med spiss basis (Simonsen 1961). Denne er vist på figur 52. Røysa er C¹⁴-datert til 6210 ± 110 BP (K. Helskog 1980:49), en datering som korrigert for marin resservoareffekt gir en alder omkring 5000 f.Kr. Det er også funnet en lignende flatehugd spiss med avrundet, konkav basis i en røys i Bandkugohppi (Advik), som trolig også tilhører denne første fasen med flatehugging i Øst-Finnmark. Røysa ligger ca. 20 m.o.h., og er dermed noe yngre enn de kamkeramiske lokalitetene ved Várjjat (Varanger). Røysa er trolig samtidig med bosettingen på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen).

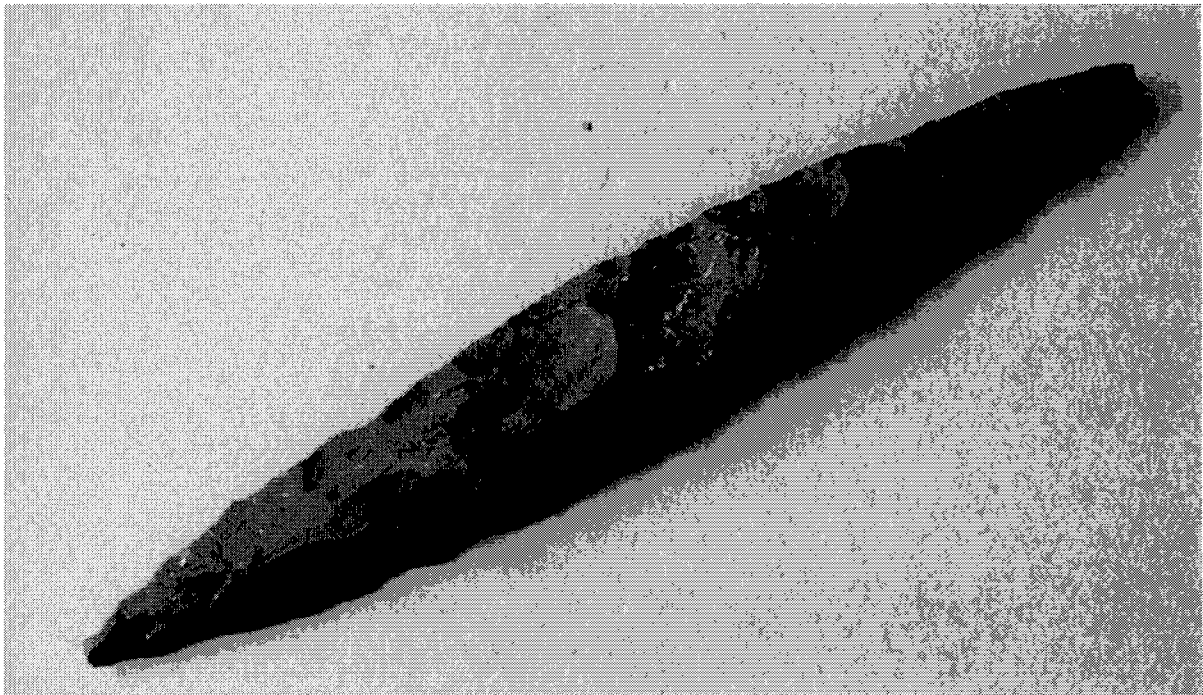
---

¹ Katalogisert som tre flatehugde lansettformete spisser, to flatehugde rombiske spisser, en flatehugd spydspiss eller kniv, to flatehugde skrapere og to forarbeider til flatehugde redskap (K. Schanche 1988:84).

² Rieppen (Reppen) er navngitt av B. Olsen (1994:78) og da feilaktig angitt som en kamkeramisk lokalitet.

Flatehugde spisser med spiss basis finnes altså fortsatt etter at kamkeramikken har gått ut av bruk. Det er likevel markert færre spisser i de yngre kontekstene, og de standardserte forarbeidene mangler. Funn av spisser i graver kan tyde på at de hadde fått verdi ut over det å være jaktredskap. Kanskje er spissene i disse yngre kontekstene hentet fra eldre lokaliteter eller assosiert med tidligere tider gjennom bestemte personer, for eksempel utvalgte eldre mennesker i gruppen. Spissene kan være lagt ned sammen med disse personene når de døde. Dermed ble også gjenstandene som tilhørte den nære fortiden tatt ut av en samtidig kontekst.

Figur 52. Flatehugd spiss med spiss basis fra røys C, Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen).

13.1.4. Kanthugde skiferredskap: Spisser med spiss basis

Kantretusjering setter mindre krav til råstoffet enn overflateretusjering og slipning. Både grove og fine, harde og myke bergarter kan formes til redskap ved å bli retusjert langs kanten.

Kantretusjering er den vanlige første reduksjonen av et egnet avslag eller redskapsemne. Slipte eller overflateretusjerte redskap har ofte blitt grovt formet ved hjelp av kantretusjering først. En del ferdige redskapsformer er bare kantretusjert. Kantretusj gjør egger bredere og dermed sterkere enn primæravslagskanten.

De kanthugde redskapene i Øst-Finnmark er laget av skifer, oftest grå eller silifisert, gråsvart skifer eller schist. Dette er materialer som spalter i tynne plater, og som følgelig ikke kan

bearbeides med flatehuggingsteknikk. De kantretusjerte skiferredskapene er formet av tynne, utspaltete plater eller tilsagde staver. De har dermed først fått ønsket tykkelse, i motsetning til de flatehugde spissene, der tykkelsen er hugget til mot slutten. De kantretusjerte skiferredskapene er i første rekke spisser med spiss basis, bladformet omriss og tynt tverrsnitt, såkalte "Slettnespiler". Men, også såkalte halvmåneformede redskap og antatte kniver med kantretusj bare langs én egg har vært regnet som egne kanthugde redskapsformer (Nummedal 1937, 1938, Simonsen 1961, 1963), tilsvarende de samme, flatehugde formene. Som B. Olsen påpeker (1994:54) er de kanthugde skiferspissene en variant av de flatehugde med samme form. De øvrige kantretusjerte skifergjenstandene ("kniver", "skrapere", "halvmåneformede redskap") er derimot forarbeider til ferdige spisser med spiss basis, tilsvarende forarbeidene til flatehugde spisser.

I motsetning til hva Torvinen (2000:22) påstår har kanthugde skiferspisser aldri vært omtalt i funnkontekst med kamkeramikk i Øst-Finnmark. Kanthugde skiferspisser og forarbeid til skiferspisser er ikke vanlige i Várjjat (Varanger)-området. De er likevel ikke helt ukjente her, slik det har vært hevdet (Hesjedal m.fl. 1996:205). Blant annet er det funnet ett eksemplar sammen med kamkeramikk.

På Nordli er det funnet en kanthugget spiss i grå skifer, i tillegg til et halvmåneformet forarbeide. Et tilsvarende forarbeide er funnet på Rissebákti (Gressbakken) Øvre. Det skal ikke være funnet kanthugde skiferspisser på de andre lokalitetene med tidlig kamkeramikk ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) eller oppover langs Pasvikelva. Det er heller ikke funnet kanthugde skiferspisser i møddingen K6 R12 eller i tufta K8 R12 på Ceavccageadgi (Mortensnes), datert innenfor tidsrommet 4900 - 4500 f.Kr. (K. Schanche 1988). I Øst-Finnmark er det med andre ord generelt svært få kanthugde skiferspisser og forarbeider til slike mens den tidlige kamkeramikken er i bruk.

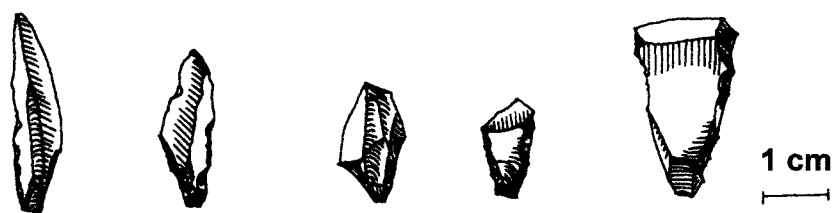
På den noe yngre lokaliteten Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er det derimot funnet fire kanthugde spisser med spiss eller smal basis og åtte forarbeider til slike i husene 26, 51 og 53, alle i silifisert skifer. Noen av de kanthugde formene er vist på figur 53. Materialet fra Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) antyder at kanthugde redskap i skifrige materialer muligens blir vanligere etter at den tidlige kamkeramikken har gått ut av bruk i Øst-Finnmark, mens flatehugde redskap i harde, finkornete bergarter blir mindre vanlige. Dette kan henge sammen med endringer i råstoffbruk (se kap. 13.3.).

Figur 53. Diverse forarbeider til kanthugde spisser og én ferdig spiss, hus 26 Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen). Legg merke til de rette støtteeggene på fragmentene av “halvmåneformete redskap” og den usymmetriske videre kanthuggingen.

13.1.5. Spisser med retusjert tange (kanter) og slått egg

Små spisser av avslag eller flekker kan ha retusjerte kanter eller retusjert tange. I materialet som assosieres med tidlig nordlig kamkeramikk er disse spissene nesten uten unntak laget av avslag. I denne korte presentasjonen nøyer jeg meg med å omtale spissene som spisser med retusjert tange, istedet for å dele dem opp i forhold til den “klassiske” typologien av ulike tangespisser, tverr-, skjeveggete, eneggete eller tveggete spisser dannet av flekker. Spissene har retusjerte kanter eller tange, mens den skjærende eggen er uretusjert, som vist på figur 54.

Figur 54. Tverrspisser med retusjerte kanter/tanger, Nordli.

Spissene med retusjert tange kan være tildannet av avslag eller flekker. Spissproduksjonen kan derfor være sluttprodukt av en reduksjonsteknologi der blant annet flekker - som i "klassisk" steinaldertynologi trekkes ut som en egen type - er forarbeidet til flere mindre redskapsegger, kanskje i såkalte komposittredskap. Små, hugde spisser av harde bergarter med retusjert tange eller retusjerte kanter er vanlige i assosiasjon med tidlig nordlig kamkeramikk i Øst-Finnmark. Dette er i første rekke rette og skjeve tverrpiler av avslag, mellom 15 og 40 mm lange. Det finnes likevel også tverrspisser som er tildannet av flekker, men som flekkene selv er de langt mindre vanlig. Kantretusjen på spissene er tilnærmet parallell, jevnt divergerende eller konkav langs begge sidekanter mot en egg, og den skjærende eggen står fra ca. 90° (rett) til ca. 60° (skjev) på lengeaksen (jfr. K. Helskog m.fl. 1976:25). Slike spisser ser ut til å komme inn i det arkeologiske materialet i Finnmark omkring 5500/5000 f.Kr., og har vært regnet som en typologisk viktig markør av siste fase av eldre steinalder (Havas 1999, Odner 1966:106, B. Olsen 1994:34, K. Schanche 1988:108). Etterhvert som periodene er forskjøvet bakover har disse spissene også kommet til å markere overgangen til yngre steinalder (Hesjedal m.fl. 1996:166).

Spissene med retusjert tange eller retusjerte kanter og slått egg er ujevnt fordelt på de undersøkte lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). I materialet fra Nordli er det ihvertfall 30 hugde spisser med retusjerte kanter eller tange i harde bergarter. Muligens kan det være ytterligere spisser i avlagsmaterialet. På Rissebákti (Gressbakken) Øvre (boplass a) er det funnet 12 tilsvarende spisser. Materialet herfra er overflateoppsamlet i flere omganger, og utvalget kan derfor både være mer tilfeldig og enkelte gjenstandsformer kan være underrepresentert i forhold til Nordli. På Lossoas hus er det bare funnet én enkelt hugd spiss med retusjert tange. I funnmaterialet fra F 6 og F 8 R 12 på Ceavccageaπgi (Mortensnes), er det ingen hugde spisser med retusjert tange eller retusjerte kanter¹. Det er heller ikke levert inn slike spisser fra den samtidige lokaliteten Rieppen (Reppen) .

Den ujevne fordelingen av hugde spisser med retusjert tange på lokaliteter fra omkring 5000-4500 f.Kr. ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) antyder en viss spesialisering mellom lokalitetene. Den viser at slike spisser ble oppbevart og trolig produsert i ulik mengde, noe som impliserer at de ble brukt i forskjellig omfang fra lokalitetene. Det kan da antydes en likhet i ressusutnytting eller fangstteknikk mellom Nordli og Rissebákti (Gressbakken) Øvre, der det er funnet mange spisser. Mangelen på slåtte spisser med retusjert tange på Ceavccageaπgi (Mortensnes) og Rieppen

---

¹ K. Schanche (1988:80) nevner fem eneggete og sju tverreggete spisser fra møddingen F 8 R 12.

(Reppen) antyder at den typen jakt eller fangst spissene representerer ikke fant sted fra disse lokalitetene. Det er verdt å merke seg at tilstedeværelse eller tilnærmet fravær av disse spissene ikke absolutt følger tilstedeværelse av kamkeramikk på lokalitetene: På Lossoas hus er det bare funnet én slått spiss med retusjert tange i den riktignok begrensede utgravningen. Dette kan tyde på en fangstteknisk forskjell eller en forskjell i ressursutnytting i forhold til på Nordli og Rissebákti (Gressbakken) Øvre. Det er ikke funnet slåtte spisser med retusjert tange i noen av de utgravde tuftene på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen). De kan dermed synes å forsvinne før denne lokaliteten blir tatt i bruk.

Med unntak av to spisser på Noatun Neset er det heller ikke funnet slåtte spisser med retusjert tange på de kamkeramiske lokalitetene langs Pasvikelva. Dette står i kontrast til de største lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Følger en resonnementet foran viser dette til en annen jakt- og fangstteknologi rettet mot andre ressurser. Det er rimelig, tatt i betraktning at Nordli og Rissebákti (Gressbakken) Øvre ligger i et helt annet landskap enn lokalitetene langs Pasvikelva. På en yngre lokalitet på Inganeset, datert til midten av 3000-tallet f.Kr. (jfr. dateringsrapport i appendiks 9, Skandfer 1999f.), ble det derimot funnet seks tverrpiler i et materiale som hovedsakelig bestod av russisk flint, og der også flekketeknikk var representert. Funnene antyder at mens tverrspisser nesten ikke var i bruk på de kamkeramiske lokalitetene i Pasvik omkring 5000 - 4500 f.Kr. ble slike spisser her brukt mye senere enn i resten av Øst-Finnmark. I motsetning til på de kamkeramiske lokalitetene var flekkene omkring 3500 f.Kr. forarbeidet til tverrspissene og mikrolitter.

13.1.6 Slipte skiferredskap

Slipte skiferredskap er laget ved at redskapsenheten er slipt mot et hardere materiale med ru overflate. Finkornet sandstein og pimpstein har vært brukt som slipesteiner. Sliping er den siste delen av tildanningen. Enten er bare eggene slipt, eller også kan hele eller store deler av overflaten være slipt til. Før sliping har emnene fått hovedformen på det ferdige redskapet. Emnene kan være hugget til, eller de kan være sagd med en tynn steinplate med skarp egg. På lokaliteter der det har blitt laget slipte skiferredskap kan en finne både ødelagte, nesten ferdige og ferdige redskap, men også skifersager, slipeheller og pimpstein med slipefurer. I Finnmark opptrer de eldste slipte skifergjenstandene ca. 5000 f.Kr. Dette gjelder mindre og tynnere former, som spisser, kniver og prener. Flere typer slipte økser og meisler er eldre enn dette (Myklevoll 1997:fig.22), så teknikken med å slipe egger og overflater på steinredskap var ikke ukjent tidligere.

Det er funnet mange forskjellige slipte skifer-gjenstander i assosiasjon med tidlig kamkeramikk, flatehugde spisser med spiss basis eller i funnkontekster C¹⁴-datert til mellom 5000 og 4500 f.Kr. i Finnmark. En av de mest karakteristiske gjenstandene, Nyelvspissen, har fått egennavn (Gjessing 1942, Simonsen 1961, 1963, 1968, 1975), men den er likevel karakterisert noe varierende.

Typebeskrivelsen er i utgangspunktet overført fra Pyhensiiltaspisser med tilsvarende form i Nord-Finland (Gjessing 1942:343, K. Helskog 1980:49-50, B. Olsen 1994:54, Simonsen 1975:235).

Spissene i Finland er jevnt over en del kortere enn dem som er funnet i Finnmark (Sommerseth 1999:44), og spissene i Finland synes ikke å kunne dateres tidligere enn omkring 2500 f.Kr.

(Edgren og Törnblom 1998:38). Nyelvspissene opptrer derimot ikke senere enn ca. 3000 f.Kr. i Finnmark (K. Helskog 1980:49-50, Hesjedal m.fl. 1996:175, B. Olsen 1994:54-55, Sommerseth 1999:44). Dette indikerer at den samme spissformen har blitt fremstilt i to adskilte, kronologiske faser. Betegnelsen Nyelvspiss henviser til to morfologisk litt ulike lange, slanke, slipte spisser med rombisk tverrsnitt: Den ene med trekantslipt basisfasett, den andre med en liten tange og spisse mothaker (Hesjedal m.fl. 1996:174, B. Olsen 1994:54, Sommerseth 1999:39). Pyhensiiltaspissene har bare fasettslipt basis (Edgren og Törnblom 1998:103).

Fra ca. 5000 f.Kr. opptrer en variasjon av tynne og mer eller mindre symmetriske, bladformete slipte skifer-gjenstander uten markert tange og med konvekse egglinjer i det arkeologiske materialet i Øst-Finnmark. I motsetning til "ledetypene" - flatehugde spisser med spiss basis, kanthugde spisser, tverrspisser og Nyelvspisser - har disse generelt vært vagere morfologisk definert. I dag betegnes de oftest som bladformete spisser, dolker, spydspisser og/eller tve- eller dobbelteggete kniver (Andreassen 1985:134-135, Hesjedal m.fl. 1996:172-173, 175, B. Olsen 1994:55, Simonsen 1975, Sommerseth 1999: 46-47). Forskjellen mellom "kniver" på den ene siden og "dolker" eller "spisser" på den andre ligger i hvorvidt skifer-gjenstanden er symmetrisk om sin egen lengdeakse: "knivene" er mer eller mindre asymmetriske og har dessuten avrundet bladende, "dolkene" og "spissene" er symmetriske og har skarpere eller spissere bladende. Her vil de bli kalt henholdsvis symmetriske, bladformete spisser og asymmetrisk bladformete, dobbelteggete kniver. Disse redskapsformene opptrer ikke senere enn ca. 3000 f.Kr. i Finnmark (Hesjedal m.fl. 1996:175, B. Olsen 1994:55, 56). Eneeggete kniver er skiferredskap med slipt, konveks egglinje langs bladdelen av redskapet, mens et markert skaft i varierende vinkel på bladet utgjør den andre delen. Slike kniver opptrer ned mot ca. 1000 Kr.f. (Hesjedal m.fl. 1996:173). Materialet fra Várjjat (Varanger) kan tyde på at de blir gradvis vanligere mot siste halvdel av bruksfasen (E.T. Helskog 1983:67).

Det er også funnet åtte slipte “kniver” med tydelig vinkel mellom bladet og skaftet i kontekst med kamkeramikk på Nordli. Noen av dem er vist på figur 55. Bladet på disse knivene har én slipt egg, og redskapene betegnes derfor eneggete kniver. Eneggete skiferkniver kommer inn i det arkeologiske materialet på kysten av Finnmark omkring 5000 f.Kr. og fortsetter å være i bruk til omkring 1000 f.Kr. (Hesjedal m.fl. 1996:173, jfr. E. T. Helskog 1983:55, 65-67, B. Olsen 1994:56). Knivene på Nordli må være noe eldre, fra omkring 5200 -5000 f.Kr.

Figur 55. Eneggete, slipte skiferkniver, Nordli.

Prener er tynne spisser med smal, rund- eller trekantslipt tupp og oftest fasettsliping lenger inn. De er antatt å være brukt til å lage hull i mykere materialer, som tre, bein, horn eller skinn. De kan også ha vært brukt til å lage gropmønster på kamkeramikken. Det er funnet svært få prener, og denne redskapstypen er ikke forsøkt tidsavgrenset. I tillegg er det funnet flere spissformer i kontekst med den tidlige kamkeramikken i Øst-Finnmark som ikke har egne betegnelser og typebeskrivelser. Uten å gå gjennom hele funnmaterialet fra tiden etter ca. 5000 f.Kr. i Finnmark og resten av nordre Fennoskandia, er det umulig å gi en vurdering av om disse formene finnes i andre kontekster og i så fall i hvilke, i hvilket omfang og når. De vil derfor bli sett bort fra i den videre diskusjonen her.

På de kamkeramiske lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) er det funnet en del slipte skiferredskap, sammen med slipeheller, skifersager, pimpstein med slipefurer og avslag. Funnene vitner om lokal produksjon av slipte skiferredskap. Av karakteristiske typer er det funnet to fragment av slanke spisser som kan være av Nyelvtypen på Nordli. Det er også funnet ett fragment på Rissebákti (Gressbakken) Øvre. Videre er det to store, symmetriske bladformete spisser fra Nordli, fire fra Lossoas hus og tre fra Rissebákti (Gressbakken) Øvre. Det er åtte asymmetrisk bladformete, dobbeltegete kniver fra Nordli og to eneggete kniver på hver av lokalitetene Nordli og Rissebákti (Gressbakken) Øvre. I tillegg er det funnet seks skiferprener på Nordli.

I den antatt samtidige tufta F 6 R12 på Ceavccageadgi (Mortensnes) er det også et innslag av slipte skiferredskap (K. Schanche 1988:82-84). Her er det funnet tre fragment av smale spisser av Nyelvtype hvorav en med fasettslipt basis, og en annen med små mothaker og tange. Det er også funnet en pren og minst to fragmenter av asymmetrisk bladformete, éneggete kniver. Det er bare funnet et emne og ett enkelt skiferavslag på Rieppen (Reppen) (Skandfer 1999f). På de noe yngre lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden), som Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) og Ođđajohka (Nyelv) Nedre, formelig eksploderer tilfanget av slipte skiferredskap, blant annet Nyelvspisser. Nyelvspissene og de dobbeleggete, bladformete skiferredskapene fra hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er vist på figur 56. Det er da også for denne perioden at Nyelvspissene har vært regnet som kronologiske markører (K. Helskog 1980:49-50, B. Olsen 1994:54-55, Simonsen 1975:235-236).

Figur 56. Nyelvspisser og dobbelteggete, bladformete, slipte skiferredskap, hus 26, Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen).

På de kamkeramiske lokalitetene oppover langs Pasvikelva er skiferredskap heller sjeldne. Likevel opptrer mange av de samme typene som på lokalitetene ute ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). På Noatun Innmarken er det funnet fire symmetrisk bladformete spisser og fire asymmetrisk bladformete dobbelteggete kniver som trolig kan assosieres med kamkeramikken. På Noatun Neset er det funnet seks symmetriske spisser og én assymmetrisk dobbeltegget kniv. Det er også funnet en

Del IV: Kultur

dobbeltegget kniv på Noatun Neset Vest. En tilsvarende asymmetrisk bladformet kniv kan muligens ses i sammenheng med kamkeramikken på Nesheim. Derimot er det ikke funnet noen Nyelvspisser eller éneggete kniver på lokalitetene i Pasvik. Et betydelig antall slipeheller og skifersager og en del pimpstein med slipefurer¹ vitner likevel om en viss produksjon eller ihvertfall oppsliping av redskap. Disse gjenstandskategoriene er det færre av fra Várjjat (Varanger)-lokalitetene. Det kan skyldes at de ikke ble registrert og tatt med etter utgravningene. For slipehellens del kan det også skyldes en faktisk forskjell i gjenstandsinventar: Slipte øksler og meisler er vanligere på lokalitetene i Pasvik, og muligens er flere av slipehellene brukt til eggsliping på øksene og meislene (jfr. Simonsen 1961, 1963, appendiks 10).

13.2. Steinredskap og steinråstoff i det øvrige Nordre Fennoskandia: En sammenligning

13.2.1. Kysten av Vest-Finnmark

Det er få kjente lokaliteter fra ca. 5000-4500 f.Kr. i Vest-Finnmark og svært få er arkeologisk undersøkt. Dette skyldes nok for en stor del av lokalitetene ser ut til å oftest mangle markerte tufter, slik at de er vanskelige å påvise uten intensiv og systematisk søk og prøvestikking på relevante strandlinjer. På bakgrunn av funn hovedsakelig fra Slettnes på Sørøya er det likevel mulig å få et inntrykk av materialsammensetningen.

På felt VA på Slettnes på Sørøya er det funnet seks flatehugde spisser med spiss basis i et aktivitetsområde C¹⁴-datert til tidsrommet 5500-4200 f.Kr., og én i hus A på samme felt, datert til 5000-4800 f.Kr. (Hesjedal 1996 m.fl.:167). På felt VB er det funnet tre tilsvarende spisser i tuft F 53 og én ferdig spiss i tillegg til to emner i tuft F 54. Tuft F 54 er C¹⁴-datert til 5200-4800 f.Kr. Spissene er laget i svart chert. I en tuft på Vatnan på Sørøya er det funnet flere flatehugde spisser med spiss basis av chert, sammen med svært mye avslag som blant annet vitner om flatehugging på stedet (Simonsen 1994). Funnene viser at flatehugde spisser med spiss basis ble tatt i bruk på Sørøya omkring 5000 f.Kr. De standardiserte forarbeidene som kunne påvises i Øst-Finnmark finnes derimot ikke igjen i materialet fra Sørøya. På felt VA på Slettnes er det istedet funnet en rekke tilnærmet symmetrisk stavformete, kant- og delvis flatehugde forarbeider. Dette vitner om at den

---

¹ Jfr. appendiks 2

samme redskapsformen, flatehugd spiss med spiss basis, ble fremstilt med en noe annen reduksjonsteknikk på Slettnes enn i Øst-Finnmark.

Lokalitetene Jiebmaluokta (Hjemmeluft) og Kongshofmark ved Alta, som ble undersøkt av Anders Nummedal (1929b) på slutten av 1920-tallet, ligger henholdsvis 26 og 24,1 m.o.h. (Nummedal 1929b:26, 29). Materialene fra både Kongshofmark og Jiebmaluokta (Hjemmeluft) består av noen enkelte nesten ferdige spisser med spiss basis, alle bruket på midten, samt store mengder forarbeider og bearbejdede emner til spisser (Nummedal 1929b:33-35, fig. 81). Redskapsfragmentene består av litt chert men i hovedsak av en dårlig, svart, silifisert skifervariant som opptrer i samme geologiske formasjon som chert'en (Hood 2002:pers.med.). I tillegg beretter Nummedal (1929b) om mange tusen avslag etter redskapsproduksjon på lokaliteten. Avslagsmaterialet er stort sett ikke tatt med fra undersøkelsen.

Kongshofmark og Jiebmaluokta (Hjemmeluft) ligger bare noen få kilometer fra de tre registrerte chertbruddene i Alta-regionen (Hood 1988a, 1988b:71-72, 1992). Mange tusen steinstykker og avslag ved selve bruddene tyder på at den første utvelgelsen og tilhuggingen av emner foregikk her. Råstoffbruddene var godt tilgjengelige omkring 5000 f.Kr. Dateringen av bruddene er usikker, og de kan ha vært i bruk i mange tusen år. Nærheten til råstoffbruddene kan likevel være den viktigste lokaliseringsfaktoren for "verkstedlokalitetene" der emner ble bearbejdet til ferdige flatehugde spisser. Materialet viser til en omfattende og temmelig spesialisert produksjon av flatehugde spisser i lokale råstoff. Heller ikke her synes de flatehugde spissene å bli tildannet gjennom de standardiserte reduksjonssekvensene som er karakteristiske på lokalitetene i Øst-Finnmark. Emnene synes å være hugget både smalere og mer symmetrisk for formingen av selve spissen beynte, og reduksjonssekvensen synes også å ha gitt mer symmetriske mellomstadier. Det kan synes som flatehugde spisser med spiss basis både i i Alta-regionen og på Sørøya har blitt produsert gjennom en annen redusjonssekvens enn i Øst-Finnmark. Valg av ulike reduksjonssekvens kan være betinget av spaltingsegenskapene til det valgte råstoffet. Det kan også være resultat av den sosio-kulturelle konteksten fremstillingen foregikk innenfor. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 14.

Kongshofmark og Jiebmaluokta (Hjemmeluft) ligger på høyder over havet som indikerer dateringer omkring 4500 f.Kr. i henhold til isobase 26 i strandlinjeprogrammet Sealev32 (Møller 1998). Isobasene ligger tett i bunnen av Altafjorden, og dateringen kan derfor være noe misvisende. Jiebmaluokta (Hjemmeluft)lokaliteten ligger ved helleristningsfeltene ved Nyheim.

De eldste helleristningene her og funnlokaliteten skal trolig ses i sammenheng (K. Helskog 1988:33). Knut Helskog tidfestet i 1988 disse helleristningene til mellom 4200 og 3600 f.Kr., men har den senere tiden justert tidfestingen opp mot 4500 f.Kr., tilsvarende Nummedals lokalitet (K. Helskog 2001:pers.med.). B. Olsen (1994:47) foreslår å datere dem ned mot 5000 f.Kr. på bakgrunn av motivlikhet med helleristningene på Slettnes. Gjenstandsinventaret på de to verkstedsplassene peker mot en datering omkring 5000 - 4500 f.Kr. De er dermed samtidige eller muligens litt yngre enn de øvrige lokalitetene med flatehugde spisser langs Finnmarkskysten.

Kanthugde skiferspisser, såkalte "Slettnesspisser", er relativt vanlige i Vest-Finnmark i tida etter ca. 5000 f.Kr. (Hesjedal m.fl. 1996:205). Det er funnet i alt 36 slike spisser på selve Slettnes. Her er det også funnet en rekke tilnærmet symmetrisk stavformete emner og grovt kanthugde forarbeider til spisser. Det er også funnet tre-fire varianter av flatehugde skiferspisser med spiss basis fordelt på fire tufter i Hellefjord og Skippernesbotn på Sørøya (Andreassen 1985:126). På Jiebmaluokta (Hjemmeluft) og Kongshofmark inne i Altafjorden fant Nummedal (1929b:31-33) noen få deler av kanthugde skiferspisser og et antall tilhugde forarbeider og emner til slike spisser. Dette styrker inntrykket av at dette i første rekke er tilvirkningsplasser for redskap, i første rekke flatehugde spisser med spiss basis av tette, harde, lokale bergarter og tilsvarende kanthugde spisser i skifer.

På Slettnes er det funnet elleve tverreggete spisser. Trolig stammer alle fra omkring 5000 f.Kr. (Hesjedal m.fl. 1996:166). Tverrspissene synes å forsvinne kort tid etter det. På Jiebmaluokta (Hjemmeluft)-lokaliteten er det funnet tolv tverreggete spisser med retusjert tange av chert og kvarts mens det ikke er funnet noen på Kongshofmark (Nummedal 1929b). Det har trolig vært produsert også tverrspisser på Jiebmaluokta (Hjemmeluft). Kontrasten til Kongshofmark kan skyldes ulik redskapsspesialisering, der de som arbeidet på Kongshofmark ikke lagde slåtte spisser med retusjert tange eller retusjerte kanter. Kontrasten kan også vise til en liten tidsforskjell mellom lokalitetene: Jiebmaluokta (Hjemmeluft) ligger nesten to meter høyere over dagens havnivå enn Kongshofmark, og kan følgelig være noe eldre. Tilstedeværelse av tverrspisser på den højestliggende lokaliteten og fravær på den laveste kan understøtte inntrykket av at teknologien med å lage tverrspisser ble gått bort fra tidlig i perioden med flatehuggingsteknikk, trolig kort etter 5000 f.Kr..

Som i Øst-Finnmark begynner slipte skifergjenstander å opptre i arkeologiske kontekster fra ca. 5000 f.Kr. Slanke Nyelvspisser er vanlige på lokaliteter fra omkring 5000 - 4500 f.Kr. på Sørøya

(Andreassen 1985, Hesjedal m.fl. 1996, Sommerseth 1999). Bare på Slettnes er det funnet omkring femti Nyelvspisser (Hesjedal m.fl. 1996: 174-175, Sommerseth 1999) og en rekke emner og forarbeider til slike spisser. På Sørøya ser det ut til at spissene med tange gjennomgående er noe yngre enn dem med fasettslipt basis, selv om begge typer flere steder er funnet sammen (Andreassen 1985:119, Hesjedal m.fl. 1996:175, Sommerseth 1999:40-41). I Øst-Finnmark - representert ved Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) - kan det synes som fasettslipt basis er et senere fenomen. Symmetrisk bladformete spisser opptrer ikke i de eldste kontekstene med Nyelvspisser i Vest-Finnmark, og dateres ikke lenger bak enn til ca. 4300 f.Kr. Både asymmetrisk bladformete dobbeltegete skiferkniver og énegete kniver med skaft kan dateres tilbake til omkring 5000 f.Kr. på Slettnes (Hesjedal m.fl. 1996:173). Det er funnet tre fragment av Nyelvspisser på Jiebmaluokta (Hjemmeluft). Det er ikke funnet noen andre slipte skifergjenstander på de to Alta-lokalitetene, men derimot en rekke tilhugde emner til én- og dobbeltegete kniver og store, symmetrisk bladformete spisser både på Jiebmaluokta (Hjemmeluft) og Kongshofmark (Nummedal 1929b). De store, slipte, bladformete redskapene i skifer synes å komme inn i materialet samtidig med flatehuggingsteknikken, i Vest-Finnmark som i Øst-Finnmark.

13.2.2. Indre Vest-Finnmark / Finnmarksvidda

Mange lokaliteter fra før Kristi fødsel er registrert i innlandet i Finnmark, men svært få er arkeologisk undersøkt. Det er få lokaliteter som med sikkerhet kan tidfestes til før ca.2000 f.Kr. Manglende undersøkelser gjør det vanskelig å vurdere hvilke gjenstandsformer og reduksjonsteknologier som ble brukt i indre Finnmark vest for Pasvik omkring 5000 f.Kr. Det sparsomme materialet gir likevel noen indikasjoner: Svært få lokaliteter i indre Finnmark er C¹⁴-datert til tiden omkring 5000 f.Kr. Lokaliteten Barjesuolo, boplass 9, er datert til 5750 - 5150 f.Kr. (6520 ± 130 BP), men uten funn av kronologisk diagnostiske redskap (Simonsen 2002). Den klareste kronologiske markøren er derimot asbestkeramikk fra en flere tusen år senere bosetting på stedet (Simonsen 1986, Havas 1999:10). En stor grop med trekull på lokaliteten Virdnejávi 111 er C¹⁴-datert til 4390 - 4220 f.Kr. Funn av blant annet asbestkeramikk peker derimot også her klarest mot en eller flere senere bruksfase(-r) (Simonsen 1986). Ingen av de gjenstandsformene vi kjenner fra kystlokalitetene fra denne tiden - flatehugde og kanthugde spisser med spiss basis eller slipte skifersaker - er gjenfunnet på disse lokalitetene.

Det er likevel noen funn som har vært satt i kronologisk sammenheng med de teknologiske omleggingene på kysten omkring 5000 f.Kr. eller tiden før. Lokaliteten Virdnejávri 24, som ligger ved Alta-Kautokeino-vassdraget, mellom Čavču og Guovdageaidnu (Kautokeino), er C^{14} -datert til 4360 - 3800 f.Kr. (B. Olsen 1994:68). Her ble det nesten utelukkende funnet hvite kvartsavslag og kvartsskrapere. På motsatt bredd ligger den udaterte, men antatte mesolittiske lokaliteten Virdnejávri 113 (B. Olsen 1994:40, Simonsen 1986). Råstoffbruken tilsvarer Virdnejávri 24, med nesten bare hvit kvarts. De sikreste daterende meolittiske redskapene er anført å være tre tangepiler og en rekke mikroflekker og mikroflekkekjerner. Ved senere gjennomganger av materialet er samtlige antatte gjenstander avvist som avslag etter bipolar teknikk (Havas 1999:9-10, Knutsson 1998:79). Det er da ingen ting i funninventaret som skiller disse to kvartslokalitetene kronologisk fra hverandre. Hvit kvarts er det vanligste råstoffet på Finnmarksvidda og i innlandet i Nord-Finland gjennom hele steinalderen og frem mot Kristi fødsel (E. T. Helskog 1978:137, Rankama 1996). Det er svært vanskelig og problematisk å forsøke å datere lokaliteter på grunnlag av ensidige kvartsinventar.

Enkelte funn av flatehugde spisser er satt i sammenheng med den første perioden med flatehugging på kysten. I motsetning til på kysten er flatehugde spisser med spiss basis svært sjeldne på Finnmarksvidda. Det skal være funnet flatehugde spisser med spiss basis på tre udaterte lokaliteter: Čavču, Guosmarjavri 2 og Guovdageaidnu (Kautokeino) kirkested (B. Olsen 1994:68). Den antatte spissen med spiss basis fra Čavču, rundt 3 mil oppover i Alta-Kautokeino-vassdraget (Simonsen 1987:312, fig. 87), er en uferdig flatehugget spiss med kort, triangulær basis. På typologisk grunnlag skal den dateres til omkring 2000-1500 f.Kr.. Denne tidsangivelsen faller også innenfor C^{14} -dateringene fra lokaliteten, som alle ligger mellom 3500 f.Kr. og 970 e.Kr. (Andreassen 1992:48, 64). Spissen fra Guosmarjavri 2, ca. 5 km nedover elva fra Guovdageaidnu (Kautokeino) er en usedvanlig liten, flatehugd spiss med spiss basis i lys kvartsitt, bare 28 mm lang. I tillegg ble det funnet et spissfragment og ett emne til en flatehugd spiss på samme lokalitet. Det kan ikke utelukkes at disse spissene tilhører den eldste flatehuggingsperioden, men det er også godt mulig at de er yngre. Guosmarjavri 2 er ikke C^{14} -datert. Det er heller ikke lokaliteten Guodageaidnu (Kautokeino) kirkested, der den siste spissen er funnet i et flyvesandsområde. Jeg har ikke kunnet gjenfinne spissen i magasinet på Tromsø museum, og kan derfor ikke vurdere om det er en flatehugd spiss med spiss basis, av den typen som assosieres med tidlig kamkeramikk omkring 5000 f.Kr. I tillegg til disse tre er det på lokaliteten Skuovlajavri II funnet en 30 mm lang, flatehugd spiss med tange i lys kvartsitt. Spissen er funnet sammen med emner til flatehugde spisser med konveks eller rett basis, spissformer som henføres til etter ca. 2000 f.Kr.

Det generelle inntrykket er at flatehugde spisser med spiss basis ikke opptrer på lokaliteter som er datert mellom ca. 5000 og ca. 4000 f.Kr., og at de få spissene som er funnet på andre lokaliteter heller ikke kan tidfestes med sikkerhet til dette tidsintervallet. Derimot er flatehuggingsteknikk på små spisser belagt på flere lokaliteter i indre Vest-Finnmark.

Det er ikke funnet noen kanthugde spisser av skifer i indre Vest-Finnmark. På kysten følger disse spissene de flatehugde både med hensyn til utbredelse og reduksjonsteknikk. Mangelen på kanthugde spisser i innlandet synes tilsvarende å sammenfalle med mangel på flatehugde spisser med spiss basis i de samme områdene omkring 5000 f.Kr.

Tverrspissene fra Finnmarksvidda regnes som kronologiske markører for bosetting før ca. 5000 f.Kr. (Havas 1999, E. Helskog 1974, B. Olsen 1994: 34, 39-40). Funnmaterialet fra Várjjat (Varanger) og kysten av Vest-Finnmark, som viser at tverrspisser fortsetter å være i bruk etter ca. 5000 f.Kr., utfordrer denne oppfatningen. Det er mulig at tverrspisser også er i bruk lenger enn hittil antatt også i innlandet. Det er funnet én tverrspiss på lokaliteten Riggajohka, tre på Aksojavri og syv på lokaliteten Gasadaknes ved Iešjavri, alle i Gouvdeageidnu gielda (Katukeino kommune) (Havas 1999:8-9, E. T. Helskog 1974, Hood 1988a). Selv med svært få funn er disse spissene både langt vanligere og funnet på flere lokaliteter på Finnmarksvidda enn flatehugde spisser med spiss basis. Her er de tverrspissene og tangespissene som er avvist utelatt (Havas 1999, Knutsson 1998:71-93).

Slippte skiferredskap er svært sjeldne i Indre Vest-Finnmark, og det er usikkert om noen i det hele tatt kan dateres til tiden omkring 5000 - 4500 f.Kr. Det er ikke funnet slanke spisser av Nyelvttype i Indre Vest-Finnmark, og heller ikke store, mer eller mindre symmetriske bladformete spisser og kniver.

Funnmaterialet fra Finnmarksvidda er vanskelig å vurdere i en typologisk-kronologisk sammenheng. Det er relativt lite, det består i all hovedsak av kvarts og de kjente "kronologiske markørene" fra kystlokalitetene mangler. I tillegg er tidligere antatt sikre gjenstander med stor tillagt kronologisk utsagnsverdi, som tverrspisser, tangespisser og den flatehugde spissen fra $\square$ av $\square$ u, avvist. Det er i praksis umulig å si noe om redskapsbruk, teknologi og bosetting generelt i Indre Vest-Finnmark i hundreårene omkring og etter 5000 f.Kr. på grunnlag av de etablerte "kronologiske markørene" for Finnmark og et lite fåtall C^{14} -dateringer spredt over flere tusen år.

Det lille materialet vi har til rådighet antyder likevel at ingen av de “kronologiske markørene” har gyldighet for indre Vest-Finnmark omkring 5000 - 4500 f.Kr.

13.2.3. Nord-Finland

Flatehugde spisser med spiss basis blir ikke brukt som kronologisk markør for tidlig yngre steinalder i Nord-Finland, slik som i Finnmark. De blir derfor sjelden eller aldri nevnt i kornologisk sammenheng (se Carpelan 1975, Siiriäinen 1971, 1973). Dette betyr ikke at denne spisstypen ikke er funnet i Nord-Finland. Edgren og Törnblom (1998:74-75) fremhever nettopp slike spisser som den mest karakteristiske gjenstandstypen i hele Finland i den typiske kamkeramikens periode, fra ca. 4500 f.Kr. til ca. 2800 f.Kr.. De setter spisstypen i sammenheng med import av russisk flint østfra. I Nord-Finland synes den likevel å være uvanlig, også i kombinasjon med tidlig nordlig kamkeramikk (Torvinen 2000:22).

Det er funnet noen få slike spisser på de tidlige kamkeramiske lokalitetene Rovaniemi 340, Jokkavaara og Ylikiiiminki 46, Vepsänkangas i Nord-Finland (Koivisto 1998:46-47, Torvinen 2000:22). Materialet fra Vepsänkangas inneholder blant annet fragmenter av to flatehugde spisser med spiss basis, en i svart chert og den andre i brunrosa flint, samt tre forarbeider til slike spisser. Materialet fra lokaliteten Inari 13, Samen museo, inneholder fragment av fire flatehugde spisser med spiss basis og forarbeider til ytterligere åtte tilsvarende spisser. Noen av forarbeidene synes å være tilsvarende formaliserte mellomstadier som dem en finner i reduksjonssekvensene for de flatehugde spissene i Øst-Finnmark, det vil si at de er halvmåneformete og “S”-formete. Det er også funnet andre - og mindre formalt sammenlignbare - stadier i reduksjonssekvensen. På lokaliteten Inari 350, Salosenniemi, ved utløpet av Inari i Pasvikelva er det funnet en rekke forarbeider til, fragmenter av og ferdige flatehugde spisser med spiss basis i kvartsitt (Havas 1999:142). Det er ikke funnet kamkeramikk på lokaliteten. Spissene og forarbeidene har vært henført til flatehuggingsfasen omkring 2000 f.Kr. (Kतिकoski 1985 i Havas 1999:65), men Havas mener de skal henføres til den første fasen med flatehuggingsteknikk omkring 5000 f.Kr. To dateringer fra ildstedene på lokaliteten antyder en bruksperiode omkring 5220 - 4970 f.Kr. og 4760 - 4510 f.Kr.. Dateringene tilsvarer den tidligste fasen med flatehugde spisser på kysten av Finnmark.

I forbindelse med vassdragsreguleringer og sitt eget doktorgradsarbeid registrerte Rankama intensivt på finsk side av Deatnu (Tanavassdraget) og særlig langs sideelva Utsjohki (Utsjok) på

slutten av 1980-tallet. Som følge av registreringene økte antall kjente forhistoriske og historiske lokaliteter fra 36 til 207 bare langs Utsjohki (Utsjok) (Rankama 1996:590). Få lokaliteter er arkeologisk undersøkt, og enda færre er C¹⁴-datert. En flatehugget spiss med spiss basis er sendt inn som løsfunn fra den udaterte lokaliteten Utsjoki 20, Tanssijoki på begynnelsen av 1900-tallet. Spissen kan muligens dateres til det femte tusenåret f.Kr. Den best undersøkte lokaliteten i området er Ala-Jalve (Storfossen) ved selve hovedløpet i Deatnu (Tana). Til tross for flere C¹⁴-dateringer mellom 4600 og 4000 f.Kr. er det ikke funnet flatehugde spisser med spiss basis eller forarbeider til slike spisser her (Rankama 1996:656, 1997:13, 15). Avslagsmaterialet fra Ala-Jalve domineres likevel av flatehuggingsavslag i finkornet kvartsitt, avslag som knyttes til bosettingen omkring 2000 f.Kr. Som i indre Vest-Finnmark er få lokaliteter undersøkt og lite materiale er kjent fra Deatnu (Tanavassdraget). De få funnene som foreligger gir ingen sikre holdepunkt for å si om flatehugde spisser i det hele tatt har vært brukt i dette området omkring 5000 - 4500 f.Kr. Fraværet av flatehugde spisser med spiss basis på Ala-Jalve kan enten indikere at slike spisser ikke var i bruk eller at de her - som på kysten av Finnmark - gikk ut av bruk før 4600 f.Kr.

Kanthugde spisser med spiss basis og forarbeider til slike er også uvanlige og lite omtalt i Nord-Finland. De eneste jeg kjenner til er funnet sammen med kamkeramikk. Torvinen (2000:22) nevner to slike spisser og to forarbeider fra Rovaniemi 340, Jokkavaara. Det skal også være funnet flere forarbeider til slike spisser på Rovaniemi 474, Riitakanranta. På Ylikiminki 46, Vepsänkangas er det funnet ett til to fragment av forarbeider til kanthugde spisser i svart skifer, og på Inari 13, Suomen museo, er det funnet et forarbeide til en kanthugget spiss i silifisert skifer. Edgren og Törnblom (1998:75) mener at kanthugde skiferspisser opptrer på slutten av bruksfasen for flatehugde spisser med spiss basis i Finland, omkring 3000 f.Kr., og at de er etterligninger etter de flatehugde flintspissene. Synspunktet har mye av den kultur-evolusjonistiske grunnidéen i seg, om at gjenstandsformer har en tidlig fase der de befestes, en storhetstid der de er på sitt estetisk og teknologisk beste og deretter en degenerert fase av dårlige etterligninger. I dette tilfellet viser dateringene at de kanthugde "etterligningene" og de flatehugde flintspissene er like gamle i Nordre Fennoskandia, omkring 2000 år tidligere enn det Edgren og Törnblom (1992) foreslår.

Tverrspissene holdes for å være ett av de sikreste kronologiske holdepunktene for sen mesolittikum i Nord-Finland, sammen med mikrolitter. De er primært datert til tidsrommet 7000 - 6000 f.Kr., men som i Øst-Finnmark er det også funnet et titalls spisser på lokaliteter med tidlig kamkeramikk (Schulz 1996:19 i Havas 1999:64). Halinen (1995 i Havas 1999) refererer til flere

Del IV: Kultur

antatt mesolittiske lokaliteter i Enontekiö, periodebestemt på grunnlag av tverrspisser i hvit kvarts. Tverrspissene i Nord-Finland er tilnærmet uten unntak laget av kvarts, og det er kanskje nødvendig å ha i mente Knutssons (1998) advarsel mot å vise for stor tolkningsvilje overfor tverrspiss-lignende avslag. Kvartsens generelle spaltingsegenskaper kan gi avslag antydning til tverrspissform. Avslagene kan få trapesoid form med én skarp, tverr kant, men uten kant- eller tangeretusj er de ikke tverrspisser.

Torvinen (1999, 2000) nevner ingen tverrspisser i sammenheng med tidlig nordlig kamkeramikk. Det finnes likevel noen tverrspisser i kontekst med tidlig kamkeramikk i nord-Finland. Det er ihvertfall funnet en sikker og en mulig spiss med retusjerte kanter eller tange på Inari 406, Nellimjoen Suu. Bortsett fra på Inari 406, Nellimjoen Suu er det ikke funnet tverrspisser i materialet fra noen av de kronologisk enhetlige, tidlige kamkeramiske lokalitetene ved Inari, og heller ikke i det omfattende materialet fra Ylikiminki 46, Vepsänkangas. Det er derimot funnet flere tverrspisser med retusjerte kanter eller tange på del-lokaliteten Inari 13, Vuopaja, ca. 180 m øst for det store utgravningsfeltet Inari 13, Samen museo. Vuopaja 13-lokaliteten er blandet, og C¹⁴-dateringene strekker seg fra ca. 3500 f.Kr. til etter Kr.f. (Seppälä 1999: pers.med.).

Tverrspissene herfra kan tilhøre et eldre bosettingslag som ikke er datert, men de kan også være fra tidsrommet som dateringene dekker. Kanskje kan de da ses i sammenheng med tverrspissene på Inganeset ved Pasvik (Skandfer 1999e). Det er dermed mulig at tverrspisser er i bruk i en periode omkring 3500 f.Kr. i Pasvik - Inari-vassdraget.

Slipt skifer synes ikke å være assosiert med tidlig kamkeramikk i Nord-Finland. Heller ikke på lokaliteter uten kamkeramikk i indre deler av Nord-Finland finnes skifergjenstander så tidlig som ca. 5000 - 4500 f.Kr. (Rankama 1996). Innlandsområdene i Nord-Finland og den nordlige Bottenvikskysten skiller seg dermed klart fra Finnmarkskysten med hensyn til råstoffbruk og steinteknologi. Mangelen på slipte skiferredskap tilsvarer inntrykket fra Finnmarksvidda. Slipeteknikk var likevel ikke ukjent. På Ylikiminki 46, Vepsänkangas, var splinter av intensjonelt knuste slipte økser brukt til nye retusjerte kutteredskap. Store slipte økser er assosiert med den såkalte Suomusjärvikulturen i Finland, periodefestet til mesolittikum. Nordlige og muligens noe yngre slipte økser refererer til som ”bottniske redskap”, der blant annet store, tunge økser og (is-)hakker (Rovaniemihakker) inngår. Det er likevel grunn til å være varsom med å tidfeste de slipte øksene for nøye. Det foreligger fortsatt få gode dateringer og typologiske revurderinger av de etablerte øksetypene i Finland (Myklevoll 1997:71), og mange av de antatte “mesolittiske” øksetypene er vanlige også inn i neolittikum (Huurre 1983).

13.2.4. Nord-Sverige

Den aksepterte tidfestingen av flatehuggingsteknikk i Nord-Sverige er ca. 2300 f.Kr. - ca. 400 e.Kr. (Bergman 1995:186, 195, men se også :4). Teknologien angis ofte i hele tusenår: Fra 2000 f.Kr. til Kr.f. (Baudou 1977:53, 1992, Broadbent 1979:51, Forsberg 1989). Dette tilsvarer den andre flatehuggingsfasen i Finnmark. Det er likevel funnet flatehugde spisser med smal basis og forarbeider til flatehugde spisser i Nord-Sverige som bør og må settes i sammenheng med eldre dateringer. Derimot er det usikkert om det er funnet kanthugde skiferspisser med spiss basis i Nord-Sverige.

Forfjellsregionen og deler av barskogsområdene langs Piteälven, Skellefteälven og Laisaälvén er undersøkt av Bergman (1995). På lokaliteten Raä 508 Döudden i Lullebådne, en sørøstlig utstikker fra Stora Hornavan, er det funnet to forarbeider til flatehugde spisser i et nedre kulturlag med to ildsteder, C¹⁴-datert til 5191-5055 f.Kr. (Bergman 1995:95, 105). Siden funnene avviker fra den aksepterte tidfestingen av flatehugde spisser, antyder Bergman at det bør stilles spørsmålsteget ved funnomstendighetene på Döudden. Lokaliteten har også funn fra senere perioder, blant annet asbestkeramikk. I tillegg er det innlevert flere flatehugde spisser med spiss eller smal basis som løsfunn fra øvre Norrland. Bergman (1995:95, fig.3:20) sammenligner disse med spisser i kamkeramisk kontekst i Nord-Finland.

Det er videre funnet flatehugde spisser av flint i flere tufter i indre Norrland, datert mellom 4500 og 2500 f.Kr. (Lundberg 1997:112). Spissene er ikke beskrevet nærmere, for Lundberg mener de tilhører en senere periode enn tuftenes bruksperiode, og at derfor ikke er relevante for datering og tolkning av tuftene. Andre flintgjenstander, som skrapere og avslag, finnes i nesten alle tuftene som er undersøkt. Få tufter er C¹⁴-datert. Den eneste lokaliteten/tuften som nevnes med mye flint og som er datert, har eldste datering omkring 4780-4470 f.Kr. og yngste datering til ca. 4200 - 3700 f.Kr. Derimot er det ikke funnet noe flint i en tuft på en annen lokalitet, C¹⁴-datert mellom ca. 3800 og 2400 f.Kr. Dette viser at flint ble brukt som råmateriale ihvertfall i tuftenes eldste bruksperiode. Tilstedeværelse av både andre flintredskap og flatehugde spisser i flint i flere tufter fra omkring 4800 - 4500 f.Kr. på en lokalitet som kan dateres tilbake til omkring 5000 f.Kr., samt flere løsfunn av flatehugde spisser med spiss basis, mener jeg vitner om at flatehuggingsteknikk ikke var ukjent i indre Nord-Sverige i tiden før 4500 f.Kr. Det er ikke funnet flatehugde spisser på lokaliteten Raä 1292 i Vuollerim ved Luleälven, som er datert mellom 4700 og 4200 f.Kr. (Loeffler & Westfal 1985, Loeffler 1998). Dette kan antyde at de flatehugde spissene da hadde gått ut av bruk.

På den kamkeramiske lokaliteten Lillberget i Över-Kalix, datert til ca. 4000 - 3500 f.Kr., er det imidlertid funnet 14 flatehugde spisser og emner til spisser, flere med smal basis og noen med brede, markerte skuldre (Halén 1994:81-83, 1996:288, fig.11). Spissene er beskrevet som russiske eller østlige former. I forhold til tidsavgrensningen for slike spisser andre steder i Nordre Fennoskandia er dette sent. Det er likevel interessant at de flatehugde spissene med spiss eller smal basis synes å følge kamkeramikken nedover i tid i Över-Kalix. I resten av Nord-Sverige kan det kanskje antydes en tidsavgrensning til ca. 5000 - 4500 f.Kr. for slike spisser.

Broadbents (1979) banebrytende arbeid om mesolittisk kystbosetting i Nord-Sverige og Forsbergs (1989, 1996) forskning på den tidligste bosettingen i Nord-Sverige mer generelt har hatt sterk innflytelse på forståelsen av typologisk-kronologiske forhold i tusenårene før og omkring 5000 f.Kr. i hele landsdelen. Dette preger kanskje særlig oppfatninger om kvartsens nesten enerådende dominans, og hvilke redskapstyper som har vært laget av kvarts (Andersson 1999:4-5, Forsberg 1996:248). Lokaliteten Alträsket i Norrbotten regnes for eksempel som en typisk sen- mesolittisk lokalitet, datert til ca. 5000 f.kr. og med et rent kvartsinventar (Haén 1994). Kvarts er bare brukt til én av de redskapstypene jeg har valgt å fokusere på her: De slatte tverrspissene. Tverrspisser med retusjert tange er generelt lite påaktet i nordsvensk steinalderarkeologi (se f.eks. Andersson 1999:3-5, Baudou 1978, Bergman 1995:3-4, 54-56, Broadbent 1979, Knutsson 1995, Loeffler 1998). Funn av slike spisser på flere lokaliteter i Norrland har blitt sett i sammenheng med vestnorsk materiale, og de har på det grunnlaget blitt forsøkt henført både til tidlig- (Knutsson 1993) og senmesolittikum (Broadbent 1982:33). Knutsson (1998) har senere satt spørsmålsteget ved antatte funn av tverrspisser i Nord-Sverige. Kvartsavslag som er avspaltet ved bipolar hugging får ofte tverrspisslignende form. Det er derfor bare tverrspisser med retusjert tange som kan regnes som sikre. Halén (1996:289-290, fig. 5) mener at det er funnet to tverrspisser av avslag på den relativt sene kamkeramiske lokaliteten Lillberget i Över-Kalix, datert mellom 4000 f.Kr. og 3000 f.Kr. Tegninger av spissene viser at disse ikke har retusjert tange, og det er derfor tvilsomt om de kan godtas som tverrspisser.

Det generelle inntrykket blir da at det praktisk talt ikke finnes tverrspisser med retusjerte kanter eller tange i Nord-Sverige i den perioden de opptrer i Finnmark og Nord-Finland. Distribusjonen av tverrspisser tilsvarer da helt nasjons- og forskningstradisjonsgrenser. Dette må bety at den refererte distribusjonen er feil. Det mest sannsynlige er, etter min mening, at det også har vært brukt tverrspisser i Nord-Sverige i tidsrommet ca. 6500 - 4500 f.Kr., men muligens i lite omfang.

Del IV: Kultur

Det er også trolig at det finnes geografiske variasjoner innenfor de nasjonale rammene jeg opererer med her, slik også flere svenske forskere er inne på (Broadbent 1979, Forsberg 1985, Knutsson 1995).

Bruken av slipte skiferredskap går ihverfall tilbake til 4500 f.Kr. i Nord-Sverige. Spisser som minner om Nyelvspisser med tange er den vanligste spisstypen i tuftegrupper datert mellom 4500 f.Kr. og 2500 f.kr. i innlandet i Norrland (Lundberg 1997:112), og det er funnet en Nyelvspiss ved Stensund i øvre Norrland (Bergman (1995:55-58, fig. 3:21). Basis mangler dessverre, slik at det er umulig å avgjøre om spissen har hatt triangulært slipt basis eller tange. Som nevnt opptrer slike spisser ikke senere enn 3000 f.Kr. på kysten av Finnmark og ikke tidligere enn ca. 2500 f.Kr. i Nord-Finland. Flate, symmetriske og assymetriske bladformer ("kniver" og "spisser"/"dolker") er også svært vanlige fra omkring 4500 f.Kr. i Nord-Sverige (Baudou 1977, Lundberg 1997), og "spisser" og "dolker" med festehakk i enden antas å være eldst (Baudou 1977:96f., Bergman 1995:56). Disse dateres som nevnt tilbake til ca. 5000 f.Kr. på Finnmarkskysten. En rekke andre slipte spisstyper, kortere og bredere enn Nyelvspissene, med fasettslipt basis eller tanger med varierende bredde opptrer også i materialet fra omkring 4500 f.Kr. (Baudou 1977, Loeffler 1998, Lundberg 1997). På den kamkeramiske lokaliteten Lillberget ble det funnet en eneste slipt skiferspiss: en glattpolert tangespiss med små mothaker i rød skifer. Det ble ikke funnet noen skiferavslag på boplassen, og det er derfor antatt at spissen er brakt til stedet (Halén 1994: fig.136). Det skal være funnet lignende spisser andre steder i Nord-Sverige, der de er datert omkring 4500 / 4200 f.Kr. Denne spisstypen er helt ukjent i de tidlige kamkeramiske kontekstene i Øst-Finnmark.

Baudous (1977) tidfesting av slipt skiferteknologi til ca. 4200/4500 f.Kr. på 1970-tallet har vært nesten overraskende seiglivet, tatt i betraktning de ellers omfattende kronologiske justeringene som har vært foretatt for konkrete gjenstandsfenomen ellers i Nordre Fennoskandia, slipt skifer inkludert. Nye C¹⁴-dateringer synes likevel å støtte opp om en datering i Nord-Sverige omkring 4500 f. Kr. Skiferbruken er sett i sammenheng med innflytelse sørøstfra, fra den såkalte Suomusjärvikulturen i Finland (Baudou 1977, Bergman 1995) eller i sammenheng med skiferbruken i Nordvest-Russland (Halén 1994, 1996). Det er da påfallende at det ikke er skifer i det nordfinske materialet tidligere enn 4500 f.Kr, siden dette er områder som ligger mellom Sør-Finland / Nordvest-Russland og Nord-Sverige. På bakgrunn av formlikheter med det eldste skifer materialet fra kysten av Finnmark er det også grunn til å lure på om det ikke er en kronologisk sammenheng mellom skiferbruken på kysten i nordvest og Nord-Sverige. Dette ville

antydde en bakre datering for skiferbruk i Nord-Sverige tilbake til ca. 5000 f.Kr. Det er likevel også en annen mulig kronologisk sammenheng: Nord-Sverige ligger langt sør i forhold til Finnmark og langt vest i forhold til Nordvest-Russland. Det er derfor kanskje like naturlig å relatere noe av skifer materialet til de formene som finnes i Nordland og Trøndelag, og som også dukker opp på Vestlandskysten først ca. 4000 f.Kr.

Steinredskapsmaterialet og råstoffbruken i Nord-Sverige representerer flere typologisk-kronologiske "forskyvninger" i forhold til dateringene i naboområdene. Dette behøver ikke skyldes mangelfulle eller misvisende dateringer. Det kan like gjerne tenkes at områdene i Nord-Sverige i tusenårene fra ca. 5000 f.Kr. representerer flere, tettere påfølgende og mer overlappende teknologiske og kulturelle impulser fra ulike deler av Fennoskandia enn i de andre regionene som er drøftet her.

13.2.5. Nordvest-Russland

Som jeg var inne på i kapittel 10 er svært få lokaliteter i Nordvest-Russland C¹⁴-datert, og kriteriet om at tilstedeværelse av keramikk markerer neolittiske lokaliteter gjør dem ikke nødvendigvis tidsmessig sammenlignbare med kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark og Nord-Finland. De få dateringene som er utført og publisert kan indikere at keramikk ble tatt i bruk tidligere her enn i Nordvest-Russland. Mangelen på dateringer gjør det vanskelig å vurdere hvilke materielle trekk som er samtidig med den tidlige kamkeramikken i Øst-Finnmark, ca. 5000 - 4500 f.Kr. og hvilke som skal knyttes til senere kamkeramikk. Det at mange av de russiske lokalitetene har flere bosettingslag medfører videre at det er tildels umulig å henføre bestemte gjenstander (trolig inkludert keramikk) til bestemte bosettingsfaser (Gusentsova og Andreyeva 1997, Gurina 1997, Kosmenko 1992, Shumkin 1984). Dessuten hender det at keramikken kontekst ikke er omtalt i presentasjoner og tolkninger av keramikken (f.eks. German 1997). Steingjenstander presenteres oftest i generelle vendinger og uten nærmere datering enn til "mesolittikum" eller "neolittikum". Tekstene er derimot ofte ledsaget av gode tegninger eller foto, som gir et inntrykk av hvilke redskapsformer som er representert i materialet som helhet, men uten nærmere kronologisk avgrensning. Den følgende presentasjonen er basert på de generaliserende opplysningene som fremkommer i tekster og på illustrasjoner, og er mer summarisk enn for de andre regionene som er drøftet foran.

Flatehugde spisser med spiss eller smal basis og forarbeider til slike i harde, finkornete bergarter assosieres med tidlig neolittikum på Kola (Gurina 1987:41, fig. 2, Shumkin 1984: 61). Formene tilsvare dem som er funnet i Øst-Finnmark, men det er vanskelig å vite om det er kronologiske forskjeller mellom dem. Shumkin (1984) skiller mellom fem ulike typer flatehugde spisser for hele neolittikum, i tillegg til flere typer flatehugde kniver. Flere av redskapskategoriene er trolig stadier i formaliserte reduksjonssekvenser for flatehugde spisser, tilsvarende mønsteret i Finnmark. De vanligste flatehugde spissene er ovalt bladformet, bladformet med tange eller bladformet med avrundet konveks eller rett basis. Rombiske spisser med "skuldre", bladformete spisser med rund tange eller triangulær tange og triangulære spisser med konkav basis er sjeldnere. De rombiske spissene skal være en videreføring av en eldre form. Det er funnet flatehugde spisser med spiss eller smal basis og forarbeider blant annet på Nerpichya Guba I og Navalok på Kola. De tidligste C¹⁴-dateringene fra disse lokalitetene ligger mellom ca. 3800 f.kr. og 3300 f.Kr. (Shumkin 1996b: 78), altså markert senere enn tidfestingen av slike spisser i Øst-Finnmark. De avbildete spissene med rett og konkav basis ligner spissene som finnes i lokaliteter fra omkring 2000 f.Kr. i Finnmark.

I tillegg til keramikk er tilstedeværelse av skifer viktig i tidfestingen av lokaliteter på Kola til neolittikum. Shumkin (1984:fig.15-18) avbilder både spisser av Nyelvtype, hvorav ihvertfall én med fasettslipt basis, store bladformete skiferspisser, økser, meisler og en enegget kniv med kort blad og langt skaft. Funnene er fra stort sett udaterte og til dels blandete lokaliteter. De gjentatte morfologiske likhetene tyder på at ihvertfall de fleste av gjenstandstypene vi kjenner fra Øst-Finnmark omkring 5000 - 4500 f.Kr. også finnes videre østover på Kola. Slåtte spisser med retusjerte kanter eller tange, enten av avslag eller flekker, regnes som mesolittiske element på Kola. Det synes å være et visst innslag av flint gjennom hele steinalderen.

Kosmenko (1992:fig.35-39) viser et utvalg av gjenstandsformer fra neolittikum og tidlig metalltid i Karelen. Blant disse er flatehugde spisser med spiss, smal, konkav og bred konveks basis, kanthugde usymmetriske redskap, retusjerte flekker, slipte økser og meisler og lange, slanke trekantslipte spisser med fassettslipt basis, alt i flint. Gusentsova og Andreyeva (1997:57) relaterer kniver og spisser av flint til tidlig- og mellomneolittikum, assosiert med tidlig kam- og gropkeramikk. Mindre skifergjenstander tilhører de samme kontekstene. Dessverre er ingen av gjenstandene avbildet. Lobanova (1995:fig.3-4) avbilder utvalgte flint- og skifergjenstander fra □ernaja Re□ka i Besov Nos-området på østsiden av Onega, datert mellom 4200 og 2700 f.Kr. Skifergjenstandene er utelukkende økser og meisler, og flintteknologien synes å være dominert av

flekketeknikk med et mulig innslag av flatehugging. På lokaliteter med tidlig kamkeramikk i Karelen er det et geografisk skille mellom overveiende flintbruk sørøst for Onega og nesten utelukkende kvartsbruk vest for Onega (Kosmenko 1992:115). Dette kan antyde et materielt og teknologisk skille.

Materialet fra Nordvest-Russland viser likevel tydeligere at mange av de samme gjenstandsformene og teknologiene, som flatehugging, slipt skifer og et visst innslag av flekketeknikk gjenfinnes fra Karelen til Kola, men at det er regionale variasjoner. Innslaget av skifer som et nytt råstoff kan synes å være sterkere på Kola enn i Karelen, men dette kan bero på hvordan materialet er presentert i publikasjonene. Når skifer kommer inn i det arkeologiske materialet og hvilke som er de tidligste formene er uvisst. Det kan synes som om de store bladformete spissene og knivene er heller uvanlige i Nordvest-Russland og helt fraværende i Karelen. Mens skifer fremstår som et nytt innslag, sammen med keramikk, mener russiske arkeologer at de flatehugde spissene er en videreføring av kantretusjerte og delvis flatehugde spisstyper fra perioden før (Shumkin 1984:61, Kosmenko 1992: fig. 17).

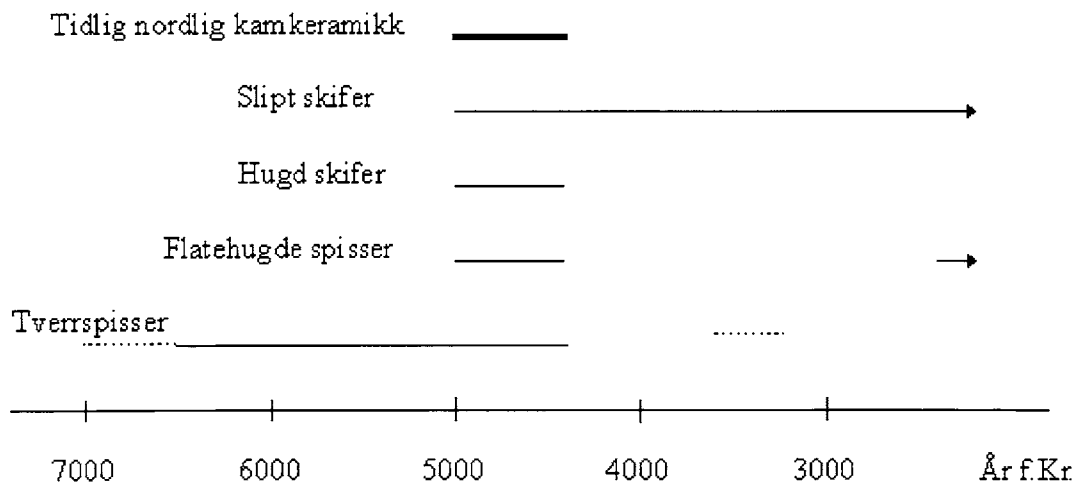
13.2.6. Oppsummerende diskusjon

I dette kapittelet har jeg gjort rede for steinteknologier assosiert med tidlig nordlig kamkeramikk ved å ta utgangspunkt i noen utvalgte sluttprodukt; flatehugde og kanthugde spisser med spiss eller smal basis, tverrspisser med kantretusj eller retusjert tange og slipte skifergjenstander.

Det generelle kronologiske bildet av steinteknologi fra tiden da kamkeramikk ble tatt i bruk, slik det fremkommer i denne gjennomgangen av utvalgte redskapstyper og steinreduksjonsmåter, er vist på figur 57. Tverrspisser med retusjert tange kan gå tilbake til omkring 7000 / 6500 f.Kr., og er eldre enn kamkeramikken. Denne teknologien videreføres etter at keramikken er tatt i bruk. Kanthugde og flatehugde redskaper kommer derimot inn i materialet sammen med kamkeramikken omkring 5000 f.Kr., og forsvinner ut av det arkeologiske materialet omtrent samtidig, omkring 4500 / 4300 f.Kr. De første slipte skiferredskap kommer også samtidig som kamkeramikken, men dette er en teknologi som vedlikeholdes og utvikles videre gjennom ihvertfall tre tusenår. Det generelle bildet viser dermed til tre forskjellige måter å organisere steinreduksjon på, måter som krysser hverandre i tid idet keramikk tas i bruk og litt senere går ut av bruk igjen i deler av Nordre Fennoskandia. Den ene måten - kantretusjering - videreføres fra

tidligere, flatehugging, kanthugging og sliping kommer til , og flatehugging og kanthugging forsvinner raskt igjen.

Figur 57. Generelle tendenser i steinteknologi assosiert med tidlig kamkeramikk i Nordre Fennoskandia

Det generelle bildet utfylles av flere regionale variasjoner, der bare noen av mer generell art er fanget opp i denne gjennomgangen. I Øst-Finnmark er de flatehugde spissene med spiss basis og forarbeidene til disse vanligst på lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) omkring 5000 f.Kr.. Spissene er ikke ensidig knyttet til lokaliteter med kamkeramikk ved fjorden. Spissene er mye mindre vanlige på de kamkeramiske lokalitetene oppover langs Pasvikelva. Det kan skilles ut tre størrelseskategorier av flatehugde spisser med spiss basis. De tre størrelseskategoriene kan være relatert til ulike typer jakt eller fangst, eller de kan være formaliserte stadier i fortsatt bearbeiding / reduksjon.

De flatehugde spissene med spiss basis finnes sammen med standardiserte forarbeider i Øst-Finnmark. Det ser ikke ut til å være slike standardiserte forarbeider langs kysten av Vest-Finnmark. De flatehugde redskapene som er funnet på Sørøya fra rundt 5000 f.Kr. er nesten uten unntak ferdige spisser, mens funnmaterialet fra Jiebmaluokta (Hjemmeluft) og Kongshofmark innerst i Altafjorden vitner om storstilt redskapstildanning, fra kjerner eller grove emner til ferdige spisser. Flatehuggingsteknikken tas i bruk samtidig langs hele kysten av Finnmark til å produsere like spissredskap, men spissene fremstilles med ihvertfall to ulike, regionalt avgrensede reduksjonssekvenser. Den ene, representert på alle lokalitetene i Øst-Finnmark, går gjennom flere standardiserte trinn til ferdig redskap. To av disse trinnene har vært forstått som ferdige redskapsformer, henholdsvis «halvmåneformete redskap» og «usymmetriske spisser». Den andre reduksjonsprosessen, funnet på felt VA på Slettnes på Sørøya og på Hjemmeluft og

Kongshofmark ved Alta, går gjennom en mer symmetrisk bearbeiding fra stavformete emner via kant- og flatehugde forarbeid til ferdige flatehugde spisser. Denne reduksjonsprosessen har klare likhetstrekk med teknikken som er brukt for å fremstille de kanthugde skiferspissene. I de fleste tilfellene er kanthugging valgt for å bearbeide de mer skifrige variantene av den lokale Kvenvik-chert'en.

Selv om materialet er spinkelt kan det se ut til at flatehugde spisser med spiss basis praktisk talt ikke er i bruk i indre Vest-Finnmark og i indre Nord-Finland. Noen ganske få slike spisser er funnet i kontekst med tidlig nordlig kamkeramikk ved Inari og kysten av Bottenviken. Sluttproduksjonen og bruken av disse spissene synes å være primært knyttet til marin jakt eller fangst.

De flatehugde og kanthugde spissene går raskt ut av bruk på Finnmarkskysten, trolig før 4000 f.Kr. Dette synes også å gjelde i Pasvik og ved Inari. I disse områdene forsvinner samtidig kamkeramikken. Det ser derimot ut til at de flatehugde spissene med spiss basis fortsetter å være i bruk i områder som har yngre kamkeramikk, for eksempel på Lillberget i Över-Kalix, i Finland sør for Rovaniemi og i Nordvest-Russland.

Tilnærmet eksklusiv bruk av kvarts på Finnmarksvidda og i indre Nord-Finland - og mangelen på daterende redskapstyper - gjør det nesten umulig å plassere de registrerte lokalitetene med ensidig steininventar kronologisk. For lokalitetene fra etter ca. 2000 f.Kr. er asbestmagret keramikk et viktig diagnostiske trekk. Flatehugde spisser med rett eller konkav basis, flatehugde spisser med kort, triangulær tange eller jernslagge kan være andre kronologisk diagnostiske element. Flatehugde spisser med spiss basis har vært forsøkt brukt som kronologisk markør for første del av yngre steinalder (Simonsen 1986, B. Olsen 1994:68), justert til ca. 5000 - 4000 f.Kr. Denne gjennomgangen har vist at det ikke er grunnlag i verken funnmaterialet eller dateringene for å opprettholde disse spissene som kronologiske markører for tidsrommet fra ca. 5000 f.Kr. på Finnmarksvidda og videre østover i Nord-Finland.

Tverrspissene ble laget over en lengre periode enn de flatehugde spissene, idet de var vanlige også før kamkeramikk ble tatt i bruk i nordre Fennoskandia. De synes også å ha blitt brukt både på kystlokalitetene og på lokalitetene langs elvene og vassdragene innover i landet. Disse spissene kan derfor vise til en annen utnytting av enkelte jaktressurser, men også til en mer generell annerledes redskapspreferanse for all jakt: En preferanse for små og lette eggredskap, som er

Del IV: Kultur

raske å lage og lette å skifte ut. Den produksjonssekvensen tverrspissene inngikk i har i tillegg til ulike reduksjonsteknikker i tilhuggingen også omfattet ulik skjefting og annen bruk enn for de flatehugde spissene. Det antydes her en geografisk kontrast mellom ulike *chaînes opératoires* som omfatter alt fra råstoffvalg via valg av reduksjonsteknikk til skjefting og bruk. På lokalitetene langs Finnmarkskysten er både flatehugde, slipte og slåtte eggredskap i bruk samtidig omkring 5000 f.Kr. I de vestlige innlandsområdene i nordre Fennoskandia synes verken flatehugde spisser eller slipte skiferredskap å bli tatt i bruk. De slåtte tverrspissene synes å forsvinne ut av bruk langs Finnmarkskysten omtrent samtidig som kamkeramikken opphører. I innlandsområdene fortsetter de enten å være i bruk, eller så kommer de tilbake i inventaret ihvertfall omkring Pasvik-Inarivassdraget omkring 3500 f.Kr., slik dateringene fra Inganeset og Inari 13, Vuopaja kanskje kan antyde.

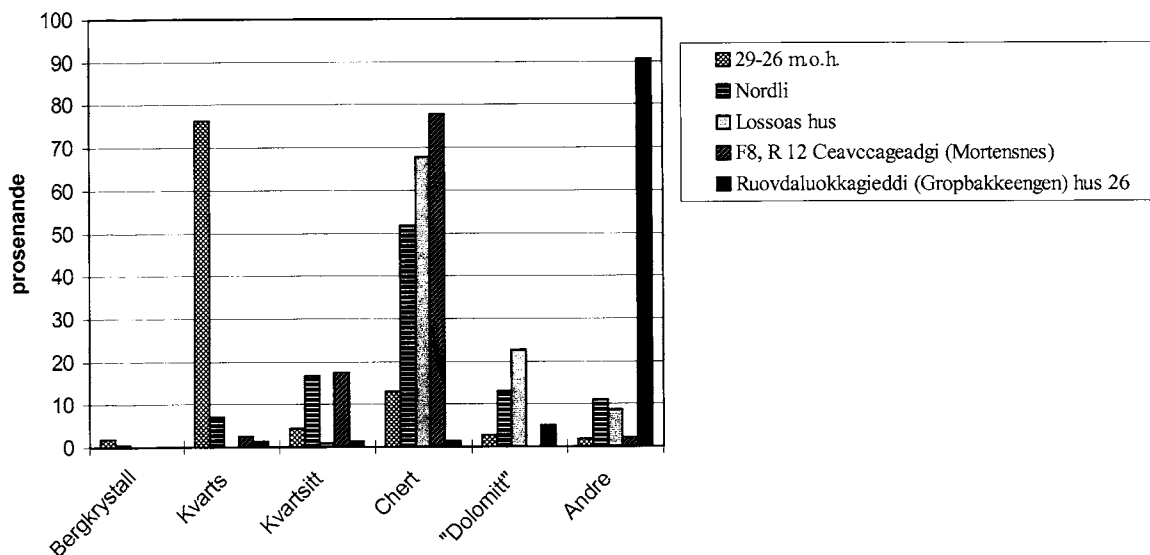
Slipte skiferredskap opptrer både kronologisk og geografisk ujevnt. På kysten av Finnmark opptrer de samme typene samtidig omkring 5000 f.Kr. I Øst-Finnmark er de klart assosiert med tilkomst av keramikk. Det er mindre skifer i Pasvik, og i Nord-Finland, på Finnmarksvidda og i Nord-Sverige synes skiferformene å komme inn i materialet flere hundre år senere. Noe av inntrykket kan skyldes forskningsfaglige forventninger til hva som opptrer samtidig, hva som regnes som periodemarkører og når periodeoverganger skal og kan dateres. Morfologiske likheter mellom de eldste slipte skiferformene i Nord-Sverige og på Finnmarkskysten kan indikere at de er samtidige, fra ca. 5000 f.Kr.. Dateringer av funnkontekstene antyder likevel at de samme formene faktisk bare opptrer i den siste delen av bruksfasen i Nord-Sverige.

Nyelvspissene som finnes på kysten av Finnmark fra ca. 5000 f.Kr. til ca. 3000 f.Kr. er et eksempel på at morfologisk likhet ikke behøver bety samtidighet. I Nord-Finland finnes tilsvarende spisser, Pyhensiiltaspisser, ikke tidligere enn ca. 2500 f.Kr. Da har de gått ut av bruk i Finnmark. Igjen kommer materialet fra Nord-Sverige i en mellomposisjon - tilsvarende spisser kan dateres til omkring 3000 f.Kr. her. Materialet som assosieres med den tidligste kamkeramikken i Nordvest-Russland inneholder mange av formene som er gjort rede for i resten av Nordre Fennoskandia. Slipt skifer synes å være et nordlig råstoff, muligens knyttet klarest til kystlokalteter, mens flint dominerer som råstoff i Karelen. Et lite innslag av russisk flint er forøvrig et generelt trekk ved den tidlige nordlige kamkeramikks littiske kontekst i hele Nordre Fennoskandia.

13.3. Råstoffbruk over tid: En sammenligning fra Várjjat (Varanger)

I forbindelse med sitt pågående doktorgradsprosjekt om eldre steinalder i Finnmark, har Grydeland (2000, 2002;pers.med.) foretatt analyser av steinmaterialet på rundt hundre lokaliteter over 25-meterskoten på sørsiden av Varangerfjorden. Han har vært behjelpelig med å foreta steinråstoffbestemmelser av steinmaterialet også på Nordli og i møddingen F 8, R 12, på Ceavccageadgi (Mortensnes). Steinråstoffene på disse to lokalitetene er bestemt innenfor hovedklassene bergkrystall, kvarts, kvartsitt, chert, "dolomitt" og "andre". Grydeland har latt meg få tilgang til tilsvarende klassifiseringer fra de nyregistrerte, eldre lokalitetene mellom 39 og 26 m.o.h. Jeg har selv gjort tilsvarende råstoffbestemmelser for Lossoas hus og for det antatt eldste, utgravde huset på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen), hus 26.

Råstoffklassifiseringene gjør det mulig å sammenligne råstoffprofilene fra flere lokaliteter samtidig. Figur 58 viser variasjonene i råstoffprofiler mellom de tilnærmet samtidige lokalitetene Nordli, Lossoas hus, F 8, R 12 på Ceavccageadgi (Mortensnes) og det noe yngre hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen), og hvordan disse forholder seg til et gjennomsnitt for de høyereliggende og dermed antatt noe eldre lokalitetene mellom 29 og 26 m.o.h. Verdiene som angis er prosentvis mengde av hver råstoffkategori (jfr. appendiks 11).

Figur 58. Prosentandel fordeling av steinråstoff på Nordli, Lossoas hus, F 8, R 12, Ceavccageadgi (Mortensnes), hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) og registrerte lokaliteter mellom 29 og 26 m.o.h. på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden).

Profilene for steinråstoffene støtter inntrykket av at det tas i bruk nye råstoff og teknologier omkring 5000 f.Kr. Bruken av kvarts går sterkt og raskt tilbake, fra over 70 % på lokalitetene som ligger mellom 26 og 29 m.o.h. til under 10 % på lokalitetene omkring 25-meterskoten. Bruken av

chert øker derimot tilsvarende sterkt, fra 13 % til over 50 %. Kvartsitt blir også tatt mer i bruk omkring 5000 f.Kr.

I dette generelle bildet er det interessant at råstoffprofilene for Nordli, Lossoas hus og møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) er nesten identiske. Gjenstandsformene i tufta F 6, R 12 var svært like gjenstandene på de kamkeramiske lokalitetene, og på typologisk og teknologisk grunnlag har jeg argumentert for at huset på Ceavccageadgi (Mortensnes) ikke bare tilhører samme tid som de kamkeramiske lokalitetene på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden), men at det også kan ha blitt brukt av dem som laget kamkeramikken. Råstoffprofilen viser at møddingen, som mangler flatehugde redskap, skiferredskap og tverrspisser som kronologisk diagnostiske trekk, som har en noe problematisk datering og som tidligere er henført til perioden før kamkeramikken ble tatt i bruk i Øst-Finnmark (K. Schanche 1988:80, jfr. kapittel 13.1.4. her) trolig må være fra samme tid som huset på Ceavccageadgi (Mortensnes) og de kamkeramiske lokalitetene. Det er likevel noen mindre forskjeller mellom de tre samtidige lokalitetene Nordli, Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes).

Det er et lite innslag av russisk flint på Nordli og Lossoas hus som mangler i møddingen og tufta på Ceavccageadgi (Mortensnes). Russisk flint finnes i små mengder som avslag, små redskap og flekker på flere av de tidlige nordlige kamkeramiske lokalitetene, og synes å følge keramikken. “Dolomitt” finnes også bare på Nordli og Lossoas hus. Dette kommer kanskje av at råstoffkilden ligger noe nærmere disse lokalitetene, trolig i området mellom Ođđajohka (Nyelv) og indre Pasvik. Også i det eldre materialet fra sørsiden av fjorden og i hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er det et lite innslag av “dolomitt”, noe som viser at dette råstoffet var brukt i en lengre periode og trolig var tilgjengelig lokalt. Det er flere “andre” steinråstoff på Nordli og Lossoas hus enn i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Disse “andre” råstoffene er i første rekke skifer. Skifer mangler helt på lokalitetene som er noe eldre enn ca. 5000 f.kr., og synes dermed å komme inn samtidig og sammen med den tidlige kamkeramikken. I tufta F 6, R 12 på Ceavccageadgi (Mortensnes), datert samtidig med den eldste dateringen av møddingen, er det også en del skiferavslag og slipte spisser. Dette jevner ut forskjellen mellom de samtidige lokalitetene på hver side av fjorden. Tilfanget av skifer (“andre”) i det noe yngre hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er dramatisk i forhold til prosentandelene på de tre lokalitetene fra omkring 5000 f.Kr.: I hus 26 står skifer for over 90 % av alle steinråstoffene. Tallene viser at skiftet fra slått kvarts til slipte skifer i Várjjat (Varanger) er nesten totalt i løpet av tusen år. I steinaldersammenheng er dette en svært rask teknologisk omlegging.

13.4. *Strukturer, lokaliteter, topografi*

Mens tidlig kamkeramikk - etterhvert også den i Nordre Fennoskandia - har fått mye oppmerksomhet, har funnstedene for keramikken blitt viet heller liten oppmerksomhet. De aller fleste lokalitetene er oppdaget og undersøkt før arkeologien fra 1960-tallet satte fokus på funnsteder som materielle fenomen i seg selv, blant annet steinalderboplasser (f.eks. Binford 1980, 1983). Som nevnt tidligere har gravkontekster likevel fått uforholdsmessig mye oppmerksomhet som et særlig fenomen gjennom hele den arkeologiske forskningshistorien. Noen få undersøkelser de senere årene har gitt nye opplysninger om hvilke konkrete romlige kontekster den tidlige nordlige kamkeramikken finnes innenfor.

På sørsiden av Várjätvuotna (Varangerfjorden), der de tre kamkeramiske lokalitetene ved fjorden ligger, har det ikke vært kjent lokaliteter uten keramikk fra tiden omkring 5000 - 4500 f.Kr.. Samtidige lokaliteter lenger nord og vest er tilsvarende kjennetegnet ved mangel på kamkeramikk men tilstedeværelse av flatehugde spisser med spiss basis og slipte skifergjenstander. Den materielle dikotomien mellom nordsiden og sørsiden av fjorden har ikke vært forsøkt utfordret. Den har istedet blitt tillagt vekt som uttrykk for en kulturell eller etnisk grense (B. Olsen 1994, jfr. kap. 14). I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for det lille vi vet om hvordan lokalitetene med tidlig kamkeramikk så ut. Jeg vil gi et inntrykk av hvordan lokalitetene ligger topografisk, basert på rent visuelle, kvalitative observasjoner. Jeg vil deretter presentere noen lokaliteter langs Várjätvuotna (Varangerfjorden) og Pasvik som utfordrer bildet av et absolutt skille mellom kamkeramikk på sørsiden og mangel på keramikk på nordsiden av en tenkt linje. Til slutt vil jeg diskutere hva de kamkeramiske lokalitetene i sitt omland kan fortelle om hvordan de ble brukt. Hovedvekten vil ligge på Øst-Finnmark, med tillegg av utvalgte lokaliteter i Nord-Finland.

13.4.1. *Strukturer på de kamkeramiske lokalitetene*

Det er svært sjeldent å finne sikre boligstrukturer i tilknytning til tidlig kamkeramikk. Den sirkulære flaten med mørk kulturjord, ca. 6 meter i diameter omkring et sirkulært steinsatt ildsted på lokaliteten Inari 406, Nellimjoen suu (Sohlström 1992) er tolket som boligflaten i et telt. Dette er det eneste boligstrukturen som er kjent i kontekst med tidlig kamkeramikk i Nord-Finland (Torvinen 2000:23). Ellers er relativt små, steinsatte og fylte ildsted vanlig på lokalitetene. Ildstedene er vanligvis mindre enn 1 meter i diameter og består av to eller tre lag med stein. Steinene er ofte svært skjorbrente (Torvinen 2000:23). På Yliküiminki 46, Vepsänkangas, ble det

Del IV: Kultur

funnet flere slike fylte ildsteder med skjørbrent stein, og i ett tilfelle lå en stor steinhelle mellom to ildsteder (Koivisto1998:42, fig. 4). Det er ikke rapportert om skjørbrent stein utenfor de avgrensede ildstedene. Det ble funnet flere slike steinfylte ildsteder på Inari 13, Saamen Museo, men ellers ingen strukturer som kunne settes i sammenheng med den tidligste kamkeramikken (Seppälä 1999:pers.med.).

Det er ikke funnet steinsatte ildsteder eller andre strukturer på de to utgravde lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). På Nordli ble det observert flere flekker med mye trekull, og disse ble tolket som ildsteder (Nummedal 1937:81). Utgravningen på Lossoas hus foregikk i møddinglag som trolig lå i utkanten av selve boplassområdet. På den delen av Rissebákti (Gressbakken) Øvre som det skal være funnet ett kamkeramikkskår på, ligger en lav røys av skjørbrent stein, ca. 130 x 80 cm i omkrets og orientert langs terrassekanten (Skandfer 1999a:5). Dette er den eneste nåværende strukturen på stedet. Det er nesten ingen større steiner eller deler av slike ellers på terrassen. Nummedal (1938:18) observerte «ett par gruer» og Simonsen (1961:253) beskriver skjørbrent stein som rester etter flere ildsteder. Den begrensede og avgrensede skjørbrente steinen tyder på at dette er det sentrale aktivitetsområdet, der trolig også eventuelle boliger stod. Ildstedet eller ildstedene kan tilsvare de steinfylte konstruksjonene på lokalitetene i Nord-Finland. Det samme gjelder ett par avgrensede “brolegninger” av skjørbrent stein i kontekst med kamkeramikk på Gravholmen (Simonsen 1963: 164, 169, se kap. 2 for kommentarer). Det er generelt svært lite skjørbrent stein på de undersøkte lokalitetene, og nesten all steinen synes å inngå i ildstedene. Ikke i noen av disse tilfellene er det snakk om ildsteder med oppmurt ramme omkring.

Noatun Innmarken i Pasvik er den eneste lokaliteten der det er påvist stolpehull i stratigrafisk kontekst med kamkeramikk. Her er det funnet tre stolpehull, 25-30 cm i diameter, på rekke. To av stolpehullene var steinsatt, og hullene lå med 1,25 - 1,55 meters mellomrom. Dette er tolket som rester etter en huskonstruksjon (Simonsen 1963:15). Det kan dreie seg om rester av en lévegg (jfr. Pesonen 2002). I tillegg kan en 130 x 110 cm stor steinsatt ramme, fylt med mindre steiner og trekull, ses i sammenheng med kamkeramikken og stolpehullene. Rammeildstedet lå i forlengelsen av stolperekken. Dette er den eneste beskrivelsen jeg kjenner av et rammeildsted i kontekst med tidlig, nordlig kamkeramikk.

På bakgrunn av et prøvestikk i en antatt tuft på Noatun Neset og utgravningsresultat fra Nesheim har det vært antatt at nedgravde, rektangulære tufter kunne settes i sammenheng med tidlig

nordlig kamkeramikk i Pasvik (Simonsen 1963, B. Olsen 1994). Nye undersøkelser i forbindelse med dette doktorgradsprosjektet avviser en slik sammenheng. Den antatte tufta, “tuft III” på Noatun Neset, er en naturlig forsenkning i terrenget, og det er verken kulturlag eller funn i den (Skandfer 1999d). Den undersøkte tufta, tuft II på Nesheim, med kamkeramikk i den ene veggen (Simonsen 1963:142-144) er omkring 3000 år yngre enn keramikken (jfr. tabell 23 og appendiks 9). Dette er en “klassisk” Gressbakkentuft, med dobbelt ildsted langs midtaksen og en konsentrasjon av skjørbrent stein mellom de to ildsteddelene. Mindre undersøkelser i lignende rektangulære, nedgravde tufter ved lokalitetene Fosslund og Mennikka viste at disse var 4-5000 år yngre enn keramikken (jfr. tabell 23 og appendiks 9). Nedgravde tufter har de senere årene blitt funnet i store antall langs kysten av Bottenviken og langs de store elvene og innsjøene i Nord-Finland. Nedgravde hus synes først å bli tatt i bruk etter ca. 4400 f.Kr., altså etter at den tidligste kamkeramikken har gått ut av bruk. Sør for Rovaniemi kan flere av tuftefeldene assosieres med den senere kamkeramikken, såkalt Ka II (Pesonen 2002:15-17, Torvinen 2000:2). Bildet stemmer overens med inntrykket fra Över-Kalix og i resten av Nord-Sverige: Det er ikke registrert nedgravde tufter på den eldste av de kamkeramiske lokalitetene, men derimot ni ovale, nedgravde tufter på den yngre lokaliteten Lillberget. Nedgravde tufter og tufter med kraftige kokstensvoller, såkalte skärvstensvallar, dateres tilbake til ca. 4000 f.Kr. i innlandet i Nord-Sverige (Lundberg 1985, 1986).

13.4.2. Lokalteter og topografi

Lokalitetsområdene er oftest definert på grunnlag av funnernes antatte utbredelse. Simonsen (1961) angir at Nordli er omkring 1000 m² og Lossoas hus omkring 60 - 80 m². Ris'sebákti (Gressbakken) Øvre består av sju dellokaliteter (“boplass a-g”) langs en gammel strandterrasse. På vestsiden av et tidligere elveleie ligger den største funnkonsentrasjonen (a). Det eneste skåret av kamkeramikk skal være funnet lengst vest på denne dellokaliteten. Funnene er klart avgrenset mellom elveleiet i øst, en bratt fjellvegg i vest og terrassekanten i nord, og området utgjør ca. 120 m². I tillegg kommer dellokalitetene (b-f) øst for det gamle elveleiet men på samme terrasse, spredt over ca. 250 m². Dette kan være en del av den samme lokaliteten, delt av en 8-10 m bred elv. Alle de tre lokalitetene ved Várjätvuotna (Varangerfjorden) ligger innenfor en avstand på en drøy mil, mellom Stuorravuotna (Karlebotn) og Ođđajohkgohppi (Nyelvbukt). De ligger i enden av hver sin strandterrasse, i lé innunder høye, bratte bergknauser men med over 90 ° vidt, fritt utsyn over fjorden der berget ikke skjærmer. Til tross for at de ligger nær hverandre, er det ikke mulig å se fra den ene lokaliteten til den andre. Det må antas at lokalitetene lå ved havkanten. I

Del IV: Kultur

t tillegg er det ferskvann enten i umiddelbar nærhet, som tilfellet var på Rissebákti (Gressbakken) Øvre, eller innenfor ett par hundre meter fra alle de tre lokalitetene.

Lokalitetene i Pasvik har også varierende størrelse (Simonsen 1963). Mennikka er ikke forsøkt avgrenset, men det er trolig en liten lokalitet, kanskje under 50 m². Selve Gravholmen var 3600 m² ved høyvann før de siste oppdemmingene i Pasvik på 1960-tallet. Steinalderlokalitetene lå innenfor en brem av strandstein på den høyeste delen av holmen, innenfor et 900 m² stor holme. Kulturlaget med kamkeramikk ble funnet på vestspissen av holmen. Det er trolig mindre enn 200 m² stort. Lokaliteten på Nesheim er ikke avgrenset. Den ligger mellom elva og den utgravde tuft II, og dekker ihvertfall 100 m². Noatun Innmarken er en svært stor lokalitet. Den er beregnet til mellom 2000 og 3000 m² (Simonsen 1963). Hvor store lokalitetene Noatun Neset og Noatun Neset Vest er, er uvisst. Muligens går de to lokalitetene over i hverandre og danner et sammenhengende kulturlag. De arkeologiske undersøkelsene (Simonsen 1963, Skandfer 1999d) viser at den kamkeramiske lokaliteten på Noatun Neset ihvertfall dekker 400 m², mens Noatun Neset Vest, ca. 60 m lenger øst, dekker minst 70 m². Det er ingen holdepunkter for å anslå hvor store arealer Fosslund eller Inganeset kan ha dekket.

Oppover i Pasvik danner elva store vann med stryk og fosser mellom. Ovenfor Jordanfossen ligger de kamkeramiske lokalitetene ca. 3 m over dagens vannstand. Dette tyder på at de øvre delene av elven var mer oppdemmet da disse lokalitetene var i bruk. Simonsen mener innløpet til Jordanfossen var trangere (Simonsen 1963:10). Det forklarer ikke hvorfor også kulturlagene på Gravholmen, som ligger nedenfor Jordanfoss, stopper ca. 3 m over høyvann, mens kulturlag med kamkeramikk går helt ned til dagens vannstand på Inganeset og Storsteinneset, som ligger i det samme vannbassenget som Gravholmen, mellom Jordanfoss og Kobbfoss. Kanskje er forklaringen at vannstanden forandret seg i de øvre delene av elva i løpet av den tiden kamkeramikken var i bruk. Lokalitetene med kulturlag som slutter ca. 3 m ovenfor den moderne vannstanden bør da være tatt i bruk tidligere enn dem som ligger helt ned til dagens elvebredde. Det kan være snakk om bare et år eller en sesongs forskjell i alder, men den mulige forskyvningen i alder kan bety at noen av lokalitetene i Pasvik ble forlatt og bosettingen kanskje flyttet til noen av de andre lokalitetene. Flere lokalitetene kan dermed representere den samme gruppen mennesker.

Med unntak av Mennikka og Noatun Løkka har alle lokalitetene langs Pasvikelva ligget på holmer eller nes. Mennikka har ligget ved kulpen under Skogfossen (jfr. figur 10). Fosslund, like ved

Mennikka, ligger på et lite nes som avgrenser den ytterste delen av fossekulpen. Storsteinneset ligger i en grunn bukt ytterst på et kort nes i "innsjøen" Vaggetem. Lokaliteten ligger ved strandkanten, nedenfor en liten skråning. Inganeset ligger nesten helt ytterst på det store Kjerringneset, som deler Vaggetem fra hovedløpet i elva. Lokaliteten med kamkeramikk er erodert bort. Den lå rett nedenfor en liten, men markert høyde. Både Mennikka, Storsteinneset og Inganeset ligger i lé innunder lave åser eller skråninger, men med vid utsikt over elva. Utenfor Inganeset ligger Gravholmen der en liten kamkeramisk lokalitet på vestspissen ligger eksponert til, midt i elveløpet. På en bred, flat elveterasse nedenfor en morenerygg ligger Nesheim ut mot Jordanfossen. Noatun Løkka er lignende plassert. Lokaliteten ligger i dag avskjermet inne i den grunne Gjøkbukta, men ca. 5000 f.Kr. lå den ved innløpet til en sidegrein av Pasvikelva. På den store holmen mellom hovedløpet og sidegreina lå de tre store Noatun-lokalitetene. Noatun Innmarken ligger mer skjermert ved en liten bukt, mens de to lokalitetene på Neset ligger åpent ut mot hovedløpet i elva. Nærheten til elva har åpenbart vært den viktigste lokaliseringsfaktoren i Pasvik. I motsetning til ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) ligger flere av lokalitetene innenfor synsvidde av hverandre.

Noen eksempler fra Nord-Finland kan sette lokalitetene i Øst-Finnmark i perspektiv: Ylikiiminki 46, Vepsänkangas, utenfor Oulo er beregnet til å være ca. 10.000 m² stor (Koivisto 1998:45). Dette er tre - fire ganger større enn anslaget for Noatun Innmarken. På Inari 406, Nellimjoen suu - lokaliteten med telthvilet - er det gravd 42 m² (Sohlström 1992). Spredningskartene for funnene viser at utgravningsområdet ikke dekker hele boplassen. Lokaliteten ligger på en liten flate ved vannkanten, og det renner en elv inn i Inari rett ved. Flaten er ikke mer enn ca. 150 - 200 m² stor, og lokaliteten er dermed blant de mindre. På den andre siden av elveutløpet ligger en lokalitet med avslag som ikke er undersøkt arkeologisk, men som Sohlström mener kan være en del av den utgravde kamkeramiske lokaliteten. Inari 13, Saamen museo, er beregnet til hele 30.000 m² totalt. Funnene av tidlig kamkeramikk var derimot konsentrert innenfor et område på rundt 400 m² (Seppälä 1999:pers.med.).

De sju tidlige kamkeramiske lokalitetene som er registrert ved selve Inarijärvi, ved utløpet av Pasvikelva og ved den mindre innsjøen Rahajärvi rett sør for Inarijärvi (Torvinen 2000), ligger oftest på små nes og holmer, gjerne ved innløp av mindre elver eller ut mot hovedløpet der Pasvikelva starter like ved Nellim. Nærheten til elveløp og åpent vann er åpenbart den primære lokaliseringsfaktoren, her som i Pasvik.

13.4.3. Finnes det samtidige lokaliteter uten keramikk i kamkeramiske områder?

Oppmerksomheten omkring de kamkeramiske lokalitetene på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden) og i Pasvik har medført at det ikke har blitt stilt spørsmålsteget ved om disse representerer hele variasjonen av lokaliteter i området - i første rekke forstått som boplasser - i den tiden kamkeramikk var i bruk i Øst-Finnmark. Ett utslag er B.Olsens (1994) forslag om at de kamkeramiske lokalitetene ved kysten representerer sommerboplasser mens lokalitetene i Pasvik representerer vinterboplasser. Dette vil bli diskutert videre lenger ned. I B. Olsens (1994) tolkingsforslag argumenteres det også ut fra at møddingen og den svakt nedgravde, sirkulære tufta på Ceavccageadgi (Mortensnes), datert innenfor samme tidsrom som den tidlige kamkeramikken, representerer en lokalitet uten keramikk. Skyldes forskjellene i materielt inventar at den ligger i et annet geografisk område og dermed kanskje i et geografisk avgrenset bruksområde for en annen gruppe enn dem med kamkeramikk? Gikk det en grense mellom to boettingsområder - to territorier - gjennom Várjjatvuotna (Varangerfjorden) omkring 5000 f.Kr. (jfr. B.Olsen 1994, K. Schanche 1988)?

Lokaliteter uten synlige hustufter eller andre tydelige strukturer på overflaten er underrepresentert i arkeologiske registreringer og utgravninger i Finnmark. I Øst-Finnmark har dette kanskje sterkest utslag i Pasvik, der det er kraftig skogvegetasjon og torvvekst. Men, også i det åpne landskapet ved Várjjat (Varanger) er lokaliteter uten tydelige tufter underrepresentert. Sommeren 1999 ble store deler av strekningen mellom Stuorravuotna (Karlebotn) og Ođđajohka (Nyelv) på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden) befart med tanke på å se om det fantes hittil ukjente lokaliteter omkring 25-meterskoten, tilsvarende høyden og den antatte dateringen på Nordli, Lossoas hus og Rissebákti (Gressbakken) Øvre. Strekningen er befart av en rekke arkeologer tidligere, mest generelt og systematisk av Nummedal og Simonsen mellom 1935 og 1960, og ut fra mer spesifikke problemstillinger av K. Schanche (1994) i forbindelse med et doktorgradsprosjekt om Gressbakkentufter. Strekningen er også befart i forbindelse med et pågående doktorgradsprosjekt om eldre steinalder i Finnmark (Grydeland 2000).

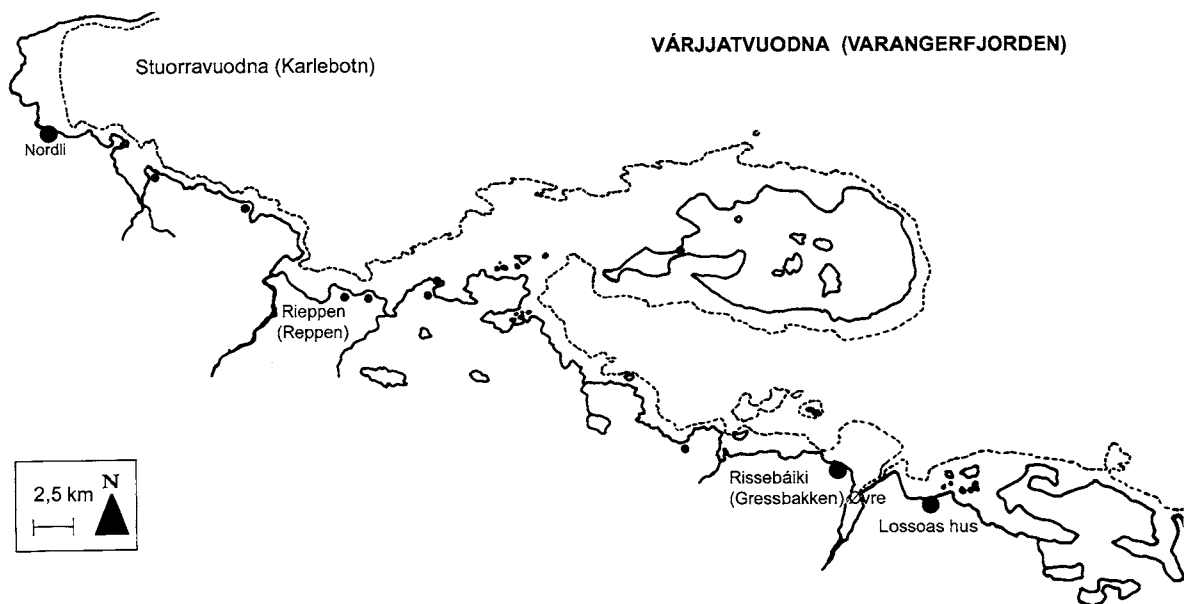
Ifølge Simonsen (1961:94) er strekningen mellom Sirdagohppi like øst for Stuorravuotna (Karlebotn) og Rieppenjohka (Reppenelva) åpen og ubeskyttet, uten ferskvannskilder og følgelig nesten funntom. Videre østover ligger derimot en rekke lokaliteter. Gjennom Grydelands undersøkelser ovenfor 25-meterskoten på strekningen Juvravuodna (Gandvika) - Selešnjarga (Angsnes) er det påvist 98 lokaliteter eldre enn 5000 f.Kr. På disse er det blant annet registrert til

sammen 36 vage hustuffer, 19 teltringer og 11 steinrøyser (Grydeland 2000). Mange av de nylig påviste lokalitetene ligger innenfor Simonsens “funntomme” område. Grydeland (2000) påviser at det er en sterk nedgang og tildels opphold i både lokaliteter og i antall strukturer på lokalitetene fra 37 m.o.h. (en lokalitet C¹⁴-datert til omkring 8200 BP (7300 f.Kr.) ned mot 27 m.o.h.. Ved 27 - 26 m.o.h. synes det å være et lite oppsving i antall lokaliteter igjen (Grydeland 2002:pers.med.).

Svært få lokaliteter kunne tidligere settes i kronologisk sammenheng med de kamkeramiske lokalitetene. Simonsen (1961) tidfester bare enkelte funn i Bandkugohppi (Advik) til dette intervallet. Den begrensede befaringen i 1999 resulterte i sju nye lokaliteter omkring 25-meterskoten på den drøye mila mellom Stuorravuotna (Karlebotn) og Oddajohka (Nyelv), observert i form av avslag på overflaten. I tillegg ble det observert en lokalitet på Vieranjárga (Veines), et stort nes som ikke er systematisk befart. Lokaliteten ligger i et lite sandfluktparti der vegetasjonen delvis er erodert bort. Det var det dermed mulig å observere at i tillegg til høyden over havet tilsvarer råstoffene i avslagene på denne lokaliteten materialet fra de kamkeramiske lokalitetene. I tillegg ligger den øverste lokaliteten i Bandkugohppi (Advik) på samme høyde, ca 25 m.o.h. Simonsen (1961:213-147) kaller dette en “verkstedplass”. Som på de kamkeramiske lokalitetene ble det ikke observert husstrukturer på noen av de nyregistrerte lokalitetene. Lokalitetene ligger enten i smale, skjermete bukter - som i Bandkugohppi (Advik) og innenfor Čevresgohpi - på markerte nes - som på Duommanjárga, Gallasbaiki ved Bitkunjárga og ved Rieppengohppi - eller på et bredt nes i en vid bukt - som Rieppen (Reppen). De registrerte lokalitetene på 25-meterskoten på sørsiden av indre Várjjatvuotna (Varangerfjord) er vist på figur 59.

Det kan ikke utelukkes at det er kamkeramikk også på flere av disse lokalitetene. Det er likevel verdt å merke seg at disse nye lokalitetene har helt andre topografiske plasseringer enn de tre lokalitetene med kamkeramikk. Fra lokaliteten Rieppen (Reppen) er det levert inn flere steinredskap som helt tilsvarer gjenstandsinventaret på Nordli og Lossoas hus. I materialet er det blant annet flere fragmenter av flatehugde spisser med spiss basis og asymmetriske forarbeider til slike spisser, samt kanthugde emner til spisser (Skandfer 1999f:4). Det innleverte avlagsmaterialet består utelukkende av finkornete, harde bergarter. Prøvestikking på lokaliteten i 1999 ga i tillegg til avslag og kjerner i harde bergarter, ett kanthugget emne og ett avslag i grå skifer. Ett avslag er i grå, opak flint. Lokaliteten strekker seg over et område på ca. 2000 m², men trolig skal bare ca. halvparten tilskrives tiden omkring 5000 f.Kr., på terrassen ved 25 m.o.h. Høyere opp i terrenget var det nesten utelukkende grov, hvit kvarts i prøvestikkene. Det mest

funnrrike området ligger i dag i en kjøkkenhage. Alle de innleverte gjenstandene ble funnet i noe finneren beskrevet som ”en tydelig tuft (ikke nedgravd) med grue og store kvalbein” (Skandfer 1999f:5). Tretti meter unna skal det ha ligget et ildsted med stein og trekull. Her står det nå en garasje, men i en skjæring i terrenget bak garasjen er det fortsatt mye avslag. Materialet fra Rieppen (Reppen) viser at det fantes store lokaliteter uten kamkeramikk på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden) samtidig som Nordli, Lossoas hus og Rissebákti (Gressbakken) Øvre var i bruk. Dette styrker en antakelse om at også flere av de nye, overflateregistrerte lokalitetene er uten keramikk.

Figur 59. Lokaliteter på 25-meterskoten, indre Várjjatvuotna (Varangerfjord). Lokaliteter med kamkeramikk: store prikker, lokaliteter uten kamkeramikk: små prikker. Tegning: M. Skandfer

Mens lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) lar seg sammenholde kronologisk ut fra hvor høyt de ligger over havet (jfr. diskusjon i kapittel 10.2.), er det vanskeligere å vurdere hvilke eventuelle lokaliteter som kan være samtidige med lokalitetene med kamkeramikk i Pasvik. Uten datert organisk materiale og uten nærmere arkeologiske undersøkelser enn sporadisk prøvestikking, innleverte funn og overflateoppsamlinger, må en basere seg på likheter i det empiriske materialet. Dermed forutsetter en både at tilsvarende materielle uttrykk er like gamle og at lokaliteter fra samme epoke har tilsvarende materielt innhold. Dessuten må en gå ut fra at det materialet som er funnet er representativt og følgelig inneholder de etablerte kronologiske markørene. I tidsintervallet med kamkeramikk gjelder dette stort sett bare flatehugde spisser med spiss basis i Pasvik, men helst i kombinasjon med slipte skifergjenstander. Disse gjenstandstypene kan også representere et 3000 år senere tidsintervall, primært kjennetegnet ved asbestmagret

keramikk. Simonsen (1963) henfører to lokaliteter på vestsiden av Pasvikelva (Fredrik Antiplassen og Svanvik) og én lokalitet på østsiden av elva (Saarikoski) til samme tid som den tidlige kamkeramikken. De kronologiske markørene er flatehugde spisser med spiss basis, halvmåneformete forarbeider til flatehugde spisser og slipte skiferøkser. Det er ikke observert boligstrukturer eller ildsteder i kontekst med disse funnene. Svanvik-lokaliteten lå ved en vid bukt innerst i en fjord der Pasvikelva løp ut ca. 5000 f.Kr. Lokalitetene er plassert slik som lokalitetene med kamkeramikk lenger opp langs elva.

Som i Øst-Finnmark har jeg inntrykk av at mulige samtidige lokaliteter uten kamkeramikk er underrepresentert, eller ihvertfall underkommunisert, i arkeologiske fremstillinger av steinalderen i Nord-Finland. Dette behøver ikke bare skyldes den tradisjonelt sterke vektleggingen av keramikk i finsk steinalderforskning. Forholdstallene fra en drøy mil langs Várjjatvuotna (Varangerfjorden) antyder at det er mer enn dobbelt så mange lokaliteter uten kamkeramikk som med i et område med tidlig kamkeramikk. Disse har trolig vært brukt i samme tidsintervall. Den skjeve vektleggingen medfører at lokaliteter med kamkeramikk får større oppmerksomhet gjennom utgravninger og publiseringer. At lokaliteter uten kamkeramikk fra ca. 5000 f.Kr. er lite påaktet kan også skyldes at slike lokaliteter i liten grad er registrert og arkeologisk undersøkt. De vil kunne fremstå som kronologisk anonyme dersom en ikke finner noen av de etablerte typologisk-kronologiske markørene. Dette kan være tilfellet i det vestlige innlandet i nordre Fennoskandia. I tillegg til dette, som den kanskje viktigste faktoren, kommer den generelt begrensede arkeologiske aktiviteten i Nord-Finland. Med bakgrunn i de registrerte lokalitetene uten kamkeramikk i det "keramiske området" av Øst-Finnmark mener jeg det må være en rekke samtidige lokaliteter uten tidlig kamkeramikk også i Nord-Finland. Én slik lokalitet som er kjent er Inari 350, Saloseniemi. Flere steinsatte ildsteder utgjør de eneste strukturene på lokaliteten, C¹⁴-datert til mellom 5200 og 4500 f.Kr.

13.4.4. Oppsummerende diskusjon

De kamkeramiske lokalitetene som er arkeologisk undersøkt i Øst-Finnmark er utgravd i en tid da det var heller liten interesse for - og metodisk kunnskap om - boplasskontekster fra steinalderen. Undersøkelsene på Mennikka (Solberg 1918, 1920) og Nordli (Nummedal 1937, 1938) bærer sterkt preg av dette. Det er få bilder, ingen plantegninger eller skisser av stratigrafi, og så og si ingen angivelser av hvor eventuelle strukturer og gjenstander er funnet i forhold til hverandre. Funnene - da og særlig keramikken - står i fokus, mens funnstedene i seg selv får svært

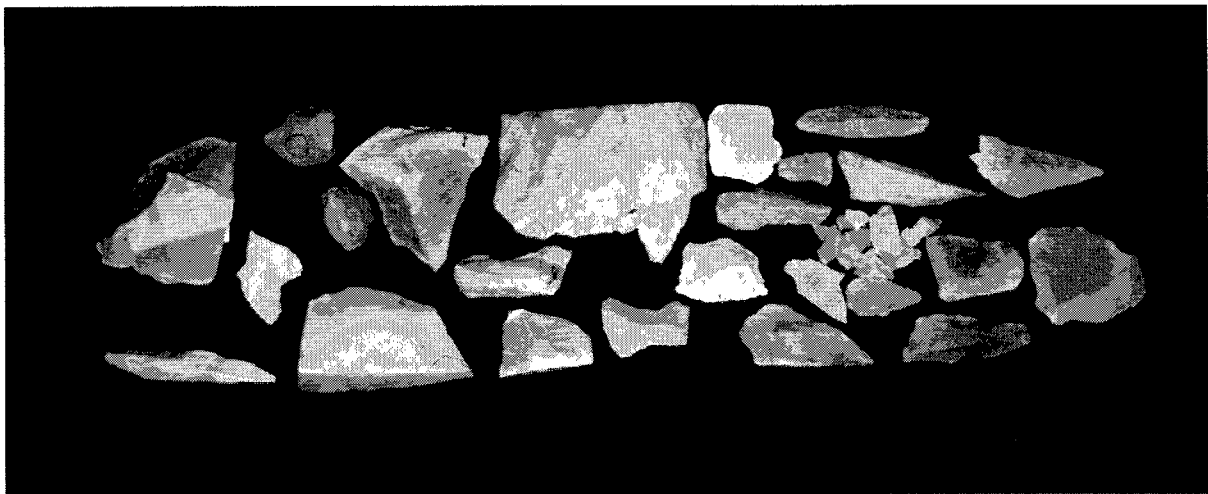
lite oppmerksomhet. Simonsens (1961, 1963) undersøkelser på Lossoas hus, Noatun-lokalitetene og Nesheim preges av det samme fokuset på gjenstandene. Stratigrafiske utfordringer og strukturer som blir presentert får ikke noen reell innvirkning på tolkningen av verken funnmaterialet eller funnlokaliteten. De samme problemene og manglene kan anføres for eldre undersøkelser i Nord-Finland. Her er det en utbredt oppfatning om at de færreste lokalitetene med tidlig nordlig kamkeramikk er ”rene”, og at de ulike bruksfasene er tilnærmet umulige å skille fra hverandre stratigrafisk (Koivisto 1998, Lavento 1992, Torvinen 2000). Oppfatningen om tidsmessig blandete lokaliteter er oftest utelukkende basert på gjenstandsfunn der standardiserte ”keramikktyper” fungerer som kronologiske markører og kvalitetssikrer tolkningene om blandete funn. Som følge av dette vet vi svært lite om hvordan kamkeramiske lokaliteter så ut og hvilke aktiviteter som foregikk på dem.

Ingen lokaliteter har rester etter solide huskonstruksjoner i kronologisk kontekst med kamkeramikken. Den eneste sikre boligkonstruksjonen som er funnet er tolket som gulvflaten i et telt med steinsatt sentralildsted. Ytterkanten av gulvflaten var verken markert med teltsteiner eller stolpehull. Flere av ildstedene på de andre lokalitetene kan ha ligget i lignende telt. Både på Inari 13, Saamen museo (Seppälä 1999:pers.med.) og på Nordli (Nummedal 1938) er det bemerket at det lå kamkeramikk nært og til dels oppå ildsteder. Dette vitner om aktiviteter sentrert omkring ildsteder, muligens innendørs. Ildstedene kan også ha ligget utendørs. Den korte stolperekken på Noatun Innmarken representerer en annen type konstruksjon. Det behøver ikke å ha vært en bolig. Kanskje er det rester etter en levegg som har skjermet et aktivitetsområde mot vind eller regn, for eksempel et område der keramikkar ble formet og tørket. Det kan også være rester etter et slags stativ. De kamkeramiske lokalitetene fremstår med utelukkende lette konstruksjoner. De fleste stedene har de ikke satt noen markerte spor. I Nordre Fennoskandia er dette vanligvis tolket som at lokalitetene er midlertidige oppholdssteder, for eksempel i en flyttesyklus. Det er ikke rapportert om skjørbrent stein utenfor ildstedene på noen lokaliteter. Dette kan vitne om kortvarig opphold, helst sommerstid når det er mindre behov for oppvarming av boligene.

Hva slags lokaliteter er de kamkeramiske lokalitetene? Trolig har alle lokalitetene vært boplasser. Noatun Løkka kan være et unntak. Her er det funnet 13 ferdige eller emner til store økser, blant annet tre såkalte Rovaniemihakker, to slagsteiner, en klebersteinspilk, ett skiferbryne og to avslag i tillegg til skår av fire kamkeramikkar (Simonsen 1963:122-123). Materialet fra Noatun Løkka kan representere et depot, der utvalgte gjenstander er tatt ut av sirkulasjon og lagt til side. Det kan nevnes at i funnmaterialet fra Ylikiiminki 46, Vepsänkangas, var det masse splinter av minst tre

Del IV: Kultur

store Rovaniemihakker. Hakkene, som har vært satt i kronologisk sammenheng både med tidlig kamkeramikk og med tidsrommet før i Nord-Finland (Baudou 1992, Edgren og Törnblom 1998, Torvinen 2000), synes å være knust intensjonelt (figur 60). Minst én av splintene er kant- og delvis flatehugget, og må forstås som emne til et hugd redskap. Øksene og hakkene på Noatun Løkka kan for eksempel være et råstoffdeponi. Funnene ble levert inn til Tromsø museum etter at området ble pløyd opp 1930-tallet. Det er derfor sannsynlig at en del av det opprinnelige materialet mangler. Prøvestikking på lokaliteten i 1999 resulterte likevel ikke i noen nye funn (E. Myrvoll / Finnmark fylkeskommune 1999:pers.med.), og det er grunn til å fastholde at gjenstandene fra Noatun Løkka utgjør et lite og uvanlig ensartet materiale.

Figur 60. Knust Rovaniemihakke fra Ylikiminki 46, Vepsänkangas. Foto: M. Skandfer

Lokalitetene er nokså varierende i størrelse, fra under 100 m² til de største på flere tusen m². Størrelsen kan bero på hvor lenge eller hvor ofte lokaliteten har vært i bruk, hvor mange som har brukt den og hvordan den har blitt brukt. Keramikk materialet viser at det har vært produsert kamkeramikk ihvertfall på de største lokalitetene, og trolig også på de fleste om ikke alle de mindre. Dersom antall identifiserte kar settes som indisium på hvor mange mennesker som har brukt lokaliteten, enten samtidig eller ved gjentatte besøk over et visst tidsrom, får en et litt annet inntrykk av lokalitetene. I en slik sammenligning fremstår for eksempel Noatun Innmarken med sine 2-3000 m² og 154 kar som en mye mer omfattende brukt lokalitet enn Ylikiminki 46, Vepsänkangas, på ca. 10.000 m² og med 32 identifiserte kar. Inne på gulvflaten og like utenfor den antatte gulvflaten i et telt på Inari 406, Nellimjoen suu ble det funnet skår av syv ulike kar. Disse kan antas å ha tilhørt den samme boligen og det samme husholdet. Dersom en tar utgangspunkt i at syv kar tilsvarer keramikken til ett hushold, antyder materialet fra Noatun Innmarken at til sammen ca. 25 hushold med kamkeramikk kan ha oppholdt seg på Noatun

Innmarken gjennom hele den kamkeramiske bruksfasen, mot 5 - 6 på Vepsänkangas og ca. 5 på Nordli, som er beregnet til å dekke 1/10 av arealet på Vepsänangas. Tallene gir et inntrykk av ulik aktivitetsintensitet eller brukstid på lokalitetene. Som diskutert i kapittel 11 kan kamkeramikk ha vært lenger i bruk på Noatun Innmarken enn på de øvrige kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark, noe som kan ha virket til det store antallet kar her. Tallene antyder at 3 - 5 hushold holdt til på Nordli, Lossoas hus, Nesheim og Noatun Neset. På Mennikka kan det ha vært ett til to hushold. Det ene karet på Gravholmen antyder at dette ikke er noen "fullverdig" boplass for et helt hushold. Kanskje var Gravholmen en kortvarig fiskeplass for bare en del av husholdet. Tallene antyder noen sammenhenger, men kan ikke tas til inntekt for noe absolutt forhold mellom antall kar og bruk av lokalitetene. Flere av karene både på Noatun Innmarken og trolig også på de andre lokalitetene har gått i stykker før de rakk å bli tatt i bruk - trolig i brenningen. På steder med omfattende keramikkproduksjon vil det dermed være skår av flere kar enn på steder med mindre produksjon eller hvis det ble fraktet ferdige kar dit.

Den generelle mangelen på solide huskonstruksjoner tilsier at det ikke er grunnlag for å hevde strukturelle forskjeller mellom lokaliteter ute ved Várjjat (Varanger) og oppover i Pasvik, slik B. Olsen (1994:66-67) gjør når han tolker Nordli og Lossoas hus som sommerboplasser og lokalitetene i Pasvik som vinterboplasser i det samme flyttesystemet. Keramikkproduksjon krever tørre dager med flere varmegrader (Rice 1987, Sinopoli 1991). Dette tilsier at lokalitetene ihvertfall ble brukt om sommeren, også de i Pasvik. Det inntrykket lokalitetene gir, med lette boligkonstruksjoner og svært lite skjørbrent stein, underbygger inntrykket av at de representerer sommeropphold. Et hovedpoeng med denne avhandlingen er å vise at steinalderfunn i Øst-Finnmark ikke kan ses isolert fra samtidige funn ellers i Nordre Fennoskandia. De overveiende strukturelle likhetene mellom de kamkeramiske lokalitetene viser at det ikke er grunnlag for å skille mellom "kystboplasser" og "innlandsboplasser", brukt henholdsvis om sommeren og om vinteren. Tilstedeværelse av tildels store samtidige lokaliteter uten kamkeramikk i det "kamkeramiske" området sør for en tenkt, absolutt linje gjennom Várjjatvuotna (Varangerfjorden) åpner for andre mulige flyttemønstre. Dersom kamkeramiske lokaliteter hovedsakelig representerer sommerboplasser er det mulig at andre boplasser - uten kamkeramikk - ble brukt i andre deler av året. Verken flyttingene eller oppholdene på hver lokalitet behøver å ha vært lange.

13.5. Osteologisk materiale

Det er bare bevart og artsbestemt osteologisk materiale fra to lokaliteter fra omkring 5000 - 4500 f.Kr. i Øst-Finnmark. Den ene er den kamkeramiske lokaliteten Lossoas hus, den andre er møddingen F 8, R 12 på Ceavccageadgi (Mortensnes). Det er likevel rapportert om osteologisk materiale på flere andre lokaliteter fra denne tiden. Fra den kamkeramiske lokaliteten Nordli har vi bare Nummedals (1937:75) beskrivelser igjen av inntil 30 cm tykke kulturlag med rester av "hvalbein", som vitner om at det var bevart osteologisk materiale også her, trolig en mødding. I tillegg er det rapportert funn av flere bein, blant annet en ryggvirvel av hval, på lokaliteten Rieppen (Reppen) på sørsida av Varanger. Noen få stykker av hvalbein er bevart og levert inn til Tromsø Museum herfra (Skandfer 1999f).

Det er bevart osteologisk materiale også på flere lokaliteter med tidlig nordlig kamkeramikk i Nord-Finland. Torvinen (2000:appendix IV) nevner spesielt det analyserte materialet fra de fire lokalitetene Rovaniemi 340, Jokkavaara, Ylikiiminki 28, Latokangas, Ylikiiminki 46, Vepsänkangas og Inari 406, Nellimjoen suu. Mengden identifiserte bein varierer fra 98 fragment på Inari 406, Nellimjoen suu, til 2830 på Ylikiiminki 28, Latokangas. Det osteologiske materialet fra Rovaniemi 340, Jokkavaara, omfatter også bein fra en eldre bosettingsfase enn kamkeramikken.

13.5.1. Metodiske problem ved osteologisk materiale som arkeologisk kilde

Det mest sentrale ved en osteologiske analyse er å få artsbestemt de bevarte beina, og utgangspunktet for de videre analysene er at materialsammensettingen reflekterer hvilke dyrearter som ble utnyttet fra hver lokalitet. I det osteologiske materialet som blir presentert og diskutert her er det lagt vekt på arter som kan antyde til hvilke årstider lokalitetene var i bruk. For å bruke osteologisk materiale i tolkninger må en ta utgangspunkt i materialets sammensetning: Hvilke arter er tilstede eller mangler, og hvordan er det relative forholdet mellom artene? En må ta høyde for at det osteologiske materialet påvirkes av en rekke tafonomiske nedbrytingsprosesser, og at ulike beintyper og ulike deler av bein brytes ned forskjellig. Dyrets alder og størrelse spiller inn: Bein fra unge dyr brytes raskere ned enn bein fra eldre, og små bein eller tynne bein, som er mer utsatt for fragmentering, forsvinner raskere (Botfeldt og Jørgensen 1986:8-9, Reitz og Wing 2001:67-79). I tillegg brytes bein av vise arter raskere ned, som fiskebein, særlig av sild og laks (H. Olsen 1967). Liten lufttilgang og basisk jordsmonn, helst kalkholdig, gir de generelt beste bevaringsforholdene. Kulturelle aspekt ved deponeringsprosessene påvirker det osteologiske

materialet i minst like stor grad som naturlige nedbrytingsprosesser. Kulturelle forestillinger og ulike måter å behandle mat- og slakteavfall på kan være helt avgjørende for mengden og sammensetningen av et osteologisk materiale. De kulturelle aspektene kan være svært vanskelige å fange opp i et materiale som påvirkes av så pass mange andre faktorer, ikke minst etter deponering. I tilfellet med de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark spiller dessverre også kvaliteten på utgravningen sterkt inn. Solding - som stort sett vil frembringe flere og mindre bein enn om materialet ikke soldes - er ikke praktisert på noen av lokalitetene. Derimot er møddingmaterialet fra Ceavccageadgi (Mortensnes) soldet. Alt fra forskjeller i fortidig kulturell praksis, via forskjeller i jordsmonn til valg av utgravningsmetoder vil påvirke sammensetningen av det osteologiske materialet og muligheten for å sammenligne materialer fra ulike lokaliteter. Dette vil jeg komme tilbake til under, i en forsøksvis sammenligning av det osteologiske materialet fra Lossoas hus og møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes).

Etter at materialet er artsbestemt kan flere analytiske metoder brukes for å undersøke relativ betydning av hver art innenfor en lokalitet. Beina kan veies, antall bein fra hver art kan sammenlignes, eller antall av en viss type bein kan sammenlignes. Det er flere metodiske problemer med alle disse metodene. Den mest brukte metoden er å telle antall bein eller beinfragment for hver art. Metoden bygger på en antakelse om at det er direkte sammenheng mellom antall beinfragment og antall individer per art. Det er denne metoden, med visse justeringer, som er brukt i presentasjonene og analysene av osteologisk materiale fra de seks utvalgte lokalitetene her. Ett problem med denne metoden er at ulike arter har ulikt antall bein. Problemet kan avhjelpes ved at bare bein fra utvalgte kroppsdelar tas med, men dermed risikerer en å overse eventuelle kulturelle faktorer ved deponeringen (f.eks. H. Olsen 1967:5). Et annet problem er at antall *identifiserbare* bein er artsavhengig. For fugl og fisk må nok beinas resistens- og potensielle fragmenteringsgrad vurderes mer nøye som feilkilde, og i et blandingsmateriale med både pattedyrbein, fiskebein og fuglebein må alle feilkildene tas i betraktning. Som denne korte gjennomgangen viser er den relativt utbredte oppfatningen om at en nokså uproblematisk kan slutte fra osteologisk materiale til ressursutnyttelse og sesongbosetting ved hjelp av kvantitative analyser, langt fra uproblematisk (Grayson 1984, Reitz og Wing 2001, jfr. Skandfer 1995: 321). Dessuten er osteologisk materiale fra ulike lokaliteter sjelden direkte sammenlignbare (Jørgensen 1984:86), fordi resultatene av analysene oftest har fremkommet gjennom ulike metoder og utvalg, fra utgravningen via artsbestemmelsen til kvantifiseringsmetoden som blir valgt. I det videre vil noen trekk ved det tilgjengelige osteologiske materialet relatert til den tidlige, nordlige kamkeramikken bli tatt opp til drøfting.

13.5.2. Øst-Finnmark

De to lokalitetene med mer omfattende og analysert osteologisk materiale i Øst-Finnmark ligger på hver sin side av Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Det osteologiske materialet fra Lossoas hus fremkom ved Simonsens utgravning i 1957 (Simonsen 1961). Det er artsbestemt av H. Olsen (1967, u.å.) og presentert i Renoufs dr.art.-avhandling (1981) samt i en bearbeidet versjon av denne (1989). Materialet fra Ceavccageadgi (Mortensnes) er presentert i K. Schanches magistergradsavhandling (1988). På begge lokalitetene er det gravd 8 m² i mødding eller møddinglignende materiale, noe som for Ceavccageadgis (Mortensnes) del representerer omtrent halvparten av møddingen (K. Schanche 1988: 78). Det hefter en viss usikkerhet med hensyn til dateringene fra møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Trekull fra selve møddingen er C¹⁴-datert til 4840 - 4820 f.Kr. (5770 ± 190 BP) (K. Schanche 1988:78). Et ildsted som beskrives som å ligge i bakkant av møddingen er datert ca. 2000 år senere. Profiltegningen (K. Schanche 1988: fig. 27) viser derimot at ildstedet lå under møddingen. Møddingen ligger 27 m.o.h. Dersom den var knyttet til en strandnær bosetting da den var i bruk, stemmer det bra med den eldste dateringene. Steinråstoffene som er representert i møddingen stemmer også godt overens med råstoffbruken på Nordli (Grydeland 2002:pers.med.), og understøtter en datering omkring 5000 f.Kr.

For møddingen F 8, R 12, på Ceavccageadgi (Mortensnes) angir K. Schanche (1988:79) at omtrent halvparten av materialet representerte bløtdyr, hovedsakelig snegler og kuskjell. Også på Lossoas hus bestod avfallsdyngen av en del snegler og skjell, uten at Simonsen (1961:442, 447) angir noe mengdeforhold. Under møddinglaget på Lossoas hus, der mesteparten av kamkeramikken og beina lå, var det i tillegg et lag med skjell som må forstås som et eldre strandlag. Skjell- og sneglematerialet er ikke presentert og analysert for noen av lokalitetene.

Flere forhold skiller møddingmaterialet fra Ceavccageadgi (Mortensnes) fra materialet fra Lossoas hus. For det første har møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) et mye mer omfattende materiale (se tabeller i appendix 13.3.1.). Det er funnet 7144 beinfragment i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) mot 305 på Lossoas hus. Av disse er henholdsvis 1954 og 79 artsbestemt. Det totale antallet bein fra Lossoas hus utgjør bare 3,5 % av materialet fra møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) (appendiks 12: tabell 1). Disse tallene er ikke helt sammenlignbare, siden Renouf (1989:139-140) har valgt å utelate fragment av visse bein for å

Del IV: Kultur

unngå at noen arter blir overrepresentert. Dette dreier seg om ryggvirvler (av sel og fisk) og små bein som danner deler av ribbeina på fisk. Utelatelsene er gjort for å tilpasse materialet til en videre beregning av minste antall individ av hver art. Av 305 bein totalt er bare 251 tatt med i de videre analysene. K. Schanche (1988) skriver ikke noe om at hun presenterer bare et utvalg av beinfragmentene på Ceavccageadgi (Mortensnes). Det må derfor antas at hennes tall angir totalt antall bein. Selv om samtlige beinfragment fra Lossoas hus tas med - totalt 305 - blir likevel ikke mengdeforholdet særlig endret: materialet herfra tilsvarende da 4,3 % av materialet fra møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Mengdeforskjellen gjør det vanskelig å sammenligne materialene, siden beregning av individer på grunnlag av bevarte bein har begrenset verdi på små materialer, og siden de forskjellige innsamlingsmetodene (solding - ikke solding) medfører potensielt store kvantitative forskjeller. Jeg vil derfor stort sett bare peke på noen tendenser i de osteologiske materialene, med utgangspunkt i verdier omregnet til prosentandeler av totalt materiale for hver lokalitet.

Bein fra pattedyr utgjør rundt 20 % av beinfragmentene på Lossoas hus mot bare drøyt 4 % på Ceavccageadgi (Mortensnes) (appendiks 12: tabell 2). Fuglebein utgjør en enda større andel av materialet (33,1 %) på Lossoas hus, mens fuglebein bare utgjør rundt 7 % i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Det er dermed en viss økning i forhold til pattedyrbein på begge lokalitetene. Fiskebein er i flertall på begge lokaliteter, men forskjellen er stor: Mens de representerer nesten 90 % av materialet i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) utgjør de under halvparten av det totale materialet på Lossoas hus. Forskjellene kan trolig delvis forklares med forskjellig utgravningsteknikk. Det er grunn til å anta at flere små fiskebein ble gjenfunnet på Ceavccageadgi (Mortensnes) fordi materialet herfra ble soldet, mens større pattedyr- og fuglebein er overrepresentert fra Lossoas hus. Dersom alle beinfragment tas med (jfr. Renoufs (1989:139-140) utvelgelse redegjort for over) utgjør fiskebein 85,3 % av hele det osteologiske materialet på Lossoas hus, med andre ord en nesten tilsvarende mengde fragment av fiskebein som på Ceavccageadgi (Mortensnes). Det er da tilsynelatende ingen tydelig sammenheng mellom utgravningsmetode og osteologisk materiale. Derimot er det klart at ulik videre bearbeiding før analyse virker sterkt inn på frekvensene i materialet, særlig når det gjelder sel- og fiskebein. Dersom samtlige selbein (inkludert ryggvirvler) telles med slik som fiskebein, utgjør pattedyrene fortsatt rundt 20 % av beinfragmentene på Lossoas hus. Av disse er sel representert med 44 fragment, eller 14,4 % av det totale osteologiske materialet. De tilsvarende tallene i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) er 29 fragment av selbein, noe som utgjør 0,7 % av hele materialet.

Hele 60,2 % av beinfragmentene fra Lossoas hus er artsbestemt, mens det tilsvarende tallet for Ceavccageadgi (Mortensnes) bare er 31,4 % (appendiks 12: tabell 4). Andelen artsbestemte fra Lossoas hus bein er mye større for alle tre artskategorier. Dette tyder på at det osteologiske materialet fra Lossoas hus er resultat av en viss utvelgelse av større, hele og lettere gjenkjennelige bein under utgravningen. At materialet fra Lossoas hus også inneholder svært små fiskebein viser likevel på at denne utvelgelsen ikke har lagt ensidig vekt på store bein, og tyder kanskje snarere på et ønske om å få med alt eller ihvertfall en representativ andel ved utgravningen. Det prosentvise forholdet mellom bein kategorisert til pattedyr, fugl eller fisk og totalt antall bein, og det tilsvarende forholdet mellom nærmere artsbestemte pattedyr- fugle- og fiskebein og det totale antallet artsbestemte bein er svært likt både for Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes) (appendiks 12: tabell 3). Dette antyder at det artsbestemte materialet er relativt representativt for det kategoriserte materialet. De prosentvise tallene for artsbestemte beinfragment på lokalitetene varierer trolig også som følge av ulik grad av nedbryting og fragmentering, der både kulturelt betinget behandling av beina før og under deponering og naturlige prosesser spiller inn.

En annen interessant forskjell mellom lokalitetene er at artene bare til en viss grad er de samme, og at mengdeforholdet mellom de identifiserte artene varierer en del. Dette gjelder både pattedyr, fugl og fisk. Materialet fra Lossoas hus omfatter tre fiskearter, to sjøpattedyrarter, to landpattedyrarter og sju fuglearter. Torskebein representerer 34,33 % av samtlige bestemte bein, og av de dominerende artene torske- og seibein er hele 88,1 % torskebein. Også i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) er de fleste beina av fisk, og torsk er i sterk overvekt, både blant fiskebeina og ved å utgjøre 33,91 % av alle beinfragment totalt. Det er noe mer sei i materialet fra Ceavccageadgi (Mortensnes), og det er funnet bein fra flere fiskeslag som ikke er dokumentert på Lossoas hus, som flyndre, brosme og sild. I tillegg til de seks fugleartene som er dokumentert i materialet fra Lossoas hus er ytterligere sju arter representert i materialet fra møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Det er en overvekt av store havfugler, hovedsakelig arter som hekker i fuglefjell, som svartbak, polarmåse, krykkje og to lomviarter. De fleste pattedyrbeina fra Ceavccageadgi (Mortensnes) er av havpattedyr, og av dem er selbein i klar overvekt. Likevel er innslaget av selbein mye større på Lossoas hus. Av total mengde bein utgjør som nevnt selbein 14,4 % på Lossoas hus, mot 0,7 % i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Av landpattedyrbein er det funnet rein og rødrev bare på Lossoas hus. I tillegg til slakteavfallet i møddingmaterialet på Lossoas hus er det funnet flere angler og en del av en lyster av reinhorn, en nål av bein, en kniv av bevertann og flere biter av reinhorn og en fugleknokkel med snittmerker (Simonsen 1961:446). I møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) er det funnet bein av

smågnagere, et dyr i hundefamilien og bever. Dessuten er det funnet et bearbeidet stykke reinhorn i samme mødding (K. Schanche 1988:159).

Det osteologiske materialet er brukt for å angi brukssesong. Renouf (1989) - som har en klar implisitt hypotese om helårsbosetting i yngre steinalder i Várjjatvuotna (Varanger) - mener det osteologiske materialet klart tyder på at Lossoas hus var bebodd om våren. En rekke trekk i materialet peker mot vår opphold, blant annet med vårvinterfiske av torsk. Flere av fugleartene peker videre i retning av både sommerbosetting og høst- og vinterbosetting. Det osteologiske materialet kan ikke utelukke helårsbruk, men det lave antallet seibein antyder at boplassen kan ha vært ubebodd i sommermånedene, eller at sei i svært liten grad ble utnyttet (Renouf 1989:141-142). Tilsvarende Renouf mener K. Schanche (1988:158-159) at torskebeina i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) trolig indikerer vårfiske, og seibeina sommerfiske. Seks av de bestemte fugleartene opptrer i Varangerområdet bare om sommeren (rødstilk, brunnakke, polarsnipe, terne, havsule og lundefugl), mens krykkje og geirfugl trolig ble fangstet i hekketida på våren og forsommeren. Bein av grønlandssel peker mot senvinter- eller vårfangst. Materialet oppviser ingen klare kontraster med tanke på sesongbosetting: Begge boplassene synes å ha vært brukt ihvertfall i perioder gjennom stort sett hele året. De rapporterte "hvalbeina" på Nordli (Nummedal 1938) kan være store selbein og / eller hvalbein. I historisk tid har to selarter, fjordsel og havert, vært stasjonære. I tillegg har grønlandssel, ringsel, nise, kvitnos (springer), grindhval spekkhogger og spermhval jevnlig vært tilstede (H. Olsen 1975, Øynes 1964). Disse kan ha vært fangstet i flere deler av året.

13.5.3. Nord-Finland

På lokaliteten Inari 406, Nellimjoen suu, ble brente bein hovedsakelig funnet innenfor det sirkulære kulturlagsområdet som tolkes som gulvet i et telt. Det var tre større beinkonsentrasjoner, hvorav én i en grop. I gropen ble det funnet bein av alle de identifiserte artene på lokaliteten, med unntak av elg og rein (Sohlström 1992:29). På Ylikiminki 46, Vepsänkangas, ble det funnet spredte brente bein over hele det ca. 200 x 50 m store bosettingsområdet, med konsentrasjoner som sammenfalt med mesteparten av avlagsmaterialet (Koivisto 1998:45). Jeg kjenner ikke funnomstendighetene for det osteologiske materialet på de to tidlige kamkeramiske lokalitetene Ylikiminki 28, Latokangas, og Rovaniemi 340, Jokkavaara.

Del IV: Kultur

Lokalitetene Ylikiiminki 28 og 46, henholdsvis Latokangas og Vepsänkangas, lå opprinnelig i den samme beskyttete skjærgården utenfor nåværende Oulo (Koivisto 1998, Torvinen 2000:23). Det osteologiske materialet herfra er analysert og presentert i egne rapporter (Mannermaa 1999, Ukkonen 1997). Resultatene er oppsummert hos Torvinen (2000). Det osteologiske materialet er variert. Hovedtyngden av materialet på Latokangas består av relativt store pattedyr. Det er mest sel (190 fragment, tilsvarende 3,9 % av totalt antall bestemte fragment), men også hund, bever, mye hare og mår. Det er verken rein- eller elgbein i materialet. Det er lite fuglebein (17 av 2830), men flere andefugler, krykkje og lom er representert. Det er også skogsrype, lirype og ørn. Gjedde dominerer i det store fiskematerialet (2321 fragment). Det osteologiske materialet fra nabolokaliteten Vepsänkangas representerer hovedsaklig ulike vannfugler og sel. Fuglebein representerer drøyt 21 % av det totale materialet (113 fragment av 528), mot 0,6 % på Latokangas. Selbeina utgjør 190 fragment. I tillegg er bever, elg og hare representert. Det er bestemt ett bein av rein. Som på Latokangas dominerer gjedde i fiskematerialet, som her består av 153 fragment totalt. På bakgrunn av det osteologiske materialet tolkes Latokangas som en fiskelokalitet på sen vinteren og forsommeren, der selbeina vitner om fangst sist på vinteren. Vepsänkangas tolkes som en lokalitet primært for fuglefangst om våren, og selbeina tyder på sen vinterfangst (Torvinen 2000:24).

Lokaliteten Rovaniemi 340, Jokkavaara, lå omkring 5000 - 4500 f.Kr. ved bredden av en større innsjø innenfor kysten av Bottenviken (Torvinen 2000:23). Det omfattende osteologiske materialet består primært av bever- og selbein. Beverbein fra alle deler av skjelletet omfatter 1090 fragment (50,3 % av totalt antall bestemte bein). Selbeina finnes bare på de øverste og eldste delene av lokaliteten, trolig fra da lokaliteten lå ved et elveutløp til Bottenviken og hadde direkte kontakt med kysten. Torvinen (2000) opplyser ikke om hvor på lokaliteten resten av beinmaterialet kommer fra, men trolig er ihvertfall resten av artene hovedsakelig dokumentert på de lavere, yngre delene med tidlig kamkeramikk. Det er mye elg (199 fragment, 9,2 %) i materialet, og dessuten to bein av rein. Det er derimot lite fuglebein (9 fragment totalt) og mindre fiskebein (172 fragment), igjen med overvekt av gjedde. Elgbeina peker mot vinterbosetting, selbeina (som trolig er fra en bosettingsfase eldre enn kamkeramikken) tyder på fangsting på sen vinteren, mens fiskebeina antas å peke mot vårbosetting (Torvinen 2000:23).

Det osteologiske materialet fra Inari 406, Nellimjoen suu, domineres av fiskebein (36 fragment), med overvekt av gjedde. Flere fiskebein som ikke lot seg bestemme nærmere kan være fra abbor. I så fall vil de to fiskeslagene representerte omtrent like stor andel av fiskebeinsmaterialet hver. Av

pattedyr er bever, elg, hare, rein og bjørn representert. Det ene beinet av rein på Nellimöjoen suu S ble funnet langt unna keramikken, og Sohlström (1992:30) antyder at beinet ikke nødvendigvis hører sammen med de øvrige funnene. Reinbein er svært sjeldent sammen med tidlig, nordlig kamkeramikk. Sohlström (1992:30) viser til ett funn på Autoniemi i Sodankylä. Torvinen (2000:appendix IV) oppgir ytterligere tre beinfragment av rein på Jokkavaara. En stor del av pattedyrbeina på Nellimöjoen suu S stammer fra føttene og labbene (Sohlström 1992:29). Dette tyder på at dyrene har blitt flådd utenfor den utgravde flaten, men at fotbeina har sittet igjen på skinnet. Lokaliteten tolkes som en fangst- og fiskeplass på ettervinteren og kanskje utover våren, en midlertidig boplass på vei mellom vinteroppholdet og sommerområdet (Sohlström 1992:30-31, Torvinen 2000:23, 24).

13.5.4. Oppsummerende diskusjon

På tross av flere mulige og sannsynlige feilkilder ved sammensetningen av de presenterte osteologiske materialene, representerer de en kildekategori som det kan knyttes flere generelle betraktninger til. Dette skyldes ikke minst de gode bevaringsforholdene for osteologisk materiale på de presenterte lokalitetene. For det første viser materialet fra samtlige seks lokaliteter at det ble utnyttet et bredt spekter av ressurser fra det umiddelbare nærområdet. I tillegg til å vise hvilke ressurser som ble utnyttet til mat gir det osteologiske materialet et lite inntrykk av hvordan jakt- og fangstressursene også ble brukt til andre formål og behandlet på ulike måter. På Nellimjoen suu viser ble pels og skinn fra flere ulike landpattedyr bearbeidet. På Lossoas hus er det funnet en kniv av bevertann. Bever ble trolig fangstet både for kjøttet, pelsen og for de lange tennene. Det er forsvinnende lite reinbein i de osteologiske materialene. Dette kan skyldes at det var generelt lite rein i Nordre Fennoskandia omkring 5000 - 4500 f.Kr. Det kan også skyldes at rein av ukjente grunner ble lite jaktet på. En tredje forklaring kan være at reinbein ble deponert utenfor bosettingsområdene, slik at vi ikke finner dem ved arkeologiske utgravninger. Møddingmaterialet fra Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes) viser likevel at reinbein og reinhorn ble brukt til redskap, og at rester av redskap og redskapsproduksjon av reinbein og -horn er deponert innenfor selve boplassen.

Møddingmaterialene viser til stor variasjon i ressursutnyttningen. Dette gjelder både lokalitetene med tidlig kamkeramikk og den samtidige møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes). Lokalitetene ligger ved innsjøer i store vassdrag og ved kysten. Det osteologiske materialet viser at det primært ble fangstet fisk og fugle- og dyrearter som levde i og ved vann. I tillegg vitner et

lite innslag av landpattedyr om jakt på land, mest i tilknytning til lokalitetene i innlandet. Ingen av materialene vitner om intensiv og spesialisert jakt, fiske eller fangst av én eller et lite fåtall arter, kanskje med unntak av møddingene på Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes), der det er overveiende torskebein. Trolig stammer beina fra omfattende vinterfiske.

Det har vært en utbredt oppfatning blant finske arkeologer om at introduksjonen av kamkeramikk til Sør-Finland falt sammen med en økonomisk dreining mot marine ressurser, særlig selfangst (Edgren 1982, Matiskainen 1989, Nuñez 1986, 1987, 1989, 1990a, 1990b, Siiriäinen 1981). Kamkeramikken er forsøkt tolket i forbindelse med oppbevaring og bearbeiding av selprodukter. Selv om selben er representert i flere av de osteologiske materialene kan ikke den tidlige nordlige kamkeramikken settes i forbindelse med storstilt selfangst. Også i møddingen på den åkeramiske lokaliteten Ceavccageadgi (Mortensnes) var det noe selbein. Selfangst er følgelig heller ikke en eksklusiv fangsttilpasning knyttet til lokaliteter med kamkeramikk. At det er forholdsvis mye mer selbein i materialet fra Lossoas hus enn i møddingen på Ceavccageadgi (Mortensnes) kan bero på at resultatene av de begrensede utgravningene ikke er helt representative for hele møddingmaterialet. Det er kanskje likevel mer trolig at forskjellen i mengden selbein fra de to Várjjat (Varanger)-lokalitetene skyldes varierende ressurstilgang fra lokalitetene. De lokale topografiske forholdene kan være årsaken til variasjonene: Utenfor Lossoas hus (og Nordli) var det grunne bukter, holmer og små skjær (figur 59). I slike skjærgårdsmiljø har mindre selarter sine kaste- og hvileplasser (Bjørge 1981), og i disse miljøene med grunnere og mer skjermet farvann trives også grønnlandsselen. Det fantes ikke tilsvarende topografiske miljø nær Ceavccageadgi (Mortensnes). Der er det derimot hekkeplasser i klipper og fjellsider, noe som gjenspeiles i artssammensetningen av fugler i det osteologiske materialet.

Ressursene er ikke like attraktive eller lette å fangste hele året. Flere av artene som er representert i de osteologiske materialene opptrer bare sesongvis i nærheten av lokalitetene. I deler av sesongen kan de være lettere å fangste enn i andre. Avhengig av hva de skal brukes til kan forhold som når fugler ligger på egg, når landdyr feller pelsen, når dyr er drektige eller brunstige og når fiskekjøttet er fast også påvirke hvilke arter det fangstes på. Beinmaterialet fra Nellimjoen suu tyder på at flådde skinn av landpattedyr er brakt til boplassen. Pelskvaliteten er best i de kaldeste vintermånedene, fra november til februar. Skal skinnene derimot avhåres og garves er det lettere å gjøre det om våren og sommeren. Alle de fire lokalitetene i Nord-Finland er tolket som boplasser på senvinteren og forsommeren. Dette kan gi rom for å forstå alle tidlige kamkeramiske lokaliteter i Nord-Finland som senvinter - vårboplasser innenfor en flyttesyklus. De øvrige

Del IV: Kultur

lokalitetene i flyttesyklusen vil da ikke nødvendigvis ha kamkeramikk. Lokaliteter uten kamkeramikk vil trolig ikke umiddelbart bli satt i sammenheng med de kamkeramiske senvinter-vårlokalitetene.

Det kamkeramiske materialet peker likevel i en annen retning: Ihvertfall på Ylikiimiki 46, Vepsänkangas, er det produsert keramikk. Dette krever minst en uke med tørt, varmt vær og må ha foregått sommerstid. En annen tolkningsmulighet er derfor at de fire lokalitetene med omfattende analysert osteologisk materiale i Nord-Finland har lengre eller flere bruksfaser gjennom året enn det som er foreslått: Senvinter og tidlig vår. Gjedde og abbor, de to vanligste fiskeslagene på lokalitetene, fangstes ihvertfall ut i juni. Fiskebein forvitrer lett og kan være systematisk underrepresentert i materialet. Ytterligere dokumentasjon på sommerfiske kan derfor mangle. Eggeskall og bein av ungfugler og unge dyr forvitrer også lett. Slike tegn ville også kunnet peke mot forsommer- og sommerbosetting. Oppsummert peker den tildels omfattende fuglefangsten fra de fire lokalitetene i Nord-Finland mot vårfangst, men beinmaterialet og keramikkproduksjon antyder også at de fire utvalgte kamkeramiske lokalitetene i Nord-Finland ble brukt i større deler av året, eventuelt gjennom flere kortere opphold i løpet av året.

De forslagsvise tolkningene av lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) som helårsboplasser står i kontrast til tolkningene av lokalitetene i Nord-Finland som kortvarige sesongboplasser. Dette skyldes trolig blant annet at tolkningene er fremsatt på bakgrunn av helt ulike forskningsfaglige forventninger. Siden 1980-tallet har det for eksempel vært fokusert mye på muligheten for sosialt komplekse sedentære kystsamfunn i Finnmark, basert på marine ressurser (f.eks. E. T. Helskog 1983, Renouf 1989, K. Schanche 1988, 1994, B. Olsen 1994). Modellen har befestet seg så sterkt at en kan få inntrykk av at andre mulige valg av bosetting enn sedentær eller semi-sedentær kystbosetting i disse områdene er uønskete situasjoner betinget av omstendigheter utenfor jeger-fangstgruppene selv. Til tross for klare forventninger om helårig bosetting ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) omkring 5000 f.Kr. kan den nesten totale mangelen på seibein på Lossoas hus antyde at lokaliteten ikke var i bruk om sommeren. Mangelen kan selvsagt skyldes forhold ved deponering og tafonomi, eller også hvilke arter som ble valgt å fangste på. Keramikkmaterialet viser at det er produsert kamkeramikk sommerstid på Lossoas hus, som på Nordli, og at lokalitetene dermed var bebodd også i den varmeste årstiden.

Eksemplet med seibeina på Lossoas hus viser en av begrensningene ved å tolke tilstedeværelse og fravær av arter i et osteologisk materiale som direkte uttrykk for sesongopphold og

Del IV: Kultur

bruksperioder. Møddingmaterialene fra Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes) *kan* hver for seg representere helårig bosetting, men de kan også representere flere kortere bruks- og bosettingsperioder gjennom året. I en slik modell kan lokalitetene med kamkeramikk ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) representere sesongboplasser av kortere eller lengre varighet, der lokaliteter uten keramikk kan tenkes å tilhøre det samme flyttesystemet. Steinråstoff- og redskapsinventaret på Nordli og Lossoas hus, sammenlignet med det samtidige materialet fra Ceavccageadgi (Mortensnes), tyder på at lokaliteter på begge sider av fjorden ble brukt av de samme menneskene. I deler av året eller i tilknytning til bestemte oppgaver, brukte de kamkeramikk.

14. Tidlig, nordlig kamkeramikk som sosio-kulturelt fenomen

Som jeg har vist i de foregående delene av denne avhandlingen, tones de etablerte forståelsene av generelle, tilnærmet ekskluderende, typologiske og kronologiske forhold i nordre Fennoskandia ned av en rekke variasjoner i det arkeologiske materialet. Som vist for kamkeramikk materialet (kapittel 7 og 8) er det variasjon i valg av fremstillingsmåter som kan følges helt ned til det individuelle karet. For en vurdering av sosio-kulturelle forhold bak disse valgene er likevel antydningen til regionale variasjoner mer interessant. Dette viser til felles kunnskap og delte erfaringer og preferanser for hvordan keramikken skulle lages innenfor bestemte regioner. I kapitlene 9 - 11 fremkom det tydelig at den morfologiske variasjonen i keramikken ikke skyldes kronologiske forskjeller. Det ble derimot vist at det er til dels store regionale variasjoner i når keramikken blir tatt i bruk - om den i det hele tatt blir det. Det er regioner der kamkeramikk videreføres, og andre - som Øst-Finnmark - der den går ut av bruk ca. 4500 f.Kr. I kapittel 13 er den regionale variasjonen belyst gjennom kamkeramikkens materielle kontekst. Fremstillingen er holdt i en form som fanger opp mer generelle tendenser, men gjennomgangen viser igjen til variasjoner i teknologiske valg, mellom lokaliteter og mellom regioner. Variasjonene i materialet må forstås som uttrykk for sosio-kulturelle relasjoner i nordre Fennoskandia, omkring 5000 f.Kr.

I dette kapittelet vil jeg følge tre innfallsvinkler til den tidlige, nordlige kamkeramikken som sosio-kulturelt fenomen. Først gjennom en diskusjon av keramikkproduksjonen, dernest gjennom to måter å tolke den romlige spredningen av variasjoner i kamkeramikken og kamkeramikkens assosierte, materielle kontekst på: Som uttrykk for etniske forskjeller eller som uttrykk for territorialitet.

14. 1. Keramikkproduksjon

Keramikkproduksjon i ikke-industrialiserte samfunn har fått mye oppmerksomhet både i etnografiske og etno-arkeologiske studier (f.eks. D. Arnold 1980, 1985, 1999, P. Arnold 1999, Gould 1978, R. Haaland 1995, Murdock og Provost 1973, Nicklin 1979, Rye og Evans 1976, Skibo og Feinman 1999). Til tross for at flere av studiene fokuserer på generelle forhold og til dels forsøker å utlede universelle egenskaper ved keramikkproduksjon fremstår den ikke-industrialiserte keramikkproduksjonen i moderne tid i første rekke som svært variert, både med hensyn til hvem som gjør hva i produksjonsprosessen og hvilke element prosessen består av.

I dette kapittelet vil noe av mangfoldet bli presentert som et bakteppe for drøfting av lokal produksjon av kamkeramikk i Øst-Finnmark og ellers i Nordre Fennoskandia. Fordi en kortfattet fremstilling av keramikkproduksjon nødvendigvis vil virke generalisert, må det poengteres at teknologien bak ferdige keramikkar er svært variert. Tilsynelatende svært like ferdige kar, for eksempel store, enkle grop- og kamstempelornerte fra Sør-Afrika og Nordre Fennoskandia, kan ha tilkommet gjennom helt forskjellige produksjonssekvenser. Samtidig er kunnskapen om produksjonssekvensene så sammensatt at det gir grunn til å hevde at like eller lignende kar fra samme tid innenfor et avgrenset - men gjerne stort - geografisk område trolig er produsert på samme måte. Det tidlige kamkeramikk i det nordlige og østlige Fennoskandia er trolig et eksempel på dette. Formale likheter på bakgrunn av tilsvarende teknologiske system impliserer at spesialisert kunnskap om en viss type keramikkproduksjon er overlevert mellom og delt av mennesker over til dels svært store avstander.

Det er stor forskjell på å bruke og å lage keramikk. Keramikkproduksjon krever spesialisert kunnskap om og innsikt i en rekke delprosesser, fra å finne god leire til å brenne riktig. Én eller flere i et keramikkproduserende samfunn må ha de tekniske og håndverksmessige ferdighetene til å kunne vurdere leire, blande inn riktig mengde magringsmiddel, forme og dekorere. Det er nødvendig med tilgang på leire, magringsmiddel og mye brensel, og det må være tørt og varmt i været. Prosessene krever derfor også godt kjennskap til ressurser i nærområdene og til lokale klimatiske forhold. I et samfunn som bruker egenprodusert keramikk behøver det ikke være mer en én keramiker, men det er også samfunn der minst én i hvert hushold, oftest kvinner, lager sine egne kar (Barley 1994). Kanskje i større grad enn ved produksjon av steinredskap kan en tenke seg at flere mennesker deltok i fremstillingen av hvert kar i en *chaîne opératoire* som kunne strekke seg over flere måneder. Andre enn keramikeren selv kan ha som oppgave å skaffe til veie leire, magringsmidler, pigmenter til dekorering og brensel til brenningen. For den eller dem som er involvert er keramikkproduksjon tid- og arbeidskrevende, men ikke minst krever det inngående, omfattende og sammensatt kunnskap.

14.1.1. Å skaffe råmaterialer

Det viktigste råmaterialet i keramikkproduksjon er selvfølgelig leire. Ulike bergarter forvitrer til ulike typer leire, og i utgangspunktet kan nesten samtlige bergarter omdannes til leirer (Rice 1987:33-35). Plastisitet er leiras viktigste egenskap. Den bestemmes i første rekke av leirpartiklens vannløselighet. Leire av små partikler har større plastisitet enn grovere leire, fordi

finkornet leire løser seg lettere opp i væske. Vanntransportert leire er som regel mer homogen og finkornet enn den som ligger like ved bergarten partiklene er brutt ned fra, og derfor også mer plastisk. Finkornet, plastisk leire finner derfor man som avsetninger i grunne, stille innsjøer, ved rolige elveløp eller som marine avsetninger i bukter eller vikar. Vanntransportert leire inneholder gjerne mer organisk materiale enn leire som er avsatt like ved utgangspunktet, men marint avsatt leire er oftest svært finkornet og lite forurenset. Saltene i marint avsatt leire gjør at den tørke fortere ut og dermed raskt mister plastisitet. Organiske partikler i keramikkgodset, som diatoméer (jfr. Foged 1968) kan vise om leira er hentet ved ferskvann eller saltvann.

Etnografiske beskrivelser viser at nærhet til store og gode leirekilder kan være en utslagsgivende lokaliseringsfaktor for hvor keramikproduserende grupper bosetter seg. Det kan likevel ikke hevdes å være noen absolutt sammenheng mellom de beste leirekildene og boplasslokalisering (Nicklin 1979). Keramikprodusenter kan velge å utnytte leirekilder nær boplassen, selv om denne leira ikke holder like god kvalitet som leire lenger unna. På bakgrunn av et stort tilfang av etnografisk litteratur om keramikproduksjon konkluderer D. Arnold (1980:149, 1985:39-49) med at keramikprodusenter sjelden går mer enn en km for å hente leire, og praktisk talt aldri over sju km. Det utslagsgivende synes å være at det finnes god nok leire i nærheten. Etnografisk beskrevne keramikprodusenter henter og oppbevarer sjelden mye mer leire enn det som trengs til en dags produksjon (Rice 1987:115), til tross for at våt leire som modnes (surner) flere uker får jevnere konsistens og blir mer plastisk og dermed lettere å arbeide med. Diatoméanalysene (Foged 1968) fra Øst-Finnmark viser at godset i alle de analyserte karene, fra Nordli, Lossoas hus, Nesheim og Noatun Innmarken, bestod av ferskvannsleire.

Før leira kan formes til kar, må den bearbeides. I mange tilfeller må den renses for urenheter, for eksempel organiske bestanddeler. De vil kunne sprengte karet når det brennes. De forurensende partiklene plukkes enten ut mens leira er våt, eller de siles eller flotteres ut av finknust, tørket leire, før den igjen blir tilsatt vann (Rice 1987:72). Små, ujevne hull i godset på enkelte kar av tidlig kamkeramik i Øst-Finnmark vitner om at det har vært små organiske partikler i leira, men oftest er godset tett og homogent, med unntak av magringen. For å fjerne små luftlommer og få jevn plastisitet, må leira knas godt. Store leiremner kan bli tråkket utover og knadd sammen i flere omganger. Mindre emner blir gjerne bare eltet med hendene. Under bearbeidingen blir leira tilsatt vann til den får passe konsistens. Ofte får leira hvile noen timer, for eksempel over natten eller inntil et døgn, før den blir brukt. Dette sikrer også at vannet fordeler seg jevnt.

Det er vanlig å tilsette nye materialer til leira for at den skal få andre og bedre egenskaper. Dette kan være materialer som enten gir leira bedre plastisitet under bearbeidingen, som gjør den seigere og sterkere under brenningen eller som endrer egenskapene til det ferdige godset. Sand, knust stein, knuste skjell og chamotte (knuste potteskår) er de vanligste magringsmidlene (Rice 1987:118), men også organisk materiale, som hår eller dyremøkk blir brukt. I tidlig, nordlig kamkeramikk er det brukt knust stein, sand og chamotte. Magringsmidlene er oftest hentet like lokalt som leira, det vil si innenfor en radius av mindre enn sju km unna produksjonsstedet (D. Arnold 1980, 1985).

Pigmenter til maling eller glasur er skaffet tilveie for å gi det ferdige produktet spesielt ønskelige effekter. Noen materialer gir glatt, blank overflate, mens andre gir bestemte farger. I motsetning til leire og magringsmiddel kan pigmenter til maling eller glasur være kommet langveis fra, i det mest ekstreme kjente etnografiske tilfellet hele 80 mil unna (D. Arnold 1980, 1985). Pigmentering etter brenning vil vanligvis være lite bestandig. På kar som brukes over varme vil den forsvinne raskt (Bailey 1994:44). På uglasert keramikk brent ved lav varme er det bare pigmenter av jern, mangan og karbon som finnes naturlig i store mengder og som tåler brenning (Rice 1987:148). Disse gir henholdsvis rød, hvit og svart farge. De er oftest blandet opp med et organisk bindemiddel, som fett eller blod. På kamkeramikken er det brukt oker, som er et jernholdig fargestoff. I sjeldne tilfeller kan kamkeramikk i Nordre Fennoskandia muligens være pigmentert med svart farge i tillegg til rød (Shumkin 1984, Torvinen 2000).

14.1.2. Forming, tørking, brenning og etterbehandling

Egenskapene til leira og mengden magringsmiddel bestemmes både av ønskete egenskaper ved det ferdige produktet og av den teknikken som brukes for å forme det. All keramikk fra før Kristi fødsel i Fennoskandia er laget uten dreieskive. Keramikkprodusenten har trykket og dratt ut en leireklump med fingrene og hendene til den fikk den ønskete fasongen. Denne teknikken er vanligst til små, enkle kar eller til bunndelen av større kar (Rice 1987:125), og er brukt for å lage de små koppene som følger de større kamkeramikkarne. En svært vanlig teknikk er å rulle ut leirepølser som settes oppå hverandre og føyes tett sammen. "Pølsene" kan enten danne sluttete ringer rundt karet eller en sammenhengende spiral opp hele veggen. I det første tilfellet vil sammenføyningene løpe horisontalt omkring karet, mens spiralteknikken vil gi svakt skrå sammenføyninger. Karveggene blir klemte, banket, presset eller dratt oppover, slik at karet både blir tynnere og høyere enn de med de opprinnelige "pølsene". "Pølseteknikk" er særlig velegnet

for svært store kar, som oppbevaringskar (Rice 1987:127-128). Det er denne teknikken som er brukt for å lage de større kamkeramikkarene. Teknikken har resultert i at karfragmentene oftest har jevne, horisontale bruddflater, som vist på figur 62.

Større kar kan formes over en lest. Lesten kan være laget spesielt for formålet, eller det kan være et stort fragment av et eldre, knust kar. Det er også vanlig å bruke et hull i bakken som lest eller form. For å hindre at leiren setter seg fast i formen blir den gjerne strødd med fin sand, pulverisert leire eller aske. Det nye karet vil krympe under tørkeprosessen og det er derfor viktig at formen sitter på utsiden. Istedet for en lest kan keramikeren bruke en "ambolt" på innsiden av karet. Karet formes ved at leirestykkene slås mot ambolten med en stor trespatel eller lignende. Ambolt og banketre kan også brukes for å jevne ut vegger som er bygget opp i pølseteknikk eller for å gjøre veggene tynnere.

I noen tradisjoner lages karene fra bunnen og opp, i andre fra randen og ned. Noen velger å forme karene opp-ned, mens andre former dem med munningen opp. I mange tilfeller skjer formingen som en kombinasjon av flere posisjoner, der for eksempel bunnen av karet formes opp-ned mens øverste del av vegen og randkanten formes når karet er snudd rett vei. I det bevarte materialet etter kamkeramikken i Øst-Finnmark er det antydninger til at enten den øverste eller den nederste delen av karet er formet separat og kanskje delvis tørket før resten av karet ble bygget på. Det er mulig at den første delen er laget ved hjelp av en form eller lest, for eksempel av et ferdig eller ødelagt kar. Kanskje kan dette forklare hvorfor flere kar på samme lokalitet synes å være temmelig identiske i størrelse (jfr. kapittel 7.3. og 7.4.8.). Det er vanlig at kar er bygget opp ved hjelp av flere formingsteknikker.

Overflaten på karene blir ofte bearbeidet når hovedformen er ferdig. Kar som har tørket litt i overflaten kan bli banket eller glattet slik at de blir blanke, men overflaten kan også bli fuktet på ny og gnidd over slik at den blir matt og litt ru eller den kan bli strøket over med begitning ("leiresuppe") for å fjerne ujevnheter. Det er brukt begitning utenpå kamkeramikkarene. Dette skjuler magringskornene. Ved hjelp av ulike redskap kan overflaten bli skrappt, glattet eller gitt tekstur eller dekorativt inntrykte mønster. Overflaten på kamkeramikk er dekorert med ulike inntrykte stempelmotiv. I arkeologiske tolkninger har dekor gjerne vært regnet som et element uten praktisk nytteverdi, noe som legges til utseendet på et kar etter at form og generell overflatebehandling er på plass (se Sackett 1982 for diskusjon). Dette synet på dekor gir ikke rom for at dekorative element også kan ha praktisk verdi, og at det i noen tilfeller er nettopp kombinasjonen av nytte og kanskje symbolsk mening som gjør en gjenstand estetisk. Afrikanske

keramikere gir uttrykk for at inntrykkete mønster på karveggen både minsker faren for sprekkdannelser ved brenningen og senere gjentatte oppvarminger av karet, og at de medfører raskere oppvarming og nedkjøling (Barley 1994:44). Andre gir uttrykk for at ru overflater, for eksempel dratt over med kamlignende redskap eller stive koster, gir bedre feste på kar som skal bæres eller flyttes mye på (Rice 1987:138). Stempeldekoren på kamkeramikken kan ha praktisk betydning, både som gripetak og for å hindre at karene sprekker under brenning og ved senere temperaturforandringer.

Det tar vanligvis flere dager - opptil uker - å tørke et keramikkar før brenning (Rice 1987:152). D. Arnold (1985) har sammenlignet hvor lang tørketid som beregnes og hvor tørkingen foregår hos 61 etnografisk belagte keramikprodusenter. Resultatene viser at de fleste tørker karene fra 2-5 dager til en uke, og at keramikken vanligvis blir tørket ute i sola, eventuelt innendørs i skyggen der sola er så sterk at leira tørkes ut for fort. Svært få tørker karene mer enn en måned og ute uten sol. Rice (1987:152) refererer mer komplekse tørkeprosesser. Det er vanligst å tørke grovmagrete kar i sola, og det er også vanlig å tørke kar inntil en dag i sola før videre dekorering. Etterpå settes karene i skyggen eller innendørs, der de tørkes langsommere. Kar med finere gods eller tykke vegger må vanligvis tørkes i skyggen hele eller store deler av tørkeperioden. Tørketiden henger direkte sammen med klimatiske forhold. I fuktig eller kaldt klima tørker karene langsommere, og under slike forhold blir karene gjerne tørket innendørs i et verksted, eventuelt også i nærheten av et ildsted. Leire tørker ikke tilfredsstillende under 5°C, og det kan derfor være hensiktsmessig å utsette keramikproduksjonen til den varmeste og tørreste årstiden. Keramikproduksjon i Fennoskandia må trolig ha foregått i sommerhalvåret.

Før brenning kan karene ha blitt varmet gradvis opp noen timer, enten innendørs ved et ildsted eller ved små ildsteder utendørs. Dette er vanligst i kjølige eller fuktige klima, og sikrer at all fuktighet er ute av godset før brenningen. Selve brenningen foregår enten i ovner eller på åpne bål. Keramikkovner er laget av materiale som tåler sterke temperatursvingninger i flere omganger, som for eksempel teglstein, men de kan også være laget av naturstein. Det er aldri funnet strukturer som kan tolkes som keramikkovner i Fennoskandia, og kamkeramikken er trolig brent på bål. Bålet er gjerne konstruert slik at det ligger saktebrennende materiale som en "seng" i bunnen. Karene som skal brennes plasseres oppå "sengen". Deretter blir mer brensel, ofte mer hurtigbrennende, lagt rundt og over dem. Bålet tenes vanligvis i bunnen, det blir tilført enda mer brensel, og så er brenningen over når brenselet er brent opp. Dette tar vanligvis kort tid, sjelden mer enn ett par timer. Brenning uten ovn (åpen brenning) er alltid kortvarig og gir generelt

relativt lave temperaturer, mellom 600 og 850°C (Rice 1987:153, 156). Det er også karakteristisk for denne typen brenning at temperaturen stiger raskt etter oppfyring. En av ulempene ved åpen brenning er at karene ikke er beskyttet mot brenselet eller trekk. Dette resulterer ofte i kar som er ujevnt brent, der karveggen får fargesjatteringer. Dessuten kan de raske temperaturskiftningene lett forårsake sprekker eller dårlig brenning. Mørk kjerne er et tegn på ufullstendig brenning, rask og ved relativt lav varme. Åpen brenning gir likevel gode resultat på grovmagrete kar, fordi disse er mindre utsatt for termiske sjokk (Rice 1987:156). Få av kamkeramikkarne fra Øst-Finnmark har mørk kjerne og karene har relativt fast gods i rød-orange fargetoner. Dette indikerer at de er brent ved relativt høy temperatur. Magringen kan ha virket til å fordele varmen raskt og dermed styrke godset under brenningen.

Etter brenningen blir karene enten tatt ut mens de ennå er varme, eller de får ligge i asken og bli avkjølt. Både åpen brenning og ovnsbrenning medfører ofte kraftig røykutvikling. Det er derfor vanlig at brenningen foregår et stykke utenfor boplassområdet (Rice 1987:156). Når karene er avkjølte kan de bli behandlet videre, enten for å forandre utseendet, for å tette porer og dermed hindre lekkasje eller for å øke styrken i godset. I flere keramikproduserende samfunn er det vanlig å behandle den nye keramikken med sevje eller kvae fra bestemte trær, mens det i andre samfunn er vanlig å sette keramikken inn med matvarer før den blir brukt. I Etiopia blir det for eksempel brukt melk (Messing 1957), i Santa Apolonia, Guatemala en blanding av kokt korn i limevann som er restprodukt etter tortillalaging (Reian og Hill 1978:63), mens et nytt kokekar tradisjonelt skal dekkes med griseblod i Papua Ny Guinea (Rice 1987:164). Det er ikke observert rester etter denne typen etterbehandling på kamkeramikkar i Nordre Fennoskandia.

14.1.3. Tro og teknologi

Etnografiske studier viser at de varierte tekniske keramikproduksjonssekvensene gjerne er omgitt av komplekse sett av trosforestillinger, tabuer og rituelle handlinger. Slik er det særlig i samfunn der keramik brukes i rituelle sammenhenger eller er kultgjenstander (Rice 1987:124).

I mange etnografisk beskrevne samfunn er for eksempel det å hente leire ofte gjenstand for tabuer eller ritualer (Rice 1987:115). Hos Azera'ene på Papua Ny Guinea er det bare gifte kvinner uten barn som kan hente leire. Leira må hentes på bestemte tider av året, og mens leiresankingen pågår må kvinnene være tradisjonelt kledd, de kan ikke røyke eller snakke pidgin og ingen utenfra må se på (May og Tuckson 1982:136 i Rice 1987:115). I Afrika sør for Sahara oppfattes jorden

som en kvinnelig guddom i mange samfunn. Keramikere blant asantene har ikke lov til å bryte jorden og hente leire på Asase Ya, "Jordgudinnens", dag. Der er det vanligst at mennene henter leiren mens kvinnene former den (Barley 1994:53). Det er grunn til å tro at også tilveieskaffelse, bearbeiding og bruk av magringsmiddel kan omfattes av forestillinger av religiøs eller rituell karakter, og at prosessen med sammenføring av leire og magring kan forstås som noe mer enn en handling med utelukkende praktisk formål. I tillegg til klima, karstørrelse og veggtykkelse påpeker Rice (1987:152) at en rekke kulturelle og situasjonelle forhold også kan spille inn på hvor lenge et kar tørkes før brenning.

Det at oftest bare utvalgte medlemmer av et samfunn lager keramikk kan være resultat også av religiøse forestillinger. Barley (1994) anfører de mange metaforene som knytter keramikkproduksjon og keramikkbruk i Afrika til fødsel, individer og liv for å vise at keramikk - i tillegg til å ha praktisk funksjon som beholder og estetisk verdi som skulptur - er særlig egnet som kognitiv teknologi, som "verktøy for tanken" (jfr. Lévi-Strauss 1966, Ricoeur 1981). Dette gjelder både keramikkproduksjonen og den senere bruken av karene. I tillegg til tekniske og håndverksmessig kunnskap om produksjonssekvensen må den eller de som lager keramikk i et samfunn ha kunnskap om hvordan eventuelle sosiale, religiøse eller kulturelle forhold skal komme til uttrykk gjennom produksjonen og produktet. Standardisering eller uttrykk for individualitet i et keramisk materiale, slik en finner i den tidlige, nordlige kamkeramikken, kan gi indikasjoner på slike felles sett av forestillinger knyttet til keramikkproduksjon og de ferdige karene.

14.1.4. Etnografiske analogier og arkeologiske tolkninger av sosial arbeidsdeling

Analysen av keramikkproduksjon kan ses som en sjelden anledning til å sette fokus på det fortidige enkeltindividet (f.eks. Hardin 1977, Hill 1977, 1978, Hill og Gunn 1977, F. Plog 1977). I keramikkarene kan en både påvise individuelle trekk - som eiermerker, spor av individuelle ferdigheter og motoriske variasjoner - og utlede sosial arbeidsdeling mellom mindre grupper i et samfunn. Tilnærminger til individet i fortiden har begrenset verdi. Små variasjoner som følge av individuell motorikk synliggjør individer i fortiden, men at fortiden var befolket av individer er jo noe vi vet og følgelig må synliggjøre i våre valg av begrepsbruk. Som Conkey og Gero (1991:7) lett sarkastisk skriver er det usannsynlig at arkeologer noen gang har "sett" et substistens- og bosettingssystem - en av de analyseenhetene noen av oss opererer med - mens vi derimot *vet* at fortidens samfunn var befolket av mennesker, både menn og kvinner. En befolket, variert fortid

tas som det naturlige utgangspunktet i den videre drøftingen av keramikkproduksjon og arbeidsdeling i Nordre Fennoskandia omkring 5000 - 4500 f.Kr.: Til tross for at etnografiske beskrivelser og analogier til sosiale arbeidsdelinger i vårt eget eller historisk eller geografisk nære samfunn kan gi inntrykk av at det stort sett er bare steinalderens menn som er representert i gjenstandsinventarene - oftest jaktredskap i stein - *vet* vi at disse samfunnene bestod av flere kjønns kategorier og kanskje enda flere genderkategorier. Å synliggjøre variasjoner mellom ferdige kar (jfr. kap. 7 og 8) og å vurdere eventuell sosial arbeidsdeling i keramikkproduksjon og annen redskapsproduksjon kan være innfallsvinkler for å befolke fortiden.

I over 90 % av samfunn som var etnografisk beskrevet frem til midten av 1980-tallet ble keramikk produsert av kvinner (D. Arnold 1985, Murdock og Provost 1973). I de samme samfunnene ble det bedrevet et begrenset, enkelt jordbruk, også det drevet av kvinnene. Sammenhengen mellom plantebasert jordbruk og keramikkproduksjon støttes av arkeologisk materiale, som indikerer en tett forbindelse mellom tidlig jordbruk, begynnende keramikkproduksjon og bofasthet (D. Arnold 1985, Crown og Wills 1995, Gero 1992, Haaland 1995). Dette tilsvarer den kulturhistoriske forventningen om at kulturer med keramikk er jordbrukskulturer (jfr. Childe 1951). De senere årene har det blitt klarere, fra arkeologiske kontekster, at selv om disse fenomenene ofte opptrer i sammenheng opptrer de ikke nødvendigvis verken samtidig eller som naturlig og nødvendig følge av hverandre. Inntrykket av tilnærmet fullstendig sammenfall mellom jordbruk og keramikkproduksjon må også tilskrives forskningen valg. Hvilke etnografiske samfunn som blir studert er resultat av selektive valg basert på visse problemstillinger, og de samme problemstillingene har en tendens til å gå igjen; Oppkomst av jordbruk og begynnende keramikkproduksjon er blant dem. Sosial organisering og arbeidsdeling knyttet til keramikkproduksjon, som ofte er langt vanskeligere å utlede fra et arkeologisk materiale enn økonomisk tilpasning eller bofasthet, er likevel vedlikeholdt i direkte forlengelse av den etnografiske statistikken: Det er kvinnene som tolkes som keramikkprodusenter (f.eks. Hoopes og Barnett 1995:6). Statistiske fremstillinger skjuler at aktiviteter oftest bør ses som prosesser som innbefatter flere personer og grupper (Valen 1995). De skjuler også variasjonene og mangfoldet i måtene å organisere aktivitetene på, som keramikkproduksjon.

De etnografiske beskrivelsene som ligger til grunn for statistikken er ikke representative for alle tenkelige ikke-industrialiserte samfunn i samtiden eller i nær eller fjern fortid som produserer eller har produsert keramikk. Analogier må derfor brukes med forsiktighet. I de etnografiske beskrivelsene er det sterk overvekt av lavteknologiske jordbrukssamfunn i tropiske og

subtropiske strøk. I disse samfunnene utgjør planter en stor del av føden og kvinnene gjør det meste av jordbruksaktivitetene og planteinnsamlingen. Keramikkproduksjon og keramikkbruk er følgelig integrerte deler av et større kompleks av arbeidsoppgaver. De kan blant annet innbefatte bearbeiding av de dyrkede plantene i forbindelse med matlaging, men også lagring av såkorn. De arkeologiske og etno-arkeologiske studiene av keramikkproduksjon og keramikkbruk er heller ikke representative. Med heller få unntak er disse studiene basert på historisk kjente eller nålevende samfunn i de sørvestlige delene av Nord-Amerika og Mellom-Amerika. På 1960- og 1970-tallet utgjorde keramikkanalysene herfra Ny-arkeologiens første “case studies” (Hill 1970, Longacre 1970) og de fikk stor oppmerksomhet som “keramisk sosiologi”. Også i disse samfunnene var og er ville og domestiserte planter den viktigste delen av kosten. Fortsatte undersøkelser og analyser i dette området har satt standarden for etno-arkeologiske og arkeologiske undersøkelser av keramikkproduksjon også utenfor Amerika, blant annet ved at amerikanske forskere har gjennomført prosjekt i andre verdensdeler (f.eks. Rye og Evans 1976, Sinopoli 1999). Verken klimatiske forhold, ressurstilgang eller sterk vektlegging av jordbruk og annen planteføde i de etnografiske beskrivelsene og de etno-arkeologiske og arkeologiske analysene kan overføres direkte til forholdene i Nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr. Rammene omkring keramikkproduksjon er rett og slett noen helt andre.

Forsvinnende få av de etnografisk beskrevne samfunnene med keramikkproduksjon er jeger-, fisker-fangstsamfunn. Inntrykket av arbeidsdelingen i keramikkproduserende samfunn er at både kvinner og menn kan lage keramikk, men ihvertfall i jordbrukende samfunn er det overveiende vanligst at det er kvinnene. Den sterke og tilsynelatende universelle sammenhengen mellom kvinner, jordbruk og keramikk indikerer at dette er en form for sosial organisering av oppgaver som opptrer i en “pakke”. I jeger-fisker-samfunn er det derfor grunn til å tro at organiseringen har vært annerledes, og kanskje med mindre klare sammenhenger mellom kjønn og oppgaver.

En gruppe feministiske etnografer, antropologer og (etno-)arkeologer har de siste drøyt tyve årene arbeidet med etnografiske kilder gjennom eget feltarbeid. De har påvist stor variasjon og fleksibilitet i genderrelaterte aktiviteter i det etnografiske materialet (se f.eks. Gero 1991, Haaland 1977, 1993, Kent 1998, Moore 1988, Valen 1994, 1995). I kontrast til det etablerte, generaliserte bildet av fortidige kjønnsrollemønster, er flere samfunn med kvinnelige steinsmeder og storviltjegere blitt presentert gjennom denne forskningen. Disse fremstillingene fremstår som kritiske kommentarer til tendensen til å “naturalisere” vårt eget kristen-vestlige, tidlig-industrialiserte kjønnsrollemønster. En kan innvende at noe av den tidligste feministiske forskningen i for stor grad har fremhevet samfunn der kvinner utførte antatte mannsrelaterte

aktiviteter og arbeidsoppgaver, slik etnografiske beskrivelser har konsentrert seg om visse typer samfunn. Gjøremål og sosiale posisjoner som i forskningslitteraturen har vært forbundet med menn ble bare "overtatt" av kvinner, uten at relasjoner mellom ulike gendergrupper i samfunnet ble bedre belyst. Et arkeologisk eksempel på en slik tolkning er Geros (1991) fremstilling av kvinnelige steinhåndverkere. Det er fortsatt ingen av disse studiene som fremhever mannlige keramikere og som dermed forsøker å bryte ned kvinnenes tilsynelatende universelle hegemoni på keramikkproduksjon. Vårt syn på kvinner som keramikere er farget av vår egen og forskningstradisjonenes kulturelle, sosiale, politiske og økonomiske situering. Dette synet er ikke forsøkt utfordret.

Et eksempel på en studie som fremhever variasjonsbredden i forholdet mellom gender-kategorier og redskapsproduksjon er Birds (1993) studie av etnografiske opplysninger om kvinnelige steinhåndverkere i Australia og på Ny Guinea. Her er hele spennvidden, fra kvinnelige økse- og spissprodusenter til kvinnelige brukere av mannsproduserte steinredskap, representert. Hun mener at det etnografiske materialet oppviser forskjeller mellom gender-kategorier både med hensyn til valg av steinråstoff, reduksjonsteknikk, personlig sett av redskap, behandling av avfall og bearbeiding av redskap. Det finnes etterhvert mange belegg for at både kvinner og menn vanligvis lager sine egne redskap (f.eks. Bird 1993, Leacock 1977), uavhengig av råstoff. Barley (1994:61) oppgir at i flere afrikanske samfunn lager kvinner og menn hver sine typer keramikk, gjerne med ulike og genderspesifikke teknikker eller produksjonssekvenser. De kan også avslutte hverandres kar, for eksempel ved at kvinner lager randen på kar laget av menn. Barley tolker dette som uttrykk for en generell tendens til at hvert kjønn eller gender selv lager de tingene de bruker. Han anfører likevel også at den sterke symbolske ladingen som ligger i keramikkproduksjon som kreativt skapende virksomhet i flere afrikanske samfunn oppfattes som hemmende for kvinners fruktbarhet (Barley 1994:63). I slike samfunn vil derfor keramikkproduksjon ivaretas av eldre kvinner som har gjennomgått overgangsalderen. I forhold til visse oppgaver - som keramikkproduksjon - vil disse kvinnene følgelig utgjøre en egen genderkategori.

Selv om det ofte vil være umulig å bestemme hvilke grupper eller individer i et samfunn som har laget hvilke typer gjenstander, vil refleksjon omkring genderkategorier kunne være med på å knytte ulike typer kunnskap eller teknologier som observeres i et arkeologisk materiale til ulike individer eller grupper av individer. Keramikkproduksjon - og keramikkbruk - representerer andre sekvenser av handlinger og kunnskap enn for eksempel fremstilling og bruk av flatehugde spisser eller slipte skiferredskap. De ulike produksjons- og brukssekvensene kan representere

ulike genderbaserte grupper i samfunnet, eller ulike gendergrupper kan ha ansvar for ulike deler av en produksjonssekvens og videre bruk av gjenstander. Det kan ikke tas for gitt at kvinnene alltid lager keramikk, på samme måte som det ikke alltid kan tas for gitt at mennene lager steinredskapene. Det er igjen grunn til å understreke at kvinnene ikke “fjernes” fra, eller nok en gang underkommuniseres, i de fortidige samfunnene når de her ikke automatisk ses i sammenheng med keramikkproduksjon. Tvert imot. Samfunn uten keramikk bestod også av kvinner som hadde sine oppgaver. Det er den sosio-kulturelle og historiske konteksten som bestemmer hvilke oppgaver og roller ulike gendergrupper hadde i et gitt samfunn. Enkel jordbruksøkonomi og en viss spesialisering og markedsøkonomi knyttet til keramikkproduksjon og salg, som vi ofte møter i de etnografiske beskrivelsene, er en annen kontekst enn små mobile fangstsamfunn uten kjennskap til andre økonomiske strategier.

Den eneste direkte kilden til kunnskap om eldre fortidige samfunn, som steinalderssamfunn i Nordre Fennoskandia, er den materielle kulturen. Som vist må etnografiske analogier til andre keramikkproduserende samfunn, ihvertfall ut fra en antakelse om at det generelle, statistiske bildet angir den mest sannsynlige arbeidsdelingen i et gitt fortidig samfunn, brukes med stor forsiktighet. Det kan være helt andre faktorer som ligger bak det samme teknologiske uttrykket. I tilfellet keramikkproduksjon er det svært trolig at hovedmengden av etnografiske og etno- arkeologiske studier ikke beskriver sosial organisering og arbeidsdeling som er direkte overførbare til Nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr.

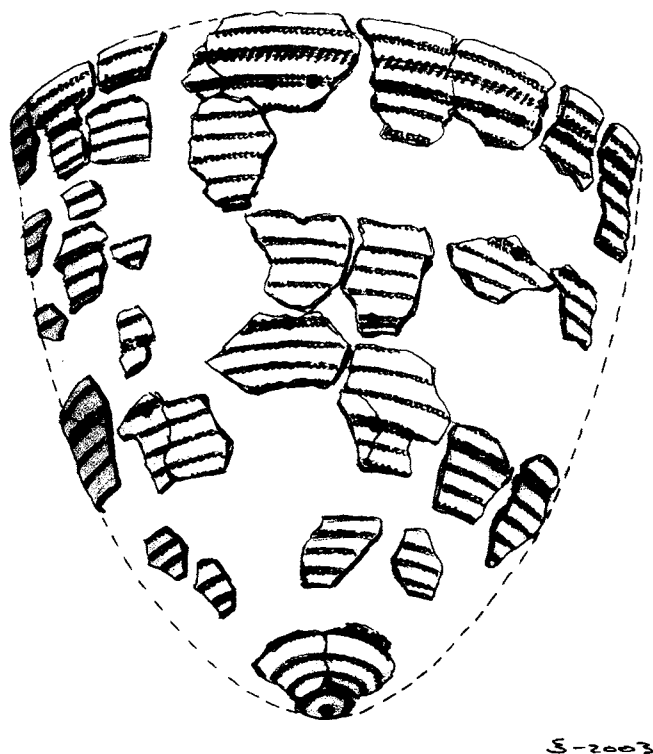
14.1.5. Keramikkproduksjon i Nordre Fennoskandia ca. 5000 f.Kr.

Som antydning innledningsvis er det en hel del spørsmål som kan stilles i forhold til produksjonen av den tidlige kamkeramikken: Hvor er den laget, hvordan og av hvem? En del sider ved spørsmålene er mulig å belyse ved hjelp av det arkeologiske materialet.

Det har ikke tidligere vært vurdert om den tidlige kamkeramikken er laget på stedene der den er funnet. Både på Noatun Innmarken, Noatun Neset Vest og Nesheim i Pasvik, på Lossoas hus ved Várjjatvuotna (Varanger fjorden), på Ylikiiminki 46, Vepsänkangas, utenfor Oulo og på den noe yngre lokaliteten Lillberget i Över-Kalix er det funnet brente og delvis brente leireklumper uten magring og med tilfeldig form. Det er også funnet stumper av runde eller ovale leirepølser. Dette vitner om at det ble produsert keramikk på flere, og kanskje på alle de større lokalitetene med kamkeramikk i Nordre Fennoskandia. Diatomèanalysene (Foged 1968) av ett skår fra hver

av lokalitetene Nordli, Lossoas hus, Nesheim og Noatun Innmarken viser at det trolig bare ble benyttet ferskvannsleire i karene. Asbestmagret keramikk fra flere lokaliteter ved Várjätvuotna (Varangerfjorden) og i Pasvik, som ble undersøkt i den samme analysen, ga tilsvarende resultat. Det er grunn til å tro at ferskvannsleire ble valgt bevisst på grunn av bedre plastiske egenskaper enn marint avsatt leire.

Figur 61. Bevarte fragmenter av ett av karene fra Nordli (Tegning: E. Skandfer)

Keramikkskårene forteller også en del om hvilke teknikker som ble brukt. De store karene er laget i "pølseteknikk", der hver ny "pølse" er trykket ut og gjort tynnere og høyere etter å ha blitt satt oppå den forrige (jfr. Torvinen 2000 for en annen vurdering av teknikken). Karene er antakelig banket jevne på inn- og utsiden etterpå. Karene har som nevnt ofte jevne, horisontale bruddflater (figur 62). På Noatun Innmarken - hovedsakelig på dellokaliteten "Haugen" - er det funnet skår av store kar som åpenbart har gått opp i sammenføyningene før de ble tatt i bruk. På disse skårene ser en at "pølsene" har vært dårlig føyd sammen, slik at den opprinnelige, buete "pølse"-fasongen er bevart og kommer frem i profilen av de horisontale bruddene. Kanskje har "pølsene" vært for tørre når de har blitt føyd sammen, eller kanskje har det ligget luftlommer mellom dem. De vanligvis buete randkantene vitner også om "pølseteknikk". En viss standardisering i størrelse kan indikere at karene ihverfall delvis er bygd over en lest, for eksempel

et eldre kar, men det kan også vitne om motoriske og håndverksmessige ferdigheter hos keramikkerne. Overflatene på veggene er glattet til og påført begitning. Deretter er karene dekorert med stempelinntrykk. Okermalingen sitter bare på de glatte "høye" partiene på karene, ikke nede i stempelinntrykkene. Dette viser at karene er malt til slutt, kanskje etter en viss tørketid men trolig før de ble brent. De små koppene er ikke laget med "pølseteknikk". De er klemt ut av én eller flere leireklumper og formet rett i hånden.

Det er visse forskjeller i magringsmiddel mellom lokalitetene. Keramikken fra samme lokalitet er derimot ofte magret med samme type materiale. De vanligste magringsmidlene er knust, primært kvartsholdig, stein, grus og sand. Det er vanskelig å bestemme noen eksakt kilde for disse råstoffene, men de er høyst sannsynlig lokale. For eksempel er keramikken fra Lossoas hus magret med knust kvarts av ulike typer og noe feltspatt, en kombinasjon som finnes i lokal grus, mens keramikken fra Nesheim er magret med knust hvit kvarts med svarte glimmerkorn, som også er et lokalt mineral. Keramikken fra Gravholmen er derimot magret med rød granitt som ikke finnes naturlig verken på holmen eller i kjente forekomster like i nærheten. Som jeg har vært inne på i kapittel 13.4. er det flere ting som tyder på at Gravholmen er en atypisk kamkeramisk lokalitet. To sjeldne magringsmiddel er kleber og pimpstein, begge brukt bare i små mengder i keramikk fra Noatun Innmarken. Disse kan være hentet lenger unna fra, men ikke nødvendigvis svært langt. Det er kleberforekomster flere steder i nærheten av Pasvikdalen. Mens kleber er brukt både som magring i leira og til gjenstander på Noatun Innmarken, Noatun Neset og Noatun Løkka, er det ikke funnet tegn til kleberbruk på lokalitetene i indre Varanger. Pimpsteinen som er brukt som magring i ett kar fra Noatun Innmarken er av den svarte, nordatlantiske typen. Denne typen pimpstein opptrer første gang på kysten av Finnmark omkring ca. 5000 f.Kr. (jfr. appendiks 2). Den kan ikke ha kommet til Noatun uten å ha blitt fraktet dit av mennesker, enten i et ferdig kar eller som råstoff eller redskap. Det er funnet flere pimpsteiner med slipefure på de kamkeramiske lokalitetene i Pasvik, noe som vitner om at dette langt fra var et ukjent eller svært sjeldent råstoff her, selv om det ikke fantes lokalt. Sett i lys av de antydde regionale variasjonene i keramikkdekor, mellom Øst-Finnmark på den ene siden og Inari - Ylikiminki 46, Vepsänkangas på den andre, er funn av pimpstein på kamkeramiske lokaliteter i Pasvik interessant. Dette råstoffet mangler helt på de nordfinske lokalitetene, noe som understøtter inntrykket av en annen type samhandling mellom lokalitetene i Øst-Finnmark enn mellom disse og lokalitetene bare noen mil lenger sør. Hovedinntrykket av magringsmidlene er at det er brukt lokalt tilgjengelige råstoff. Dette peker igjen i retning av stedlig keramikkproduksjon på de fleste lokalitetene.

Et annet indisium på stedlig keramikkproduksjon er fargen på skårene. Fargen bestemmes av hvor mye karbon som er bevart i godset, brenningstemperatur og hvor mye jern det er i leira. Keramikk som er brent ved lav temperatur (under 1000°C) får farge hovedsakelig etter mengden jern i leira. Ved oppvarmingen skjer først en oksidering av karbonet i de organiske bestanddelene i overflaten på karet. Når temperaturen har kommet opp i ca. 300-500°C blir også karbon fra godsets kjerne fraktet ut til overflaten. Karbon vil oksideres raskere ut av grov leire, fordi leirpartiklene da gir større rom for oksidasjon og karbontransport. Dersom det er mye organisk materiale i leira vil det ofte bli igjen en mørk kjerne i karveggen, der det fortsatt er bevart karbon etter den relativt raske brenningen. Så snart det organiske materialet stort sett er oksidert bort, begynner leira å ta farge av jerninnholdet. Fargen kan også være noe påvirket av deponerings- og bevaringsforholdene. Generelt, når de andre betingelsene er like, gir 1 % jernoksider den brente leira gulaktige farger, 1,5-3 % gir lysebrune eller oransje, mens mer enn 3 % gir røde fargetoner (Rice 1987:334-335). Fargen kan variere noe fra brenning til brenning, selv om det er den eller de samme personene som utfører brenningen på samme måte.

Torvinen (2000:18) oppgir at den tidlige kamkeramikk i Nordre Fennoskandia oftest er lys gulig, mens den tidligste kamkeramikken lenger sør i Finland (Ka I) er (grå-)brun. Dette kan antyde ulike brenningsteknologier, der den nordlige keramikken er brent ved høyere temperaturer eller lengre enn den lenger sør. Det kan også peke mot ulike mineralsammensetninger i leira som er brukt. Et forsøk på en rent visuell analyse av hvor mye "gult", "brunt-orange" og "rødt" gods som kunne anføres for de kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark viste at det tilsammen var like mye "rødt" og "brunt-orange" gods som lyst "gult". Det var mer "gult" gods på Pasvik-lokalitetene enn på de to sammenlignbare lokalitetene Nordli og Lossoas hus ved Várjätvuotna (Varangerfjorden), men også mer "rødt". Forskjellene viser trolig til ulike leirekilder, der kilden(-e) som er brukt til keramikken på kysten er mindre jernholdig. Det er mye leire i avsetningene langs Pasvikelva. Keramikeren Olaug Bye Gamnes i Kirkenes (pers.med.:2000) henter leire til sine produkter like ved Noatun Løkka, og bekrefter at denne leira er finkornet og med god plastisitet.

I forhold til det overveiende inntrykket av lyst gulig gods i Nord-Finland fremstår materialet fra Øst-Finnmark som både mer variert og med lokale forskjeller. Dette peker mot utnyttelse av flere leirkilder, selv om en del av fargeforskjellene åpenbart også viser til ulik påvirkning fra jorda keramikkskårene har ligget i. Det er grunn til å tro at det generelle inntrykket av fargene på tidlig kamkeramikk i henholdsvis Nord- og Sør-Finland er basert på skjønnsmessige vurderinger av

bare en liten del av materialet. Som jeg har vært inne på tidligere er de generelle fremstillingene av tidlig kamkeramikk basert på bare et lite og ofte ikke-representativt utvalg av hele materialet. Det er grunn til å tro at den tidlige kamkeramikken i Finland er like variert i fargenyansene som keramikken i Øst-Finnmark, og at forskjellene ikke følger en skarp nord-sør-grense knyttet til de antatte "typene" "Sär 1" og "Ka I".

I fargeanalysen ble det også registrert om skårene hadde grå-svart kjerne, noe som tyder på ufullstendig oksidering som følge av kort brenning eventuelt også ved relativt lav varme. Mindre oksidering ved brenningen vil også gi mindre røde fargetoner. Noen kar har mørk grå kjerne, men det er svært uvanlig. Det synes å være noe vanligere på Nordli og Lossoas hus enn på Pasvik-lokalitetene, men ses materialet under ett er det trolig mer sannsynlig at forskjellene kan føres tilbake til variasjoner i og mellom hver enkelt brenning enn til systematiske forskjeller i brenningsteknologi mellom ulike lokaliteter enn si geografiske områder.

Trolig var alle de store karene opprinnelig malt med rødoker. Det er mer usikkert om de små koppene var det. En blanding av oker og et organisk bindemiddel, som tran, spekk eller blod, har trolig blitt påført karene før brenning. Oker finnes naturlig blant annet i myrer, og rødoker kan også røstes av jernoksider fra fast fjell. God pyroteknisk kunnskap i forbindelse med keramikkbrenningen viser at bearbeiding av stoffer ved hjelp av ild og sterk varme langt fra var ukjent. Det er funnet små granulater av rødoker både på Noatun Innmarken, Lossoas hus og Ylikiiminki 46, Vepsänkangas. Disse synes å være røstet. Det er likevel funnet egne røstesteder for oker på noen lokaliteter, men okeren kan være røstet i vanlige ildsteder. Sterkt rødfarget jordsmonn skal nærmest være et kjennetegn på kamkeramiske boplasser (Simonsen 2001:pers.med.). Dette kan skyldes okerstøv som følge av bruk av oker i maling, men det kan også vitne om sterk varme, for eksempel i forbindelse med keramikkbrenning og okerrøsting på stedet. En klump svovelkis med gul oker fra Lossoas hus synes å ha vært varmet opp. Klumpen må være fraktet til stedet, kanskje for å utvinne rødoker til å farge keramikkar med. Oker ble trolig fremstilt på flere av lokalitetene med kamkeramikk.

Keramikk tørker ikke under 5 °C, og det trengs flere døgn med jevn og relativt høy temperatur for at godset skal herde godt før brenning (Rice 1987, Sinopoli 1991). Keramikken i Fennoskandia må være laget sommerstid, når det både er høy nok temperatur og gode arbeidsforhold utendørs. Det er ikke trolig at de store karene er laget i mørket og tørket i skiftende lave temperaturer innendørs om vinteren. Det er også tørrere vær og dermed mer stabile tørkeforhold om sommeren enn om våren eller høsten. Nuñez (1990a:36, appendiks B) har beregnet at innsamling

av leire og magringsmiddel, forarbeid, forming, tørking, dekorering, brenning og avkjøling av de tidlige kamkeramikkarne må ha tatt mellom én og en og en halv uke. Dette virker som et rimelig overslag også for produksjon av kamkeramikk i nordre Fennoskandia.

Ifølge tolkningene av det osteologiske materialet har Lossoas hus svake indisier for sommerbosetting, mens Vepsänkangas skal være en senvinter-vårboplass. Keramikkproduksjon om sommeren, slik det er belagt i det arkeologiske materialet, viser dermed til en annen brukssesong enn tolkningene av det osteologiske materialet. Det osteologiske materialet og tegnene på stedlig keramikkproduksjon på Lossoas hus peker mot helårlig ressursutnyttelse fra boplassen. Sett i lys av de samtidige lokalitetene i nærheten uten keramikk er det kanskje mer sannsynlig at både denne og de to andre kamkeramiske lokalitetene ved Várjätvuotna (Varangerfjorden) har vært brukt gjentatte ganger gjennom året. Sammen med det osteologiske materialet viser keramikkproduksjonen på Vepsänkangas at boplassen kan ha vært brukt sammenhengende fra senvinteren til høysommeren. Kanskje bør også denne lokaliteten forstås som en fangstboplass og keramikkproduksjonssted med flere besøk gjennom året.

Det osteologiske materialet gir også en bakgrunn for de teknologiske valgene bak keramikkdekoren. Til tross for et omfattende innslag av andefuglebein på Ylikiiminki 46, Vepsänkangas, er ingen keramikkar herfra dekorert med knokkelinntrykk. Tilsvarende er ingen kar på kystlokalitetene ved Várjätvuotna (Varangerfjorden) dekorert med kamskjellstempel. Det er derimot ett kar på Mennikka og to på Noatun Innmarken i Pasvik. Som pimpsteinen må kamskjellene være fraktet innover i landet av mennesker, og igjen ser en forbindelsen mellom Pasvik-lokalitetene og kystområdet i nord.

Lokalitetene med tidlig kamkeramikk i Nordre Fennoskandia fremstår som midlertidige bo- og fangstplasser, der det ble laget keramikk om sommeren på kanskje de fleste og brukt keramikk på flere andre. Materialet tyder på at karene ble etterlatt som inventar på lokalitetene, til bruk ved neste opphold (jfr. Binford 1976). Dette vitner om at gruppen eller gruppene brukte stedene gjentatte ganger, kanskje flere ganger i løpet av året. Flere forskere har tatt til orde for at de store kamkeramikkarne i Sør-Finland har vært gravd ned i bakken som lagringskar for store mengder selkjøtt eller spekk (Siiriänen 1981, Edgren 1982, Nuñes 1987, 1990a), og at den omfattende lagringen skyldes intensiv, spesialisert selfangst fra permanente boplasser. Mangelen på permanente boligkonstruksjoner og osteologisk materiale som peker mot sesongpreget fangst tyder på en annen bruk av de kamkeramiske lokalitetene i Nordre Fennoskandia.

Det er grunn til å tro at det ble produsert kamkeramikk på alle de større kamkeramiske lokalitetene i Nordre Fennoskandia. Det er ikke funnet rester etter egentlige brenningsplasser, men tilstedeværelsen av rester etter keramikkproduksjon og kar som er ødelagt under brenningen vitner om at brenningsplassene lå på selve boplassen. Det er funnet rester etter keramikkproduksjon på lokalitetene med mer omfattende keramikkmateriale. Et mulig utgangspunkt er at alle lokaliteter med mer enn ti identifiserte kar er produksjonssteder. Et annet utgangspunkt for å identifisere produksjonssteder er muligens å se hvilke lokaliteter det er funnet små kopper på. Nesten samtlige kopper på Noatun Innmarken er funnet på den delen av lokaliteten som Simonsen (1963) kaller "GG-feltet". De er funnet i en konsentrasjon som tolkes som et mulig, eget "lag", basert på tilstedeværelsen av koppene som et typologisk annerledes element enn i det øvrige laget med kamkeramikk. Herfra stammer også de fleste brente bitene av "leirpølser" som er rester etter karproduksjonen (Simonsen 1963:41-47). Muligens betyr samlokaliseringen mellom restene etter keramikkproduksjonen og de små koppene at koppene har hatt en funksjon i produksjonen. Det er funnet kopper på Lossoas hus, Mennika, Noatun Neset, Noatun neset Vest og Nordli i tillegg til Noatun Innmarken. Det er også funnet et fragment av en kopp på Ylikiminki 46, Vepsänkangas. Dette er lokaliteter som kan være produksjonssteder. I tillegg kommer trolig flere av de mangelfullt undersøkte lokalitetene, som Inganeset.

Andre lokaliteter, i første rekke Gravholmen, men kanskje også Noatun Løkka og Inari 406, Nellimjoen suu S, kan være lokaliteter der det bare har vært brukt, men ikke laget keramikk. Dette er generelt små lokaliteter med få kar, på Nellimjoen konsentrert inne i boligen. Ett kar funnet på bunnen av et vann i Inari-vassdraget (Edgren 1982) vitner om at ferdige kar ble flyttet, enten i båt eller på slede på isen. Karet kan ha blitt mistet under frakt fra én lokalitet til en annen, men det kan også være fraktet ut og deponert i vannet, som en rituell handling. Måten tegnene på keramikkproduksjon er fordelt mellom lokalitetene på, peker dermed mot to typer kamkeramiske lokaliteter. På lokalitetene med mer enn ca. 10 kar foregikk det keramikkproduksjon. Samtlige lokaliteter kan være sesonglokaliteter. De større lokalitetene med kamkeramikk og rester etter keramikkproduksjon, ble brukt av hele gruppen om sommeren og i flere kortere opphold resten av året, mens mindre lokaliteter med kamkeramikk, og samtidige lokaliteter uten keramikk, ble brukt i andre perioder av året i det samme flyttesystemet. Forskjellene i størrelse mellom lokalitetene antyder at sommerboplassene, som Nordli, Lossoas hus, Noatun Innmarken, Noatun Neset Vest og Vepsänkangas, var brukt av flere hushold samtidig. De utgjorde kanskje en egen gruppe basert på slektskapsforhold. De mindre kamkeramiske lokalitetene, som Gravholmen og

Inari 46, Nellimjoen suu S, ble kanskje bare brukt av ett hushold eller deler av husholdet i forbindelse med en bestemt sesongfangst, jakt eller fiske.

Selv om det har foregått keramikkproduksjon på flere lokaliteter, behøver ikke all keramikken som er funnet på stedene å være laget der. Flere trekk kan peke mot et annet produksjonssted. Ferskvannsleire i enkelte analyserte kar fra Várjjatvuotna (Varangerfjord)-lokalitetene kan indikere at noen kar her er laget på andre lokaliteter, steder som ikke lå ved kysten. Karene som er analysert behøver ikke være representativt for keramikken som er produsert på Lossoas hus og Nordli. Det er likevel mer sannsynlig at ferskvannsleire ble foretrukket til all karproduksjon på grunn av bedre plastisitet, og trolig var det ikke langt til slike leirkilder fra kystlokalitetene. Karet med pimpsteinsmagring på Noatun Innmarken og de tre karene med stempelmotiv av kamskjell på Mennikka og Noatun Innmarken har alle elementer som hører til naturlig bare på kysten. Dersom dette skulle forstås som at de var laget på kysten, måtte en kunne forvente at kar på kystlokalitetene hadde samme type dekor eller magring. I Øst-Finnmark er dette istedet sjeldne fenomen, bare funnet på innlandslokalitetene i Pasvik. Tilsvarende er det en påfallende mangelen på stempelavtrykk av fugleknokler på Ylikiiminki 46, Vepsänkangas, der det osteologiske materialet vitner om omfattende andefuglfangst. Slike knokkelmotiv finnes på en del tidlig, nordlig kamkeramikk på andre lokaliteter. Det kan synes som enkelte kar, enten de ble produsert på stedet eller fraktet dit, kunne bli tillagt elementer som knyttet dem til andre steder enn sitt bruks- og muligens produksjonssted. Bruken av chamotte (knuste kar) som magring i noen få kar, kan også være en måte å overføre egenskaper, minner eller kunnskap til nye materielle produkt, knyttet til eldre gjenstander, mennesker og tider. Det ensartete formale uttrykket ved kamkeramikken og vedlikeholdet av det gjennom flere tusen år - ihvertfall i de sørlige og østlige delene av Nordre Fennoskandia - tyder på at uttrykket også artikulerte ikke-praktiske forhold, kanskje knyttet til sosial identitet.

Et annet materielt fenomen i den tidlige kamkeramikken kontekst er leirfigurer. Simonsen (1963) oppgir at det er funnet en hel del stykker av atropomorfe figurer og andre idoler på Noatun Innmarken. De fleste av disse mener jeg bare pølser som er rester etter keramikkproduksjonen. Flere biter av en flat keramikkfigur med dekor på begge sidene, representerer likevel en helt annen type gjenstand enn karene. Det samme gjelder flere tungeformete biter av umagrete leirestykker, dekorert med små pinnestikk i symmetriske linjemønster. På Inganeset er det funnet en "leirperle" med dobbelt hull. Noen av de dekorerte leirefragmentene er vist på figur 62. Ifølge Wyszomirska (1984) er det vanlig med ulike

zoomorfe og antropomorfe leirfigurer i relasjon til de tidlige keramikktypene i det nordøstlige Europa, også til kamkeramikk i Sør-Finland (jfr. Edgren og Törnblom 1989:77-78). Det er ikke rapportert om lignende figurer som på Noatun Innmarken eller Inganeset på noen andre tidlige, kamkeramiske lokaliteter i nordre Fennoskandia. Fenomenet med figurer antas å være knyttet sterkere til senere kamkeramikk (Edgren og Törnblom 1998). På Lillberget i Över-Kalix er det for eksempel funnet en liten leirfigur, formet som en sel (Färjare og Wickström 1997). Figurene viser at leire ble brukt til å lage andre gjenstander enn kopper og kar. Muligens skal de forstås som uttrykk for sosial identitet og religiøse forestillinger. Dette vil jeg komme tilbake til i kapittel 14.4.

14.1.6. Keramikkproduksjon som teknologisk system

Den tidlige, nordlige kamkeramikken fremstår som et i hovedsak felles standardisert formalt uttrykk. Karene er nokså like i størrelse. Det er to klare hovedkategorier: store kar og små kopper. Dekoren er variasjoner over et felles repertoar av inntrykkete dekorelement og horisontale mønster. Like gammel kamkeramikk lengre sør ("Ka I") og øst ("Sperrings") og yngre kamkeramikk (Ka II) synes å være underlagt den samme formale standarden. Siden dette er første gang keramikkproduksjon tas i bruk i Fennoskandia, og siden det formale uttrykket er såpass ensartet, er det grunn til å tro at karene er resultat av de samme innlærte produksjonssekvensene. Da kan også eventuelle trosforestillinger, tabuer og symbolske innhold være tilsvarende eller ihvertfall nært relatert. Innenfor det standardiserte formale uttrykket varierer dekoren på hvert kar individuelt. Håndverket og teknologien bak de ferdige keramikkarne forutsetter inngående kunnskap. Noen har lært å lage keramikk.

Den tidlige kamkeramikken opptrer litt senere enn og samtidig med de aller tidligste keramikktypene i Nord- og Øst-Europa. Flere av disse kan knyttes til begynnende jordbrukende samfunn. Dette var samfunn som tidligere - og lenge i stor grad - levde jakt og fangst, og kontrasten mellom dem og de samfunnene som fortsatte å basere seg på jakt, fangst og fiske var i begynnelsen neppe særlig stor verken økonomisk, sosialt eller kulturelt. Det er nærliggende å tro at kunnskap om keramikkproduksjon er lært via disse samfunnene med begynnende jordbruk, til tross for at de eldste dateringene av kamkeramikk kommer fra Nord-Finland og Øst-Finnmark. Kunsten å lage keramikk har blitt spredt svært raskt og over store områder. Dateringer antyder at teknologien ble kjent over hele Finland og opp til Várijatvuotna (Varangerfjorden) i løpet av

kanskje bare én generasjon (Edgren 1982, K. Helskog 1980, Nuñes 1990a, Siriäinen 1971, 1973, Torvinen 2000, jfr. kapittel 11 her).

Keramikkproduksjon er ikke noe en lærer av å se ferdige kar eller av å bare se på at noen andre lager dem. Det må læres med hodet og hendene i flere gjennomganger av alle prosessene. Siden keramikkproduksjon setter bestemte krav til produksjonsforhold, som temperatur og tilgang på leire og magringsmiddel, og samtidig er en omfattende og langvarig produksjonssekvens, må det ha gått nærmere ett år mellom hver forme-, tørke- og brennefase. Opplæring i løpet av én eller to somrer vil være et minimum før en ny keramiker kan praktisere. Det må antas at de som produserte keramikk i Øst-Finnmark og resten av Nordre Fennoskandia, som i Sør-Finland, hadde lært teknologien og håndverket etter relativt langvarige og kanskje gjentatte opplæringsperioder. Det er nærliggende å tenke seg at vedkommende tok med seg allerede innlært kunnskap inn i nye sosio-kulturelle sammenhenger, for eksempel gjennom giftemål i, eller andre former for overgang til, en annen gruppe enn der hun eller han vokste opp. Nuñes (1990) foreslår at den tidligste kamkeramikken ble brakt inn i de marint tilpassete fiske- og fangstsamfunnene i Sør-Finland av kvinner gjennom eksogame giftemål. Tolkningen er basert på en skjult forutsetning om at disse samfunnene kan sammenlignes med de etnografisk beskrevne keramikkproduserende samfunnene, hvor kvinnene er påvist som keramikkprodusenter. Det kan også tenkes at deler av jeger-fangstgruppene oppholdt seg sammen med de begynnende jordbrukende samfunnene i deler av sommerhalvåret, og da lærte å lage keramikk.

For å unngå forhastede konklusjoner, basert på kjente og gjenkjennelige kjønnsrollemønster, er det viktig å huske at keramikkproduksjonen inngikk i en sosial og kulturell sammenheng. Det arkeologiske materialet tyder på at keramikkproduksjon ble en sentral og tidkrevende aktivitet i jeger-fangstgruppene. Også andre enn keramikeren selv kunne være involvert i keramikkproduksjonen, for eksempel for å hente råstoff og brensel. I en kort sommersesong kan en forestille seg at hele, eller ihvertfall store deler av, gruppen kan ha vært involvert i keramikkproduksjon. Den overveiende formale systematikken, fra Østersjøen, via Karelen til Várjjatvuotna (Varangerfjorden), tyder på at kamkeramikkproduksjonen er innlært og siden praktisert som et felles uttrykk for de gruppene som fortsatte å basere seg utelukkende på jakt-, fiske- og fangstprodukt.

Den omfattende og tidkrevende innlæringen av stadiene i keramikkproduksjon peker mot at keramikken ble introdusert til Nordre Fennoskandia av innvandrere som kom langveisfra, fra sør eller øst. Nye element i det littiske materialet, som flatehugging og et innslag av russisk flint,

underbygget inntrykket av at nye, østlige og sørøstlige impulser nådde området like før 5000 f.Kr. En mer moderat tolkning er at bare utvalgte mennesker som kunne lage keramikk ble tatt opp i jeger-fangstgruppene i det nordøstlige Fennoskandia. Gjennom den nye keramikkteknologien utviklet de et felles formalt repertoar der individuelle - og regionale - forskjeller samtidig ble synliggjort.

De individuelle mønstrene og mønsterkombinasjonene på karene antyder at de var forbundet med individer i gruppen som laget og brukte keramikken. Dette kan ha vært flere former for tilknytning. Hvert kar kan ha vært laget av hver sin bruker eller eier. Etnografiske beskrivelser oppgir at særlige merker eller navn kan vise til individuelle håndverkere, men også selve dekoren kan representere keramikkerens "signatur", som på Filippinene (Scheans 1977:65). Den enkelte keramikeren og brukeren har da markert sin eiendomsrett til karet og karetets innhold gjennom dekoren. Haaland (1995) gir et eksempel fra Sudan på at kar med ulik bruksfunksjon kan ha minimale formale forskjeller. Form og størrelse kan være svært like mens små element i dekoren kan vise at det ene karet er en vannkrukke mens det andre er et ølkar. De individuelle variasjonene som er observert i dekoren på den tidlige kamkeramikken kan derfor også henviser til forskjellige brukskategorier. Dette vil da trolig være kombinert med et personlig uttrykk som viser til produsent eller eier.

Små variasjoner i valg av dekor og karstørrelse mellom lokalitetene kan tyde på noe ulike preferanser eller tradisjoner for hva som er "riktig" eller "best" størrelse og "riktig" dekor. Siden et antall kar fra samme lokalitet samtidig kan være svært like i størrelse og dekor, er det rimelig å anta at samme person har laget flere kar. Det vil da være et lite antall mennesker i hver gruppe som til enhver tid har kunnet lage keramikk, men på alle lokalitetene med lokal produksjon som er vurdert her synes det alltid å ha vært flere enn én. Disse menneskene - kvinner eller menn - har laget kar med svært likt, men aldri identisk utseende. I de to neste kapitlene vil jeg prøve å antyde noen sosio-kulturelle forhold som kunne virke styrende på den tidlige, nordlige kamkeramikken formale uttrykk.

14.2. Tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør?

I motsetning til mesteparten av gjenstandsmaterialet fra steinalderen i Nordre Fennoskandia har den tidlige, nordlige kamkeramikken alltid vært sett på som uttrykk for en egen kultur eller etnisk gruppe. Dette skyldes nok delvis keramikkenes særlige stilling som kulturell markør i arkeologi generelt, men også den samiske tilstedeværelsen i Nordre Fennoskandia i historisk tid.

Keramikkenes særstilling som kulturell markør er drøftet tidligere i denne avhandlingen. I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hvordan samisk tilstedeværelse i området har virket inn på tolkningene av den tidlige, nordlige kamkeramikken som etnisk markør.

I løpet av 1990-tallet er det fremsatt to nye tolkningsforslag til hvordan den tidlige, nordlige kamkeramikken kan forstås som uttrykk for sosial samhandling. Den ene tolkningen fremkommer i B. Olsens (1994) bok *Finnmarks forhistorie*, mens den andre er presentert av Torvinen (1998, 1999, 2000) i flere artikler og en lisensiatavhandling. B. Olsens (1994) tolkningsforslag tar utgangspunkt i moderne etnisitetsteori, og Torvinens forslag støtter seg på B. Olsens modell. I dette kapitlet vil jeg presentere og kommentere disse to tolkningsforslagene før jeg på bakgrunn av mine egne materialanalyser diskuterer hvilke materielle variasjoner jeg selv mener kan være relevante å vurdere i lys av etnisitetsteori.

14.2.1. Materiell kultur som etnisk markør

I moderne etnisitetsteori forstås etnisitet som et utslag av sosiale relasjoner mellom grupper eller samfunn. Etnisitet oppstår og vedlikeholdes i kontaktsoner mellom grupper som i bestemte situasjoner finner det hensiktsmessig å differensiere seg fra hverandre (Barth 1969). Det er gjennom møter med andre at en oppdager forskjellene og hvem en selv er (Eriksen 1993:312), og det er i samhandlingssituasjoner at forskjeller og likheter blir relevante størrelser. Etnisk identitet er en sosial struktur som setter begrensninger og gir muligheter for hvilke roller og statuser aktørene kan innta i forskjellige samhandlingskontekster (Barth 1969:17). Den tidligere forestillingen om at ulike etniske eller kulturelle grupper var resultat av lang tids isolasjon blir meningsløs i en slik sosial relasjonell forståelse.

Arkeologer flest erkjenner at etnisitet er en av de viktigste årsakene til materiell variasjon. Gjenstander får form innenfor en sosial kontekst, der også kunnskapen om hvordan og hvorfor gjenstander skal ha en viss utforming læres (Sackett 1973, 1977, 1982, Wiessner 1983, 1984). Etniske forskjeller kan komme til uttrykk gjennom produserte kontraster til de "Andre" i materiell kultur, men det er sosio-kulturelle og historisk og kontekstuelle betingete interne forhold i en gruppe - gruppe-medlemmenes *habitus* (jfr. Bourdieu 1977) - som danner betingelsene for hvordan samhandling med andre grupper artikuleres (Barth 1969, Hodder 1982, Jones 1998). Etniske grenser blir opprettholdt ved at hver aktør i en gitt kontekst oppviser et sett av standardiserte komplementære kulturforskjeller. Visse gjenstander kan inngå i et slikt sett av komplementære forskjeller.

Etnisitet handler oftest mer om forventet forskjell enn om reell forskjell. Det vil derfor bare være nødvendig å synliggjøre forskjeller i noen få sammenhenger der ulike grupper samhandler, og det vil bare være nødvendig å signalisere forskjellene gjennom noen få, utvalgte trekk. Hodder (1982a) mener at det er materielle uttrykk som alt har sosialt kategoriserende funksjon innad i en gruppe som blir tatt i bruk når gruppen skal defineres utad. Slike gruppeinterne kategorier kan være basert på kjønn, status, alder, og så videre. Kategoriene er ment å skulle begrunne og rettferdiggjøre hvorfor noen behandles annerledes og kanskje i strid med ideologiske og kulturelle normer. Begrunnelsen ligger i at de *er* (det vil si i gitte sammenhenger *gjøres*) annerledes. Gjenstandene som brukes i denne typen kategorisering fungerer best for også å markere grenser utad fordi de som bruker dem er vant til å tenke forskjeller og kategorier gjennom dem. Men, ifølge Hodder (1982a), er dette også materielle uttrykk som *begge* eller *alle* gruppene som grenser opp mot hverandre har ulike varianter av.

Gjenkjennelse og assosiasjon er viktige sider i etnisk signalisering. Et materielt uttrykk som bare én av gruppene i en samhandlingskontekst lager eller bruker kan følgelig fungere dårlig som etnisk markør. Selve samhandlings situasjonen behøver derfor ikke å være preget av materielle kontraster, men derimot av en enighet og tilsynelatende enhet, avgrenset til visse felles symboler som er i bruk i den konkrete situasjonen. McGuire (1982:163) mener at det ofte kan være lettere, i en arkeologisk sammenheng, å finne materielle korrelater etter etnisk spesifikk adferd enn å bestemme hvilken etnisk tilknytning en bestemt gjenstand har. Slike korrelater vil vise nettopp til ulike måter å forholde seg til den eller de samme redskapene eller gjenstandsformene som kan ha inngått det avgrensede settet av felles symboler brukt i bestemte samhandlingssituasjoner. Teknologiske variasjoner - forskjeller i måten å fremstille tilsvarende gjenstander på - kan være et slikt materielt korrelat.

Jones (1998:106) kritiserer arkeologisk litteratur for ikke å problematisere den veletablerte sammenhengen mellom arkeologiske kulturer og etniske grupper. Kritikken rettes også mot det hun mener er en ureflektert holdning til arkeologiske kulturer og etniske grupper som relevante, homogene klassifikatoriske enheter. Hun mener det er nødvendig med et bredt tilfang av kilder i tillegg til materiell kultur for å kunne uttale seg om etnisitet. Jones' kritikk rammer alle fremsatte tolkninger av tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør. Samtidig er det vanskelig å oppfylle hennes krav om et bredt kildetilfang når en behandler et steinaldermateriale. Dette kan likevel ikke bety at etnisitetsteori som teori om sosial samhandling mellom grupper og som bakgrunn for å hevde tilstedeværelse av flere etniske grupper ikke kan brukes til å forklare arkeologisk materiale fra steinalderen. Etnisitet og etniske grupper må likevel ikke bare bli en ny kategoriserende størrelse.

Moderne etnisitetsteori og etno-arkeologiske bidrag til å forstå hvilken rolle materiell kultur spiller i etnisk differensiering er basert på etnografiske observasjoner av samfunn som lever tett innpå hverandre og som er preget av konkurranse om knappe ressurser. Teorien kan kritiseres for å fremheve den praktiske nytteverdien ved etnisk signalisering. Slik er også teorien brukt for å forklare tilkomst, vedlikehold og bortfall av kamkeramikk i Øst-Finnmark (B. Olsen 1992). Kanskje er det nettopp i slike stressituasjoner med ressursknapphet at begrepet etnisitet er relevant for å beskrive samhandling mellom grupper av mennesker. Det er da betimelig å spørre seg om etnisitet er relevant for tolkninger av materiell kultur som uttrykk for sosiale relasjoner i et spredt befolket område som Nordre Fennoskandia omkring 5000 - 4500 f.Kr. Formal ensartethet over svært store områder, vedlikehold av materiell kultur gjennom mange hundre - kanskje flere tusen - år og raske spredninger av nye materielle trekk vitner om hyppig kontakt på tross av avstandene. Det er derfor relevant å vurdere om materialet assosiert med kamkeramikken viser til kontaktsoner mellom grupper som omfattet seg som etnisk forskjellige.

14.2.2. Kamkeramikk og samisk tilstedeværelse i Nordre Fennoskandia

Som så mye annen keramikk har også tidlig, nordlig kamkeramikk blitt forstått og tolket som uttrykk for en egen etnisk eller kulturell gruppe. Trolig lå tanken om kulturelt forskjellige samfunn under allerede i Ailius (1909) geografiske oppdeling av steinalderkeramikken i Finland tidlig i forrige århundre (jfr. kapittel 12). Mens de andre "typene" siden er navngitt og klarere definert og justert på morfologisk grunnlag har den nordligste kamkeramikkvarianten blitt

vedlikeholdt helt inn på 1990-tallet under betegnelsen «Säräisniemi1» uten nærmere morfologisk avgrensning. I motsetning til de andre kamkeramikktypene har geografisk utbredelse - og til dels tidsavgrensning - blitt opprettholdt som det sterkeste kjennetegnet ved “Sär 1”. I finsk arkeologi har trolig det underliggende argumentet for en egen type hele tiden vært tilstedeværelsen av en samisk befolkning i nord. Det kan synes som vissheten om en egen - annen - etnisk gruppe her sannsynliggjør en egen kulturell utvikling, representert blant annet ved en egen kamkeramikk.

Koblingen mellom samisk tilstedeværelse i historisk tid og en annerledes type kamkeramikk er likevel ikke gjort eksplisitt i finsk arkeologi før i Torvinens lisensiatarbeid (2000). Kanskje er etnosentrisme grunnen til at den tidlige, nordlige kamkeramikken har vært gjenstand for betydelig mindre interesse enn annen kamkeramikk i finsk arkeologi, tilsvarende Rankamas (1996:169-170) forklaring på den minimale forskningsinnsatsen av norske arkeologer i Indre Finnmark (jfr. Hesjedal 2001). Dette er et område som inntil helt nylig har vært tilnærmet eksklusivt samisk. I Torvinens arbeider (1998, 1999, 2000) er koblingen til samisk tilstedeværelse sentral for hans tolkning av tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør. Denne koblingen vil bli drøftet videre under.

I russisk arkeologi er det vanlig - og uproblematisk - å omtale fortidige samfunn som ulike etniske eller kulturelle grupper, og å gi dem navn som henspeler på etniske grupper i dag, som for eksempel “protosamer” (Koshmenko 1992, Shumkin 1991). I nordsvensk og nordnorsk arkeologi er det derimot ikke akseptabelt å sette navn på etniske eller kulturelle grupper i steinalderen. I en historisk og politisk kontekst der samiske rettigheter settes spørsmålsteget ved under henvisning til om de kan belegge en egen fortid innenfor nasjonsgrensene, bidrar arkeologiens taushet og underkommunisering til å vedlikeholde debatten og indirekte til å legitimere synspunkt om at samene kom relativt sent inn i området.

Selv om arkeologisk litteratur etter 1900 ikke eksplisitt anfører at steinalderfunn i Nord-Skandinavia kan representere (også) samenes fortid, har det blitt vanlig å bruke analogier til samiske samfunn for å forklare flyttemønstre, ressursutnyttelse, sosial organisering og kjønnsroller i samfunn før Kristi fødsel. Dette medvirker indirekte til å vedlikeholde forestillingen om samiske samfunn som statiske og uten evne til endring, tross omfattende dokumenterte endringer blant annet i økonomisk tilpasning (Skandfer 1995:334). I nordnorsk arkeologi er det i første rekke brukt analogier til østsamiske siidasamfunn på sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden) (Gjessing 1945, Simonsen 1975, K. Schanche 1994). “Modellsamfunnene” fra

nordnorsk steinalder - steinaldersamfunnene ved Várjätvuotna (Varangerfjorden) - levde i nøyaktig samme område som østsamene. Det er også her kamkeramikken er funnet.

Samisk tilstedeværelse i området - og etnografisk forskning på i første rekke øst-samene - åpnet for tolkninger av sosio-kulturelle forhold omkring det «tause» arkeologiske materialet. Tilstedeværelsen av et «eget» jeger-fisker-fangstsamfunn - et «naturfolk» - i vår egen geografiske og historiske nærhet har både preget og virket bestemmende på tolkninger av steinaldersamfunn i Øst-Finnmark og i resten Nord-Norge. Den østsamiske etnografien har virket til å låse det arkeologiske materialet fast i et sett av stereotypiske tolkninger (Skandfer 1995). Dette blir særlig synlig når etnografiske analogier fra andre samfunn gir helt andre tolkninger når det blir brukt på steinaldermaterialet fra Øst-Finnmark (f.eks. Engelstad 1984, Renouf 1984, 1988). Trolig kan flere underliggende forventninger til sosiale relasjoner, mobilitet, økonomi og redskapsbruk i steinaldersamfunn i andre deler av Nordre Fennoskandia føres tilbake til etnografiske beskrivelser av samiske samfunn. Under vil jeg se på hvordan kjennskapen til østsamiske flyttemønstre og den omfattende henvisningen til disse i annen arkeologisk litteratur (Gjessing 1945, 1951, 1955, B. Olsen 1984, 1994, K. Schanche 1988, 1994, Simonsen 1975) kan ha påvirket tolkninger av kamkeramikken i Øst-Finnmark og Nord-Finland.

Samisk tilstedeværelse har hatt en uvurderlig positiv effekt på forskningen i Nordre Fennoskandia: Etniske relasjoner er synliggjort, både i praksis og i yngre arkeologisk materiale. Dette har medvirket til at spørsmål om etnisitet har fått legitimitet og relevans i fennoskandisk arkeologi, også utenfor de historisk kjente samiske bruks- og bosettingsområdene og lenger bak i tid enn vi kan følge forløperne for samisk kultur og etnisitet. Etnisitet i steinalderen er blant annet drøftet i flere nye arbeider basert på sønorsk materiale (Ramstad 1999, Bergsvik 2002a, 2002b, u.å.). Det er likevel symptomatisk at etnisitet sjelden trekkes inn i tolkninger av nordnorsk og nordsvensk steinalder. Ett av de få tilfellene der etnisitet - eller ihvertfall kulturelle forskjeller mellom samtidige ikke navngitte befolkningsgrupper - har blitt forsøkt brukt for å forklare et steinaldermateriale er tilkomsten av tidlig kamkeramik i Øst-Finnmark (B. Olsen 1994, K. Schanche 1988). Denne tolkningen vil danne utgangspunkt for den videre drøftingen i kapittelet.

14.2.3. B. Olsens forslag til tolkning av kamkeramikken i Øst-Finnmark

Ifølge B. Olsen (1994:77-78) representerer de kamkeramiske lokalitetene på sørsiden av Várjätvuotna (Varangerfjorden) og oppover Pasvikdalen viktige unntak fra den uniforme

materielle kulturen ellers i Finnmark omkring 5000 f.Kr. Utsagnet er utelukkende basert på keramikkenes sterkt avgrensede utbredelse, og B. Olsen trekker et skille mellom åkeramiske lokaliteter på nordsiden av Várjajtuotna (Varangerfjorden) og kamkeramiske lokaliteter på sørsiden og videre innover i landet og sørøst til Bottenviken. K. Schanche (1988:114) foreslår et tilsvarende geografisk skille. Kontrasten mellom lokalitetene - som på denne måten fremstår som geografisk nedfelt - mener B. Olsen ikke kan skyldes forskjeller i ressursutnyttning. Han mener den må forstås som uttrykk for kamkeramikkenes sosiokulturelle betydning. Etter hans mening er det funnet påfallende mye keramikk på Nordli og Lossoas hus. Dette tolker han som uttrykk for markering av rettigheter i en kontaktsone mellom to ulike befolkninger (jfr. Barth 1969, Hodder 1982). B. Olsen antyder at de kan representere to forskjellige etniske grupper: En bestående av "innlands- og kyst-innlandsgrupper" på sørsiden av Várjajtuotna (Varangerfjorden) og den andre av "kystbaserte grupper" på nordsiden - eller "den opprinnelige kystbefolkningen" (B. Olsen 1994:82). De store nedgravde husene på flere kamkeramiske lokaliteter i Pasvik tolkes som vinterboplasser, mens de åpne lokalitetene på kysten tolkes som kortvarige sommerboplasser.

Kamkeramikken viser til et sett av felles normer for formgivning og dekorering over hele den nordøstlige Fennoskandia. Dette mener B. Olsen vitner om omfattende sosiale relasjoner og rituell praksis i den keramikkbrukende befolkningen, til tross for at de verken er kystbundne eller sedentære. Med unntak av keramikken har den keramikkbrukende befolkningen det samme redskapsinventaret som kystbefolkningen. Dette tolkes som et forsøk på å nedtone forskjellene mellom gruppene for dermed å lette samhandling og sikre gjensidige rettigheter på tvers av de etnisk territoriale grensene. B. Olsen foreslår å knytte tolkninger av de eldste helleristningene i Alta som ledd i sosio-økonomiske strategier mellom mellom kyst- og innlandsbefolkninger (Hesjedal 1991) til et generelt bilde av nye samhandlingsformer mellom en mer sedentær kystbefolkning og en mobil befolkning som flyttet mellom kyst og innland. Den flatehugde spissen i graven på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) tolkes som uttrykk for at grenseoppgangen mellom de to befolkningene kan ha vært konfliktfylt: I den originale beskrivelsen av funnet omtales pilen som en gravgave (Simonsen 1961:182), men senere beskrives den som å ha sittet i den døde rygg (Simonsen 1979). B. Olsen (1994:80) mener graven er anlagt enten av den kamkeramiske befolkningen for å markere territoriale rettigheter eller av befolkningen uten keramikk på den andre siden av fjorden for å utfordre og forhandle disse rettighetene.

Bortfallet av kamkeramikk forklares med at de kamkeramikkbrukende gruppene etterhvert valgte å bo større deler av året ved kysten. De valgte da å etablere samme materiell kultur og livsform som kystbefolkningen for å unngå konflikter om ressurstilgang (B. Olsen 1994:82).

14.2.4. Torvinens forslag til tolkning av tidlig kamkeramikk i Nord-Finland

Torvinens (1998, 1999, 2000) tolkningsforslag er basert på B. Olsens (1994) modell fra Øst-Finnmark. Torvinen foreslår at det samme flyttemønsteret mellom åpne sommerboplasser på kysten og mer beskyttete vinterboplasser i innlandet var gjeldende også i Nord-Finland. Teltboplassen Inari 406, Nellimjoen suu, fremholdes som en mulig vinterboplass for en gruppe som hadde opphold ved Barentshavet om sommeren (Torvinen 2000:25). Han understreker samtidig at dette er samfunn som primært fangster marine pattedyr. Dette innebærer nødvendigvis hovedsakelig opphold ved sjøen. Torvinen (1998, 2000) fremholder at den tidlige, nordlige kamkeramikken markerer tilstedeværelsen av en egenartet keramikkproduserende gruppe. De har ikke noe egentlig kjennetegn, bortsett fra keramikken, og Torvinen fremholder at med unntak av keramikken representerer de egentlig ingen endring fra de eldre jeger-fiskersamfunnene. De som lagde og brukte kamkeramikk kom likevel utenfra, og ble tatt opp i den eksisterende befolkningen. Torvinen (1998, 1999, 2000) hevder at den tidlige, nordlige kamkeramikken ble innført i jeger-fangstsamfunnene i Fennoskandia uten at det førte til ytterligere endringer i ressursutnytting eller levesett forøvrig.

Torvinen mener at de klare likhetene mellom tidlig kamkeramikk i Nordre Fennoskandia ("Sär 1") og tidlig kamkeramikk i Sør-Finland ("Ka I") indikerer at individer med kunnskap om keramikkproduksjon - han foreslår kvinner - ble utvekslet mellom to keramikkproduserende samfunn "within the same tradition" (Torvinen 2000:24). Samtidig mener han at det var en distinkt grense mellom samfunnene som lagde de to typene tidlig kamkeramikk, og at denne grensen muligens var etnisk definert. De etniske forskjellene kan skyldes at befolkningene opprinnelig hadde ulikt opphav i det samme området i Øvre Volga. Til tross for at Torvinen (1998, 1999, 2000) mener at det er kamkeramikken som markerer de etniske forskjellene er han ikke sikker på at keramikken har en sosial betydning. Isteden for den moderne forståelsen av etnisitet som en relasjon mellom mennesker, forstår Torvinen det som en relasjon mellom mennesker og deres materielle kultur, som har fått sitt særpreg gjennom isolasjon fra andre grupper. Dette vitner om en svært tradisjonell kultur-historisk forståelse av etnisitet og kulturell variasjon i forhold til materiell kultur.

Ifølge Torvinen (1998, 2000:26) markerer den egenartede tidlige, nordlige kamkeramikken omkring 5000 f.Kr. begynnelsen på utviklingen mot en egen samisk etnisitet. Hovedbegrunnelsen synes å være at utbredelsesområdet for keramikken sammenfaller nøyaktig med det historiske bosettingsområdet til samene. Det må tilføyes at dette bare gjelder for Finland og deler av Nordvest-Russland. I de nordligste områdene ble kamkeramikken gitt opp relativt raskt, trolig fordi det tross alt var tungvint for jeger-fiskersamfunn å bruke store keramikkar.

14.2.5. Noen kommentarer til tolkningsforslagene

B. Olsens (1994) forslag om at den tidlige, nordlige kamkeramikken representerer en annen befolkning enn den i resten av Finnmark er basert på en tolkning av variasjoner i det arkeologiske materialet som uttrykk for etnisk signalisering. Som vist i kapitlene 7, 8 og 13, er det materielle utgangspunktet for B. Olsens tolkningsforslag unyansert, og til dels galt. De nedgravde tuftene på flere av lokalitetene med kamkeramikk i Pasvik tilhører helt andre tidsintervall enn keramikken. Det er følgelig ingen strukturell kontrast mellom kamkeramiske lokaliteter ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) og i Pasvik, og dermed ikke noe argument for et bestemt sesongvis flyttemønster mellom kyst og innland. Det er ikke spesielt mye kamkeramikk på lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Omkring 25 kar synes tvert imot å være et vanlig antall på lokaliteter der det også har foregått keramikkproduksjon. Det øvrige redskapsinventaret er ikke entydig for hele Finnmark, slik B. Olsen (1994) hevder. Det er svært tvilsomt om noen av de flatehugde spissene fra indre Vest-Finnmark kan tidfestes samtidig med kamkeramikken, og de flatehugde spissene med spiss basis som er funnet på kysten viser at de er bearbeidet gjennom ihvertfall to ulike reduksjonssystem. Lange, slanke Nyelvspisser finnes i et lite antall langs hele kysten. Brede, bladformete skiferredskap er mye vanligere i Várjjatvuotna (Varanger) enn i resten av Finnmark, og i indre Vest-Finnmark ser det ut til at både Nyelvspisser og brede bladformete skiferredskap mangler helt omkring 5000 - 4500 f.Kr. Ser en bort fra kamkeramikken tilsvarende redskaps- og råstoffsammensetningen på Lossoas hus og Nordli den på Ceavccageadgi (Mortensnes). B. Olsens ubegrunnede avvisning av at nord-sør-grensen mellom lokaliteter med og uten kamkeramikk i Várjjatvuotna (Varangerfjorden) kan skyldes funksjonelle forskjeller mellom lokalitetene, har ikke støtte i det arkeologiske materialet.

Materialet viser at det er andre, flere og til dels større materielle variasjoner i Finnmark enn mellom nord- og sørsiden av Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Det kan synes som keramikken

har blitt tillagt uforholdsmessig stor verdi som etnisk markør, mens andre materielle variasjoner mellom områder uten keramikk og sammenhenger på tvers av områder med og uten keramikk er oversett eller underkommunisert. I analysene av kamkeramikken og keramikkens materielle kontekst har det dermed fremkommet andre, og blant annet geografisk avgrensede, variasjoner som kan forklares innenfor moderne etnisitetsteori. B. Olsens (1994) tolkningsmodell for kamkeramikken som uttrykk for en geografisk avgrenset, etnisk gruppe, kan derfor ikke forkastes umiddelbart.

Gjennom en noe tendensiøs begrepsbruk fremstiller B. Olsen (1994) dem som lager og bruker kamkeramikk som “innlandsgrupper”, til tross for at de lever store deler av året ved kysten. De konkurrerer om ressursene med “den opprinnelige kystbefolkningen”. Det osteologiske materialet som er rapportert fra Lossoas hus og Nordli vitner om fangst på marine pattedyr, en fangst som trolig forutsatte bruk av havgående båter. Dette tyder på en befolkning med god kunnskap om marin fangst som neppe fortjener betegnelsen innlandsbefolkning. Videre antyder Grydelands (2000, 2002; pers.med.) foreløpige resultater at det var svært få og kanskje ingen som brukte ihvertfall sørsiden av Várjätvuotna (Varangerfjordendreårene før boplassene med kamkeramikk ble etablert. Dette står i kontrast til tidligere fremstillinger av en gradvis økende og mer bofast befolkning fra eldre og inn i yngre steinalder (f.eks. B. Olsen 1994, K. Schanche 1988). Det er kanskje ikke grunnlag for å hevde at det allerede var etablert en kystbefolkning i området da kamkeramikken ble tatt i bruk i Øst-Finnmark. I Pasvik er det generelt svært få tegn til bruk og bosetting før omkring 5000 f.Kr.

Kamkeramikkens utbredelsesområde i Øst-Finnmark tilsvarer det historiske bruks- og bosettingsområdet for de østsamiske siidaene. På 1800-tallet flyttet familiene i Pasvik siida mellom kystboplasser på fastlandet og øyene omkring Kirkenes om sommeren og større vinterboplasser inne i Pasvikdalen. Flyttemønsteret og bruks- og bosettingsområdet tilsvarer dermed helt det B. Olsen (1994) foreslår for “innlandsgruppene” med kamkeramikk. Det kan synes som om én strukturell likhet - bosettingsområde - har lagt grunnlag for forventninger om andre likheter - som flyttemønster - og dermed skapes et inntrykk av historisk sammenheng mellom de som brukte kamkeramikk omkring 5000 f.Kr. og de østsamiske samfunnene slik vi kjenner dem fra de siste drøye hundre årene. Tolkingsforslaget synes å ligge under for “den østsamiske etnografiens tyranni” (jfr. Wobst 1978).

B. Olsen (1994) henviser ikke til østsamene i sitt tolkningsforslag. Torvinen (1998, 1999, 2000) viser derimot til lange historiske sammenhenger mellom den tidlige, nordlige kamkeramikken og

dagens samiske befolkning i Nordre Fennoskandia. Torvinens tolkningsforslag er problematisk i sin ikke-teoretiske behandling av fenomenet etnisitet. Selv om Torvinen slutter seg til B. Olsens (1994) modell, viser det seg at det bare er selve flyttemønsteret han låner inn i sin tolkning. Flyttemønsteret i B. Olsens tolkningsforslag for de kamkeramiske gruppene i Øst-Finnmark fungerer følgelig bare som en analogi for tolkningen av de kamkeramiske samfunnene i resten av Fennoskandia, med vekt på Nord-Finland. Også hos Torvinen er keramikken lagt særlig vekt på både for å synliggjøre endring - han mener at med unntak av kamkeramikk er den materielle kulturen og levesettet ikke endret fra tidligere - og for å påpeke kulturelle eller etniske variasjoner. Skillet går mellom én gruppe i nord og én i sør. Den eneste forskjellen er enkelte mindre, morfologiske variasjoner i keramikken, som ellers er et nytt og felles, materielt trekk. Som drøftet i avhandlingens del I må en være forsiktig med å tillegge de formale “kontrastene” mellom ulike “typer” tidlig kamkeramikk stor vekt. De er trolig i dag i større grad resultat av forskningshistorie enn av morfologiske trekk i materialet selv.

De fremsatte tolkningene av tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør er basert enten på sviktende materielt grunnlag eller manglende teoretisk refleksjon omkring etnisitet. I det neste kapittelet vil jeg drøfte om den tidlige kamkeramikken i Nordre Fennoskandia likevel kan ses som uttrykk for etnisk differensiering.

14.2.6. Tidlig, nordlig kamkeramikk som uttrykk for etnisk differensiering?

Jeg har tidligere (Skandfer 2003) satt spørsmålsteget ved om den tidlige, nordlige kamkeramikken kan forstås som uttrykk for etnisk differensiering i Øst-Finnmark. Hovedinnvendingen var at keramikken er det eneste materielle trekket som skiller seg ut med en klar geografisk avgrensning. Det er tilsynelatende ikke et slikt trekk som Hodder (1982) og Jones (1998) mener tillegges en kategoriserende funksjon: De kamkeramikkbrukende gruppene i Øst-Finnmark har ingen motparter som også bruker keramikk og som dermed vil kunne kjenne igjen keramikk som en markering av etnisk differensiering. Innvendingen mot å forstå tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør overfor kamkeramikkbrukende grupper i Sør-Finland var basert på manglende formale analyser og påvisning av faktiske forskjeller mellom grupper av keramikk som tilsvarer en “nordlig” og en “sørlig” type, slik de har blitt hevdet siden tidlig i forrige århundre.

Etter å ha analysert kamkeramikkmaterialet fra Øst-Finnmark, og vurdert det opp mot deler av det finske materialet, er det etter min mening svært tvilsomt om de to store, geografisk adskilte

typene av tidlig, nordlig kamkeramikk kan opprettholdes. Det analyserte materialet viser at mesteparten av variasjonene ligger i dekoren. Der er det både mange variasjoner internt på samme lokalitet og til dels mellom lokalitetene, men det kan også være større regionale variasjoner. Kamkeramikken fra Øst-Finnmark synes for eksempel å være nokså forskjellig fra den samtidige keramikken fra Inari. Den etablerte forståelsen av to keramikktyper som representerer to ulike etniske eller kulturelle grupper i Finland omkring 5000 f.Kr. kan være basert på lignende relativt små, regionale forskjeller. I “grensesonen” mellom såkalt “Sär 1” og “Ka I” fremstår keramikken visstnok som en blanding av de to “typene” (Torvinen 2000).

Samtidig antyder resultatet av keramikkanalysene at flere sosiale relasjoner kan være uttrykt i karene. Hvert kar er individuelt dekorert, samtidig som det er mønster og mønstersammensettinger som går igjen på flere kar, både innenfor samme boplass og mellom boplassene. Dekoren på karene og eventuelt på andre ting kan følgelig være artikuleringer av relasjoner og samhandling mellom enkeltindivider og sosiale kategorier på ulike nivå i de kamkeramiske samfunnene. Keramikkdekor ville da være et virkningsfullt medium å uttrykke etniske kategorier på mellom ulike grupper som lager og bruker keramikk (jfr. Hodder 1982, Jones 1998). En nærmere analyse av de to “typene” kamkeramikk og keramikkenes kontekst ville kunne avdekke om det er grunnlag for å hevde at skillet mellom en “nordlig” og en “sørlig” type tidlig kamkeramikk faktisk er en etnisk grense, der keramikk brukes for å markere tilstedeværelse og rettigheter, for eksempel til jakt- og fangstrettigheter. Boplassene er lokalisert ved gode fangst- og fiskeplasser. Keramikken synes å være etterlatt på boplassene mellom hver bosettingsperiode, og de ville da kunne være synlige markører av tilhørighet eller rett til ressursene i nærheten.

Slik jeg kjenner materialet vil jeg tro at det heller vil kunne være relevant å se på om kamkeramikk som et felles fenomen kan ha vært brukt som etnisk markør overfor grupper med andre “typer” keramikk, for eksempel traktbegerkeramikk og linjebåndkeramikk. I en slik sammenheng vil det være interessant å se forskjellene i utforming av keramikk i lys av begynnende jordbruksøkonomi hos dem som brukte linjebåndkeramikk og traktbegerkeramikk. Innføring og opprettholdelse av et lignende materielt og teknologisk uttrykk - keramikkproduksjon og keramikkbruk - i begynnende jordbrukssamfunn og fortsatt rene jeger-, fisker-fangstsamfunn kunne ha fungert som et symbolsk kategoriserende element, som både fremhevet forventete forskjeller men som samtidig understreket en viss likhet - og kanskje likeverdighet - i sosiale relasjoner.

Det er vanskeligere å hevde et etnisk skille på bakgrunn av tilstedeværelse og fravær av kamkeramikk i Øst-Finnmark. Det er likevel ikke til å komme fra at det går et påfallende

teknologisk og materielt skille mellom indre Várjjatvuotna (Varangerfjord) og Bottenvika. En av de mest åpenbare forskjellene er mellom områder med og uten kamkeramikk. Som vist i kapittel 13.1. er steinteknologien, i første rekke den valgte flatehuggingssekvensen, lik i hele Várjjat (Varanger) og Pasvik. Lokalteter uten keramikk må trolig forstås innenfor samme flyttesystem som de kamkeramiske lokalitetene. En av lokalitetene uten keramikk som dermed trolig er brukt av den kamkeramiske befolkningen, er Ceavccageadgi (Mortensnes). Lokalitetene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) fra omkring 5000 f.Kr. kjennetegnes også av relativt mye slipte skiferredskap. I Alta - Sørøyområdet på kysten av Vest-Finnmark synes de flatehugde spissene å bli fremstilt gjennom en annen reduksjonssekvens enn i Øst-Finnmark. Også her følges de flatehugde spissene av flere typer slipte skiferredskap.

De flatehugde spissene med spiss basis og skiferredskapene fremstår som et felles redskapsinventar. Forskjeller i produksjonssekvensene for de flatehugde spissene kan skyldes ulik regional råstofftilgang, men teknologien kan også ha vært brukt for å markere ulik etnisk tilhørighet. Nettopp fordi spissene utgjør et materielt uttrykk som er kjent innenfor begge befolkningsgrupper er de virkningsfulle i etnisk differensiering. En steinsmed ville muligens kunne se hvilken reduksjonssekvens som er brukt. Det vil da ikke være formen selv, men prosessene bak - måten spissene er laget på -, som både innad i gruppen og utad bekrefter forventningene om forskjeller. Reduksjonssekvensene kan følgelig utgjøre materielle korrelater av etnisk spesifikk adferd (jfr. McGuire 1982:163). Trolig vil flatehugde spisser også være mer synlige og dermed mer virkningsfulle i samhandlingssituasjoner enn kamkeramikk. Keramikken synes i hovedsak å være etterlatt på boplassene. Der er det mindre trolig at mennesker fra ulike etniske grupper aktivt markerte forskjeller overfor hverandre.

Et annet materielt og teknologisk skille synes å gå mellom kysten av Finnmark, Pasvik og videre sørøstover i Nord-Finland og Nordvest-Russland på den ene siden og indre Vest-Finnmark, indre Nord-Finland og Nord-Sverige på den andre. Her mangler trolig både flatehugde spisser med spiss basis, skiferredskap og keramikk omkring 5000 - 4500 f.Kr. Dette kan skyldes flere forhold. Det ene er ulik tilgang på råmaterialer. Dette tilsier en utstrakt bruk av lokale råstoff for redskapsproduksjon. Inntrykket støttes bare delvis av materialet fra kysten og fra de kamkeramiske lokalitetene i det østlige innlandet av Nordre Fennoskandia. Her er det funnet pimpstein i innlandet og importert, russisk flint i små mengder er vanlig i hele området. Den andre muligheten er at disse områdene var svært lite brukt i denne perioden. Dermed kan det etterlatte arkeologiske materialet være svært lite og ikke representativt for de redskapene og teknologiene som var i bruk. En tredje mulighet er at de som brukte disse innlandsområdene mot

vest hadde en helt annen materiell redskapskultur enn dem som brukte kamkeramikk og dem som brukte kysten av Vest-Finnmark.

Jakt og fangst på andre ressurser kan ha gjort andre redskapsformer mer egnet enn dem vi finner på kysten. Forsvinnende få lokaliteter er datert til denne tiden. Kanskje kan en del av de antatt “mesolittiske” lokalitetene, med tverrspisser av kvarts, henføres til samme periode som kamkeramikken. Dersom de materielle kontrastene mellom kysten av Finnmark og de østlige delene av Nordre Fennoskandia på den ene siden, og det vestlige innlandet på den andre, skyldes at en befolkning i det vestlige innlandet viderefører eldre teknologier, kan vi ha med ytterligere en markering av kulturell differensiering å gjøre. De teknologiske valgene i de indre, vestlige delene av nordre Fennoskandia kan være representert av gjenstander og råstoffbruk som er vanskelige eller umulige å tidfeste på typologisk grunnlag. Dette står i kontrast til innføringen og opptaket av ny teknologi i de østlige områdene og på kysten av Vest-Finnmark. De regionale variasjonene i råstoff og redskapsbruk kan skyldes ulik tilgang til steinråstoff i nærområdene. Skillet kan forstås som en artikulering av etniske eller kulturelle forskjeller. Det klareste skillet synes da å gå mellom kamkeramiske grupper og befolkningen på vestkysten av Finnmark på den ene siden, og en vestlig innlandsbefolkning med tilknytning sørvestover til svensk side av Bottenvika på den andre. Forskjellene i redskapsinventar kunne vært forstått som resultat av ulike funksjonelle behov på lokalitetene på kysten og i innlandet, for eksempel ved at de flatehugde spissene og de slipte skiferknivene var brukt i fangst og flensing av marine pattedyr (tilsvarende Hoods 1992:358) forslag om at spissene viste til omfattende reinjakt på kysten), mens kvartsredskapene var lette og skarpe “multi-funksjonssegment” som raskt kunne settes inn i ulike stikke- og kutteredskap. Innlandslokalitetene med tidlig kamkeramikk vitner likevel om at de samme redskapene som på kysten - flatehugde spisser og slipte skiferredskap - også var i bruk i det østlige innlandet. Det funksjonelle elementet utgjør dermed trolig bare en del av hele forklaringen på regionale variasjoner i redskaps- og råstoffbruk. Dessuten er det et materielt fellesskap på tvers av forskjellene: På begge sider av en tenkt skillelinje mellom kysten og de østlige områdene på den ene siden, og det vestlige innlandet på den andre, er tverrspisser i bruk.

De foreslåtte tolkningene av tidlig, nordlig kamkeramikk som etnisk markør (B. Olsen 1994, Torvinen 1998, 1999, 2000) drøfter ikke hvorfor keramikken kommer til i det arkeologiske materialet. Det synes å komme inn i Nordre Fennoskandia som et ferdig materielt uttrykk fra et noe uklart opphavssted lenger sør og ikke minst øst, trolig med et visst, nytt befolkningsinnslag. Dette tror jeg er riktig. Keramikken synes å ha kommet til Øst-Finnmark svært tidlig, i en tid da området i praksis var folketomt. Det osteologiske materialet antyder at det kan ha vært

kystbaserte fangstfolk som kom. Keramikken peker entydig sørøstover, men mangelen på tidlige dateringer fra Kola og Fiskerhalvøya gjør at dette bare blir spekulasjoner. Derimot synes skiferbruken, som kommer inn sammen med keramikken, å være et teknologisk valg som er relatert relativt eksklusivt for kystområdene på Kolahalvøya og i Finnmark omkring 5000 f.Kr. Slipt skifer er svært uvanlig på de kamkeramiske lokalitetene Finland.

Torvinen (2000) mener keramikken går ut av bruk i de nordligste områdene fordi den er upraktisk. Ifølge B. Olsen (1994) går kamkeramikken ut av bruk i Øst-Finnmark fordi de keramikkbrukende gruppene velger å ta opp “kystbefolkningens” kulturelle repertoar, inkludert materiell kultur. Dette manifesteres i den store tuftegruppen på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen). Som vist er dette kulturelle repertoaret felles allerede i perioden før, og de fleste teknologiske trekkene må være innført sammen med keramikken. B. Olsen er likevel langt fra alene om å forstå Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) som uttrykk for en forhistorisk epoke uten noen sosio-kulturell tilknytning til den eldre kamkeramiske fasen i Øst-Finnmark (jfr. K. Helskog 1980, K. Schanche 1988, Simonsen 1963, 1975). Lokaliteten - og lignende tuftfelt med antatt tilsvarende alder - settes generelt, og mer eller mindre eksplisitt, i forlengelsen av den eldre, antatt åkeramiske bosettingen på kysten av Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Hovedvekten legges på tilkomsten av nedgravde tufter, organisert i rekker langs sjøen, som uttrykk for permanent eller semi-permanent kystbosetting.

Inventaret i tuftene på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) viser en klar sammenheng med den kamkeramiske bosettingen. Gjenstandstypene og den formaliserte reduksjonssekvensen for de kanthugde redskapene videreføres. Flatehuggingsteknikken synes å ha opphørt: Det er ikke funnet flatehugde spisser eller forarbeider til slike i noen av de utgravde tuftene. Den flatehugde spissen med spiss basis som er funnet i en gravrøys lengst inn på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) knytter likevel, som jeg har vært inne på, den gravlagte og det gjenlevende samfunnet til flatehuggingsteknikken som er så vanlig på de tidligere, kamkeramiske boplassene ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Spissen kan markere en symbolsk tilhørighet til det samme sosio-kulturelle systemet. På Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er skiferteknologi helt dominerende i materialet. Dette representerer en markert materiell endring, men det er viktig å merke seg at det er de samme redskapsformene som blir laget på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) som på Nordli og Lossoas hus. Skår av et lite, tynt og asbestmagret kar, funnet på gulvet i hus 56, vitner om at det fortsatt var keramikk i omløp ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) etter ca. 4500 f.Kr. Keramikken har ingen paralleller i Øst-Finnmark. Dette

tyder på at den ikke lenger ble laget lokalt. Skårene tilsvarer såkalt Jäkärä-keramikk fra Nord-Finland. Karet kan ha kommet via et eldre kontaktnett, som var opprettholdt østover og sørover.

Etter min mening må de nedgravde tuftene etter hus på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) forstås som en videreføring av den kamkeramiske bosettingen ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Fra omkring 4500 / 4000 f.Kr. er nedgravde hus et vanlig fenomen også i resten av nordre Fennoskandia (Lundberg 1997, Pesonen 2002:25), i Finland knyttet til yngre kamkeramiske varianter. Det arkeologiske materialet assosiert med kamkeramikken tilbakeviser at det er to adskilte, etniske grupper ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) omkring 5000 f.Kr. Boplassen på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er følgelig ikke en videreføring av én av gruppene - på bekostning av den andre gruppens materielle "egenart", slik B. Olsen (1994) fremstiller det. Boplassen må forstås som resultat av sosio-kulturelle endringer som har medført behov for mer solide huskonstruksjoner, muligens mer permanent bosetting, kanskje større befolkningstetthet og endringer i materiell kultur. Det må antas at disse omleggingene også har virket strukturerende tilbake på dem som bodde ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Endringene mot kaldere og fuktigere klima (se kap. 2.1.3), med påfølgende forandringer eller ustabilitet i ressurstilgangen, kan ha vært en bakenforliggende årsak til omleggingene i huskonstruksjoner og boplassstruktur. Kanskje er de nedgravde husene på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) plassert på de brede terrassen rett nedenfor Nordli, nettopp for å knytte assosiasjoner og befeste tilhørighet til denne eldre, kamkeramiske lokaliteten, i en tid med endring og omstilling. Plasseringen kan da i seg selv være et uttrykk for at boplassen på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) ble opplevd - eller ønsket opplevd - som en videreføring av de sosio-kulturelle forholdene som preget det tidlige kamkeramiske samfunnet noe tidligere. Denne tolkningen innebærer at de mest fremtredende trekkene ved Finnmarks fortid frem til Kristi fødsel - slipte skiferredskap og nedgravde tufter - er direkte videreføring av materielle uttrykk for sosio-kulturelle relasjoner i de kamkeramiske samfunnene, omkring 5000 f.Kr.

14.3. Tidlig nordlig kamkeramikk som uttrykk for territorialitet

De tidlige, nordlige kamkeramikken - og dens samtidige, materielle kontekst i nordre Fennoskandia - oppviser romlige variasjoner på flere nivå, fra lokalitetsnivå til regionalt nivå. Geografiske variasjoner i materiell kultur kan være betinget av sosiale relasjoner. Som drøftet i kapittel 14.2., kan geografiske variasjoner på regionnivå tolkes som uttrykk for tilstedeværelse av to eller flere ulike etniske grupper. En slik tolkning er gjerne basert på en forutsetningen om at

etnisk differensiering er relatert til ressursknapphet, og dermed konkurranse om ressursene, herunder ressursområder. Denne forutsetningen ligger under B. Olsen (1994) og Torvinens (1999, 2000) tolkninger av den eldste, nordlige kamkeramikken som en egen keramikktype, som markerer tilstedeværelsen av en adskilt, etnisk gruppe. Etniske grupper kan da påvises gjennom romlige grenser mellom ulike materielle fenomen (Jfr. Hodder 1982a).

Analysene av dekoren på den tidlige nordlige kamkeramikken i Øst-Finnmark, sammenlignet med utvalgt keramikk fra lokaliteter i Nord-Finland antyder til dels markerte regionale forskjeller. Dekorlikhetene har jeg tolket som et materialisert uttrykk for nære familie- og slektskapsbånd blant enkeltindivider i en gruppe. De regionale dekorforskjellene kan forstås dithen at det er ulike slektsbaserte grupper som brukte ulike landskapsrom eller regioner. Den geografiske grensen for keramikklokaliteter nord og vest for en tenkt linje fra Várjjatvuotna (Varangerfjorden), via Inari til Kalix, antyder ytterligere en materialisert "grense" mellom to landskap eller territorier. På den ene siden ble keramikk laget og brukt, på den andre siden ikke. Geografiske forskjeller i bruk av steinråstoff og steinteknologi lengst nord i Fennoskandia, i regioner uten keramikk, antyder en tredje "grense".

Barth (1969:15-16) understreker at etniske grenser primært er *sosiale*, og ikke nødvendigvis verken åpenbart materielle eller geografiske. Som jeg har diskutert tidligere (kapittel 12, 14.2.) vil uttrykk for - og forhandling av - etnisk tilhørighet være blant de sosiale relasjonene som kan uttrykkes gjennom materiell kultur (jfr. Shanks og Tilley 1987:130-134, McGuire 1982). Romlig avgrensning av ulike fenomen behøver likevel ikke å vise til etnisk differensiering mellom ulike grupper, selv om ulike grupper vil kunne monopolisere definerte territorier, økologiske nisjer eller varer eller tjenester knyttet til steder i et landskap i stabile, inter-etniske relasjoner (Barth 1969:19-20). Romlig avgrensning av bestemte materielle trekk kan representere relasjoner mellom mennesker og deres naturomgivelser. Det arkeologiske materialet fra nordre Fennoskandia antyder kanskje flere tusen år lange, kontinuerlige, regionale variasjoner i råstoff- og redskapsbruk mellom vestkysten og det sentrale innlandet fra ca. 5000 f.Kr. til opp mot 2000 f.Kr. I dette kapitlet vil jeg drøfte de romlige variasjonene i materiell kultur omkring 5000 f.Kr. som mulige uttrykk for jeger-fangstgruppens forhold til sine omgivelser - for deres måte å besitte land på.

14.3.1. Territorialitet

Territorialitet forstås vanligvis i antropologiske analyser ut fra et materialistisk perspektiv. Ressurser - gjerne knappe faktorer i landskapsrommet - ses som bakgrunnen for at territorier er etablert og opprettholdt. Analysene fokuserer på hvor mange mennesker og hvilke typer samfunn som bruker territoriene (Andrews 1994, Kelly 1995), og begrepet territorium brukes gjerne om landområder som forsvares mot andres bruk. Denne begrepsforståelsen kan kritiseres for å være for ensidig rettet mot ressurstilgang (Kelly 1995:201-203). Fokuset på ressurstilgang er trolig sterkt preget av de antropologiske observasjonene av ressursknapphet og dermed kamp om nødvendige og ønskete ressurser mellom historisk kjente samfunn. Et ensidig eller i hovedsak materialistisk syn på sine omgivelser må derfor kunne sies å være historisk situert.

Ifølge Ingold (1987:147-153) har tilknytning til geografisk avgrensede territorier vært fremstilt som typisk for jordbrukssamfunn, mens besittelse av land (*tenure*) har vært fremstilt som jeger-samlerens forhold til sitt bo- og bruksområde. Ingold understreker at begge disse relasjonene mellom mennesker og deres omgivelser kan være gjeldende i ulike økonomiske tilpasninger. Forskjellen ligger i hva begrepene beskriver ved relasjonen: Besittelse (*tenure*) må forstås som et aspekt ved det systemet av relasjoner som gjør mennesker til produktive agenter og som styrer deres hensikter. Besittelse involverer naturen i et sett av sosiale relasjoner som mennesker fremmer krav til ressurser gjennom. Territorialitet er derimot et aspekt ved måten hensiktene settes ut i livet på, under gitte miljømessige betingelser. Territorialitet involverer samfunn i et sett av naturrelasjoner. Territorialitet er i første rekke en måte å kommunisere hvor individer oppholder seg i landskapet på. Besittelse handler følgelig om sider ved relasjoner mellom mennesker og deres omgivelser der personer fremstår som subjekter, mens territorialitet omhandler individer som objekter (Ingold 1987:130-131, 136).

Ifølge Ingold (1987:131-132) er tanken om eksklusive, avgrensede territorier for jeger-samlergrupper hentet fra forskning på adferd hos dyr, og da særlig fugler. Tanken er grunnet på forutsetningene om at dyr oppholder seg på et bestemt sted, i et bestemt miljø over lang tid, og at de vil forsvare dette stedet mot intrenghing fra andre. Denne analogien fra dyreriket har stort sett vært ubegrunnet. Ingold (1987:153) beskriver istedet jeger-samlergruppers måte å besitte land på som relasjoner mellom mennesker - individer og grupper - og steder og stier i et landskap. Disse gruppene har ikke en opplevelse av å besitte landområder som flater. Territorier representerer

landskapsrommet go det det inneholder, mennesker inkludert. Landskapet vil oppleves fra - og dermed defineres av - stedene, og ikke omvendt. Landskapet som inneholder en sti, en fangstplass eller en boplass er ikke oppfattet som noens "eiendom". Det kan fritt brukes av andre grupper. Det samme gjelder ressursene i landskapet: Å "eie" en ferdselstrasè medfører ikke noe krav til områdene omkring eller til ressursene som passerer over eller på trasèen. "Eierskapet" vil bare omfatte de dyrene, plantene eller fiskene som krysser jeger-samlerens spor, og som blir drept eller plukket og tatt med. Jeger-samleren vil bare kunne besitte de ressursene som han eller hun selv lykkes i å komme over. (Ingold 1980:155, 1987:151). Det er ingen begrensning på hvem som kan bevege seg over territorielle grenser - det vil si avgrensede landskapsrom - og eventuelt utnytte ressurser innenfor et territorium, så lenge besøkeren underordner seg vertskapets betingelser for oppholdet. Enhver gruppe kan bruke ressursene i det territoriet som en annen gruppes sbestemte steder ligger i. Ingold (1987:134) påpeker en slående parallell til oppfatninger av "eierskap" til jakt- og fangstbyttet i jeger-samlersamfunn: Jegeren er så og si forpliktet til å dele byttet, og også til å inkludere personer utenfra. Som også Barth (1969:20-21) er inne på, vil avgrensede territorier være resultat av stabile relasjoner mellom ulike grupper. Denne formaliseringen av hvem som har tilgang hvor gjør bevegelser i - og bruk av - naturomgivelsene forutsigbar. Det minimerer konflikter så lenge alle vet hvor grensene går. Territoriell adferd som kommunikasjonsform vil dermed være redusert til periodisk, men harmløs ritualisert markering (Ingold 1987:133).

Personer knytter relasjoner til steder og ressurser i naturomgivelsene gjennom assosiativ samhandling mellom mennesker og omgivelser. Hvor på jorden stedet ligger, må nødvendigvis være en dimensjon ved dette stedet, uansett form og omfang. Stedet er en fysisk realitet, men trekkene ved stedet uttrykker mening som er kulturelt generert (Greve 1999a:72). I en slik forståelse er det menneskelige fellesskap som gir stedet karakter gjennom danning, omforming og ikke minst gresnedragning mot steder og menneskelige fellesskap utenfor (Greve 1999b:221). Stedet kan samtidig hevdes å ha en egen identitet, som nettopp gjennom den egenskapen å representere det som ikke er menneskeskapt virker inn på individer og fellesskap. Kunnskap om steder og hendelser vil bare kunne vedlikeholdes og aktualiseres innenfor et sosial fellesskap, og det er bare gjennom å tilhøre en bestemt gruppe at en person vil kunne etablere en relasjon med steder i naturomgivelsene (Ingold 1987:137). Et slikt forhold til naturomgivelsene vil kunne gi en følelse av tilhørighet til stedene som definerer landskapet. Disse sosiale relasjonene kan vedlikeholdes gjennom mange generasjoner. Greve (1999b:223) anfører at steder er ett av de få fenomen vi gir egennavn. Dette viser at stedene er betydningsfulle i sin egenart for oss som mennesker. Ett sted kan ikke vilkårlig byttes ut med et annet. Stedets identitet kan gripe inn i og

Del IV: Kultur

forme identiteten til menneskene som bruker det, på tilsvarende måte som menneskelige fellesskap griper inn i og former stedets identitet. Forholdet kan sammenlignes med Giddens (1984) sosiale struktureringsteori, der en større struktur (her: stedene i landskapet) og de individuelle aktørene (her: brukerne av stedene) gjensidig og også ubevisst virker på hverandre. Gjennom gjensidig påvirkning kan både strukturer, aktører og forholdet dem imellom endres eller vedlikeholdes over tid.

Ingold (2000:5) anfører at sosiale relasjoner mellom mennesker bare er en del-relasjon av økologiske relasjoner. Relasjoner mellom mennesker og omgivelsene, som steder i landskapet, er også en del av denne helheten. Gjennom et variert sett av praktiske ferdigheter, utviklet gjennom læring og erfaring ved aktiv deltakelse i sine omgivelser, fremstår mennesker som inkorporerte i sitt miljø. De lever ikke bare i det, men er selv en del av det. For Ingold (2000) er det sentralt at det ikke er noe fundamentalt skille mellom individet som en enhet i seg selv og en "verden der ute" som det må forholde seg til. Dette konstruerte skillet kommer gjerne til uttrykk i det problematiske begrepsparet natur - kultur (jfr. Thomas 1996). Individuer og grupper kan knytte sine ferdigheter i omgivelsene til blant annet ressursbruk i et landskap. Flere sider av fortidig ressursutnyttning kan være nedfelt i det arkeologiske materialet. Det er da tilgjengelig for analyser og tolkning. Flere nyere analyser av landskapsbruk og territorialitet fremhever naturomgivelsene som kulturelt konstituert. Meløe (1990:72) skriver om fiskerens kystlandskap at

når fiskeren finner en god havn i skjærgården finner han noe som alltid har vært der, og som har ventet på å bli funnet. Men det er bare det å seile en for stor båt til å kunne bli dratt opp på land av mannskapet som frembringer landskapsformasjoner som egner seg som havner. Uten seilingsaktiviteten er det ingen slike formasjoner å se, fordi det ikke er noen øyne til å se dem. (min overs.).

En type ferdighet som individer og grupper kan ha utviklet er utnyttelse av lokale steinråstoffkilder. Uttak av stein - som uttak av leire til keramikkproduksjon - innebærer ofte fysisk inngrep i grunnen på bestemte steder. Dersom det menneskelige individet så seg selv som en likeverdig del av den større helheten der også berget og råstoffkilden inngikk kan det tenkes at slike inngrep også omfattet seremonielle eller rituelle handlinger. Bergsvik (2002a:19-20) mener at steinmateriale fra visse råstoffkilder på kysten av Vest-Norge ble særlig viktig og ettertraktet fordi kildene var vanskelig tilgjengelige og utvinningen av råstoffene var farlig, noe som gjorde redskapene fra disse kildene særlig mektige. Han mener videre at det kan ha vært knyttet hemmeligholdelse og sosial segregering på bakgrunn av individuelt ferdighetsnivå til selve utvinningen. Utgangspunktet for å foreslå at disse til dels spektakulært beliggende kildene har vært særlig ettertraktet er at steinråstoffene fra disse kildene er spredt over svært store geografiske

områder. Råstoffene herfra er likevel begrenset til et lite redskapsreportoar, i hovedsak økser. Det er mulig å tenke seg at andre - og i arkeologisk sammenheng gjerne mindre påaktete - råstoff som har en mer lokal utbredelse også er uttrykk for menneskers aktive deltakelse i sine omgivelser.

Fangstgruppers forhold til omgivelsene er trolig i første rekke styrt av tilgang til føde og eventuelt brensel. Antropologiske studier viser da også at de viktigste føderessursene kan påvirke direkte hvor store områder mennesker bruker og har kunnskap om. Grupper som i hovedsak baserer seg på jakt bruker gjerne større områder enn grupper som primært baserer seg på fiske (Kelly 1995:131-132), mens grupper som i hovedsak baserer seg på migrerende ressurser kan tilpasse sitt bruksområde til migrasjonsrutene. Dette er beskrevet hos inuitgrupper i Canada (Burch 1990:73). Flere inuitgrupper, som Nunamiutene og Utkuene, oppgir at de har kjennskap til landskapsrom som dekker 200 000 km², fordi ressurstilgangen og ressursenes egenskaper endres over tid (Binford 1983:114-115, Briggs 1970:1). Det er dokumentert at jeger-fangstgrupper kan skifte bruksområde flere ganger, også i løpet av bare én generasjon (Binford 1983:114). Hvilke steder - i hvilke landskap - som brukes til enhver tid skifter stadig i en rekke jeger-samler-fangstsamfunn (jfr. Kelley 1995). Områdene inuitgruppene oppga å ha kjennskap til tilsvarer hele det antatte utbredelsesområdet for "Sär 1" (jfr. Havas 1999:107).

14.3.2. Østsamisk landskapsbruk: Et nærliggende utgangspunkt

I historisk tid utgjør nordre Fennoskandia størstedelen av det samiske bosettingsområdet. I Øst-Finnmark er kamkeramikken funnet i eller nær de østsamiske *sii'daene*, og som jeg har vært inne på tidligere har kamkeramikken vært sett i lys av østsamisk bosettingsmønster og landskapsbruk, om enn ikke eksplisitt (f.eks. B. Olsen 1994). Dette gjelder forslag til flyttemønster innenfor det kamkeramiske området øst for *Várjajtuotna* (Varanger). Det gjelder også forslag til tolkning av den geografiske avgrensningen av kamkeramikk videre nordover og vestover som uttrykk for en kulturell grense mellom to folk. To forhold gjør det nærliggende å ta utgangspunkt i østsamisk landskapsbruk når jeg nå vil forsøke å presentere en mulig territoriell tolkning av kamkeramikken og kamkeramikkens kontekst omkring 5000 f.Kr. Det viktigste er tilgangen til etnografiske beskrivelser av hvordan et samfunn som i hovedsak baserte seg på jakt, fangst og fiske forholdt seg til det samme topografiske landskapet som kamkeramikken er funnet i. Det andre er at dette er beskrivelser som har vært så mye brukt i arkeologisk forskning om steinalderen særlig i Finnmark at de allerede er svært godt kjent fra flere sammenhenger. Mine betraktninger her vil

dermed kunne ses i lys av tidligere tolkningsforslag for steinalderen i Finnmark basert på forhold i de østsamiske siidaene.

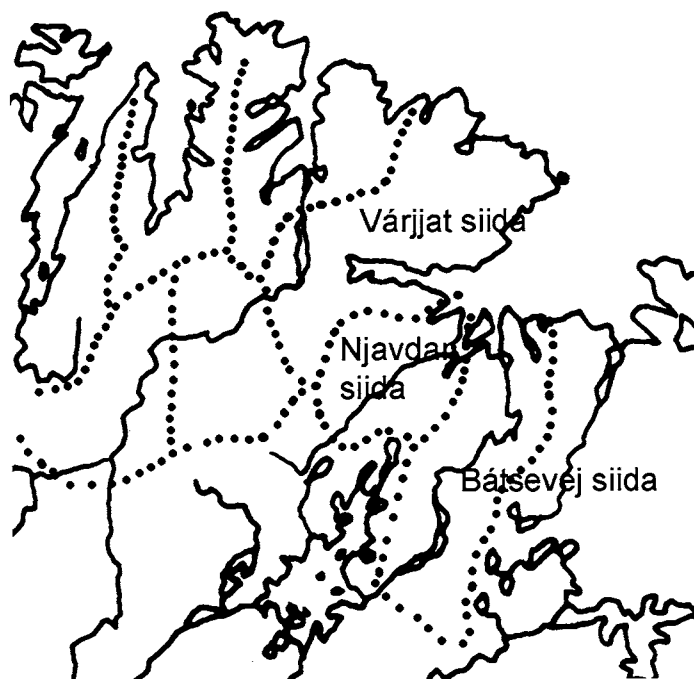
En rekke etnografiske beretninger fra 1500-tallet til inn på 1900-tallet beskriver hvordan flere samiske samfunn brukte landskapet. For Øst-Finnmark er både eldre sjøsamiske og østsamiske flyttemønstre beskrevet (se E. Berg 2001:83-87 for en gjennomgang). Kildene gir mer eller mindre generaliserte beskrivelser av bosettingsmønstre, kjønnsroller, religiøse forestillinger og samfunnsstruktur. De gamle etnografiske kildene gir ingen direkte opplysninger om østsamisk landskapforståelse. Indirekte får vi likevel opplysninger om hvordan trekkruter, fiske- og fangstplasser, gravholmer og boplasser ses som definerte steder som har egenverdi i seg selv og i tillegg blir konstituert som meningsfulle gjennom bruk.

I de eldre østsamiske og sjøsamiske samfunnene uten omfattende reindrift var det vanlig å flytte mellom flere sesongboplasser og å tilbringe deler av året i fjordbunnene, andre deler på ytterkysten og øyene og atter andre i fjellområder eller ved vann i skogslandet. I arkeologisk sammenheng er ofte de yngste - og mest detaljerte - etnografiske beretningene lagt til grunn for analogier til eldre jeger-fisker-fangstsamfunn i området.

De østsamiske siidaene regnes ofte som restene av den tradisjonelle samiske samfunnsformen. Siidaen omfattet både et bruksområde og brukerne av dette området. Tilgang til jakt-, fangst- og fiskeressursene i siidaområdet kunne arves, men det var siidasamfunnet som regulerte rettighetene til å bruke bestemte fangstplasser og til å få være med på felles jakt og fangst. Andre siidasamfunn hadde ikke tilgang til disse fellesfangstene (Solem 1933, Vorren og Manker 1957:175). Grensesonen mellom to siidaer var fellesområde med delte rettigheter (Tanner 1929:347). Opplysningene i de etnografiske beretningene antyder at de østsamiske samfunnene ikke opererte med ekskluderende territorielle grenser, slik en kan få inntrykk av i første omgang. Isteden kan det synes som det er steder, stier og de ressursene som ble utnyttet fra stedene de ulike siidaene oppfattet som "sine" (jfr. Ingold 1987).

Den såkalte samiske veidekulturen eller fangstøkonomiens siidagrenser fulgte, ifølge Vorren (1979:260-261, 1980, 1989:14), vannskillene. Det sentrale i veidesamfunnenes områder var ett eller to vassdrag med innsjøer inne i landet og tilgang til fjordområder ved elvemunningene. Vassdragene og fjorden var viktige både som ressursområde og som transport- og ferdelsårer både på sommertid og vintertid. Vannskillene dannet grensene mellom vassdragene og dermed mellom siidaene. De utgjorde også villreinens trekkruter og beiteland om vinteren. På bakgrunn

av skriftlig arkivmateriale og kulturminneregistreringer har Vorren (1979, 1980) rekonstruert siidaområdene i Finnmark. Det var tre siidaer i Várjjatvuotna (Varanger): Várjjat (Varanger) siida, Njavdan (Neiden) siida og Båtsevej (Pasvik) siida, som vist på figur 62. Sør for Varangersiidaene lå Anar (Enare) siida, mot sørvest lå Arritsby (Utsjok) siida og mot vest Tana siida. Vannskillene danner grenser mellom landskapsrom som ble oppfattet som sosio-kulturelt meningsfulle, muligens som territorier.

Figur 62. Rekonstruerte siidagrenser i øst-Finnmark (Basert på Vorren 1980). Tegning: M. Skandfer

Tanners (1929) beskrivelser av flyttemønstrene i de øst-samiske siidaene Pasvik, Neiden, Petsamo, Muetke og Suenjel har vært særlig mye brukt som analogi i arkeologiske tolkninger av steinaldersamfunn i Finnmark og Nord-Norge. Tanner (1929:103-137) beskriver Pasviksiidaens årssyklus som flytting til den felles vinterbyen i månedskiftet desember - januar. I løpet av vinteroppholdet ble det avholdt ting utført kirkelige tjenester av den russisk-ortodokse kirken. Det ble jaktet og hugget tømmer. Før påske flyttet Pasviksamene til Boris Gleb. Herfra ble det drevet villreinjakt på skareføre, og her ble båter og fiskeutstyr lagret og gjort klart for våren og sommeren. I april og mai ble tamreinflakken gjetet herfra. Når isen gikk dro familiene til fiskeplassene ved havet. Kvinner og barn fisket laks inne i fjordene mens mennene dro ut på øyene og ytterkysten for å fiske andre fiskeslag blant annet fra Kjelmøy og Kjøøy. I månedskiftet juli - august dro familiene tilbake til Boris Gleb der det var nytt ting. Her ble det fisket laks, tørket fisk og havfiskeutstyret ble vedlikeholdt og gjort klar for vinteropphold. I begynnelsen av

september flyttet siidaen videre til høstfiskeplassene i innlandet. Nå ble reinflokken samlet og merket. Etter at vann og elver hadde frosset til og snøen var kommet flyttet familiene med reinen til neste høstboplass i innlandet for å drive isfiske, jakt og fangst, blant annet på pelsdyr. I denne tiden drev de også villreinfangst før de flyttet inn til vinterbyen. Tanner (1929) beskriver lignende årssykluser for Petsamo-, Muetke- og Neidensiidaene.

Ressursutnyttelse og gruppers forståelse av sine bruksområder er i stor grad betinget av kontakt med andre grupper. Antropologisk beskrevne jeger-samlersamfunn har som regel allerede opplevd handel, kolonisering og misjonering gjennom flere hundre år. Som følge av dette lever svært mange av jeger-samlersamfunnene i mindre områder enn de potensielt kunne ha brukt og de baserer seg på et relativt lite antall ressurser, kanskje med en klar spesialisering og tilpasning til andre samfunnsformer. Selv om heller ikke det kommer tydelig frem i de etnografiske beskrivelsene var for eksempel østsamene i flere hundre år helt avhengige av sommerfiske av sei og laks samt tømmer som salgsvarer til russiske og norske handelsekspedisjoner. Ved forrige århundreskifte, før Tanner (1929) gjorde sine oppteignelser, var siidagrensene utfordret både av norsk kolonisering og lokal strid om fiskerettigheter, utvidelser av reindriftssiidader lenger vest i Finnmark og nasjonale grensedragninger (E. Berg 2001, Skandfer 2002). E. Berg (2001) advarer derfor mot å overføre jakt-fangstsamfunnsanalogien for ukritisk: Mens førhistoriske samfunn trolig primært innrettet sin landskapbruk mot direkte ressursutnytting, primært til eget bruk, var begrunnelsene for flyttingene i de østsamiske samfunnene også bestemt av andre forhold enn relasjonen mellom mennesker og fangstutbytte. Hun viser til at tømmerhogst og tømmer salg til nordmenn, tamreindrift, kommersielt fiske, dun- og eggsanking for salg og andre handelsaktiviteter ble lagt til grunn for flyttingene. Ønske om å holde avstand til den norske befolkningen er også anført (von Westen 1938:105 i E. Berg 2001:86). I tillegg er flere av bo- og flytteperiodene definert av russisk-katolske merkedager og av perioder med tilgang til juridiske og kirkelige tjenester. Alt dette gjorde at de østsamiske samfunns landskapsbruk og landskapsforståelse trolig var langt mindre fleksible enn i de spredte fangstsamfunnene i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr..

Den østsamiske samfunnsformen, ressursutnyttelsen og landskapsbruken slik den er beskrevet i de etnografiske kildene, er altså preget dels av konkurranse og konflikt om områder og ressurser, og dels av samhandling med andre grupper (russere og nordmenn) som handelspartnere. Kildene kan fortelle lite om hvordan ulike fangstsamfunn i nordre Fennoskandia samhandlet med hverandre, *før* ressursutnyttelsen ble tilpasset utstrakt handel med andre grupper for å skaffe varer de ikke produserte selv, og hvordan eventuelle ulike fangstgrupper fikk tilgang til og brukte

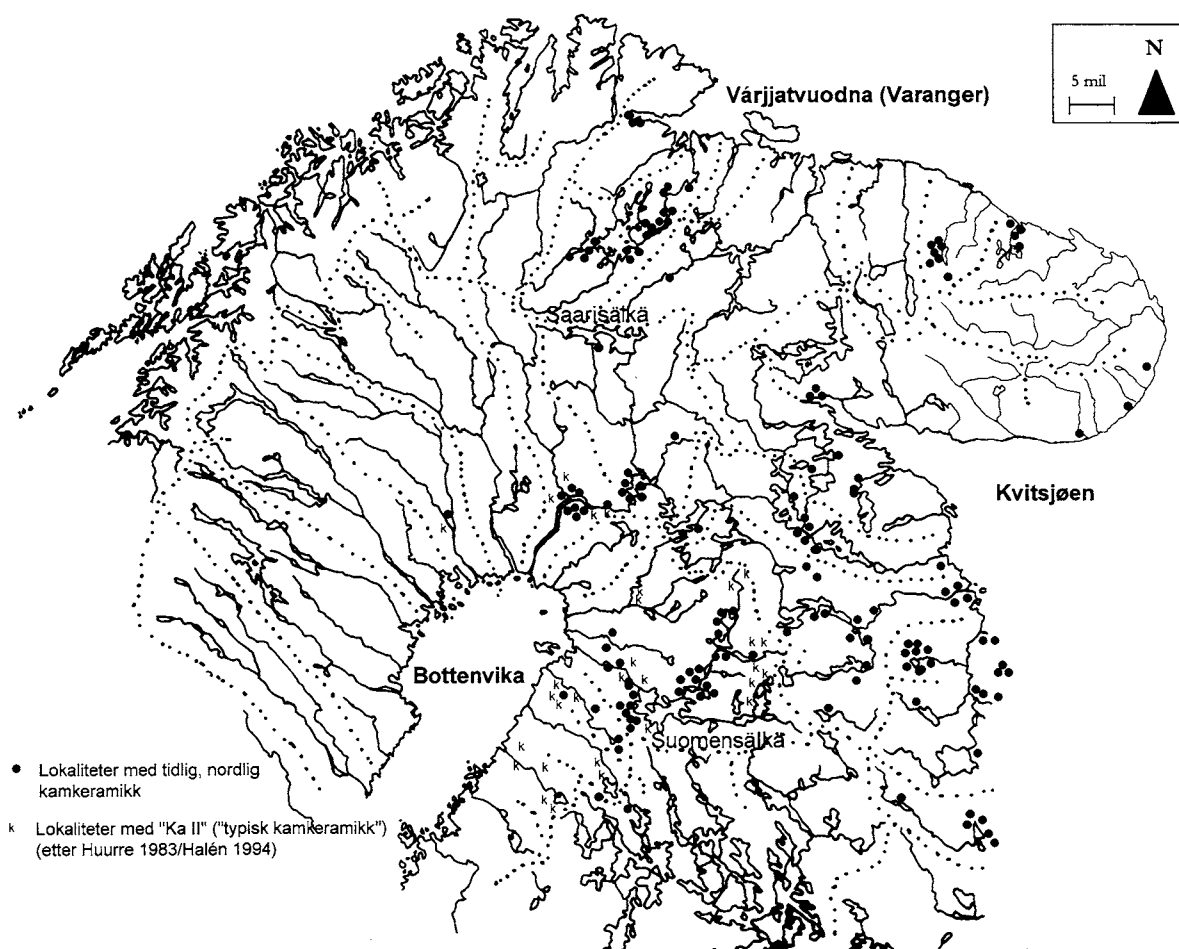
steder og ressurser i naturomgivelsene. Derimot kan den østsamiske måten å relatere seg til landskapet i nordre Fennoskandia på, som en sosial relasjon mellom mennesker og steder, være en innfallsvinkel til å forklare romlig variasjon i materiell kultur omkring 5000 f.Kr.

14.3.3. Et anslag til en territoriell modell

De geografiske variasjonene i materiell kultur lengst nord i Fennoskandia omkring 5000 f.Kr. lar seg delvis innpasse i avgrensede områder, med de store vannskillene som grenser mellom, som vist på figur 63. Variasjonene mellom områder med og uten keramikk, med og trolig uten flatehuggingsteknikk, med og uten skiferbruk og med og uten overvekt av kvarts som steinråstoff sammenfaller dermed til en viss grad med de gamle siidaene. Keramikken er funnet sentralt i det som senere er kjent som Anar (Enare), Batsevej (Pasvik) og Várjjat (Varanger) siida. Det er ikke funnet kamkeramikk vest for vannskillene mellom Várjjat (Varanger) og Tana siida og Anar (Enare) og Arritsby (Utsjok) og Juxby (Tenoby) siida. Den klareste materielle grensen går mellom områdene med keramikk og dem uten. I kapittel 14.2. argumenterte jeg for at områdene som ble brukt av gruppene med kamkeramikk også omfatter lokaliteter uten keramikk. Bruksområdene for de keramikkproduserende gruppene er derfor større enn avgrensningen av områder med kamkeramiske lokaliteter. Det er disse større områdene som synes å kunne avgrenses av vannskillene. Områdene utenfor, for eksempel kysten av Vest-Finnmark, kjennetegnes både ved mangel på keramikk og på en noe annen råstoffbruk og steinteknologi. Denne materielle grensen kan representere et geografisk skille mellom to ulike etniske grupper. De ulike delene av nordre Fennoskandia er for ujevnt undersøkt til at en kan si noe sikkert om andre mulige materielle “grenser”, men jeg har tidligere antydnet en forskjell i materiell kultur mellom innlandsområdene i vest på den ene siden og det kamkeramiske området og vestkysten av Finnmark på den andre. Også denne “grensen” kan relateres til de store vannskillene.

Sammenfallet mellom geografiske forskjeller i materiell kultur omkring 5000 f.Kr. og de eldre siidaområdene kan forklares på flere måter. Det kan vise til kontinuitet i territorialitet, i betydningen av at grupper i dette området har brukt de samme områdene og opprettholdt grensene mellom dem gjennom mange tusen år, slik K. Schanche (1994:171) hevder for Gressbakkensamfunnene. Hun mener det er nærliggende å tolke dette som uttrykk for kontinuitet fra denne tiden til østsamiske samfunn i historisk tid. De mulige territoriene eller bruksområdene som kunne observeres i relasjon til Gressbakkentuftene kan dermed være etablert ihvertfall tre tusen år tidligere enn det K. Schanche hevder. Sterkt varierende og tilsynelatende også svært begrenset bruk av Várjjatvuotna (Varanger)-området i tiden før kamkeramikken kom

inn i området, samt få eller ingen sikre tegn på eldre bosetting i Pasvik og indre deler av det vestlige, nordre Fennoskandia, antyder at denne måten å dele landskapet på ikke var gjeldene før omkring 5000 f.Kr.

Figur 63. Vannskillene i det nordligste, nordre Fennoskandia, med lokaliteter med tidlig, nordlig kamkeramik og "Ka II" avmerket. Tegning: M. Skandfer.

Å forstå de østsamiske samfunnene omkring 1900 som "siste rest av en territorial inndeling av Varangerområdet som hadde sin forløper allerede i yngre steinalder" (K. Schanche 1994:171), slik en slik "kontinuitetsmodell" mer eller mindre eksplisitt legger til grunn, kan ha uheldige konsekvenser. Selv om det ikke er noen trekk ved den kulturhistoriske utviklingen som skulle tilsi at Gressbakkensamfunnene ikke både var etterkommer etter eldre samfunn i Øst-Finnmark og også forløper til senere samiske samfunn, risikerer en med en slik modell å vedlikeholde forskningstradisjonen med å tillegge samiske samfunn egenskaper som konservative og uten evne til omstilling (Jfr. Hesjedal 2001). At en lang samisk fortid hittil, på svakt empirisk grunnlag, relativt systematisk har blitt underkommunisert og stilt spørsmålstegn ved i skandinavisk arkeologi betyr ikke at vi kan tillate oss å tillegge samiske samfunn mindre evne til endring og

variasjon en andre samfunn for å fremme et annet synspunkt. Det er viktig å bruke den økende aksepten for en variert og mangfoldig - men også omskiftelig - fortid til å gå nærmere inn i dette største, underliggende temaet i nordnorsk arkeologi.

Skiftningene i det arkeologiske materialet i Øst-Finnmark og nordre Fennoskandia forøvrig - teknologiske endringer, økonomiske omlegginger og forandringer av boliger og boplasstrukturer - vitner om omfattende endringer i sosiale og ervervsmessige forhold gjennom fortiden. Å forstå territorialitet i Øst-Finnmark som uttrykk for kulturell kontinuitet gjennom mange tusen år kan derfor virke noe tendensiøst. Landskapsbruk kan likevel i større grad enn mye annet som nedfelles i arkeologisk materiale være preget av svært lang kontinuitet. I mye antropologisk og sosiologisk litteratur, også fra samiske områder, understrekes det hvordan nettopp landskapet og landskapets tilsynelatende uforanderlighet er grunnlag for følelser av tilhørighet og kontinuitet over svært lange tidslinjer. Spor av eldre bruk og bosetting, som stedsnavn, forfedregraver eller eldre kulturminner, kan være en del av dette "hukommelseslandskapet" som individer gjennom fortellinger og praktisk erfaring lærer å ferdes i (Gaski 2000, Nergård 1997, A. Schanche 2000). Selv om bruken av landskapet endres betraktelig kan derfor kunnskapen om og forståelsen av landskapet vedlikeholdes over svært lang tid. Greve (1999b:224) skriver at "stedet lagrer fortidige hendelser. En viktig side ved omgangen vår med stedet er knyttet til at nettopp *dette* hendte nettopp *her*". Stedets historie holder stedet sammen som *samme* sted, på tvers av endring og brudd, for eksempel i ferdsel, ressursutnyttning og bosetting. "Stedet hjelper oss til å trekke opp en sammenheng som peker langt utover den forståelseshorizonten som samtidens og den samtidige kulturen trekker opp" (Greve 1999b:226). Siden stedstilknytning og kollektiv besittelse av landskap kan bli vedlikeholdt svært lenge, på tross av at bruken av og kunnskapen om stedene endres, kan det ikke utelukkes at det er fellestrekk i opplevelsen av landskapet i samfunnene fra omkring 5000 f.Kr. og i historisk beskrevne, samiske samfunn i moderne tid.

Det tilgjengelige materialet er foreløpig i for liten grad forsøkt relatert direkte til en slik kontinuitetsmodell til at den etter min mening kan hevdes med særlig styrke. Det er likevel en interessant modell som kanskje primært vil kunne ha store forskningsfaglige implikasjoner, dersom den viser seg å kunne overføres til materiale fra flere tidsperioder og til flere områder der de eldre siidagrensene kan rekonstrueres. Hittil har tiden ikke vært moden for å prøve ut en slik konkret modell (jfr. Hesjedal 2001, B. Olsen 1991, Skandfer 2002).

Sammenfallet mellom "grenser" for Gressbakkentufter i Øst-Finnmark, kamkeramiske lokaliteter, steinråstoffbruk og eldre, samiske siidagrenser behøver ikke vise til en mange tusen år kontinuitet

i territorialitet. Det er mer trolig at sammenfallet viser til egenskaper ved terrenget. Bosetting og annen aktivitet i disse områdene har vært relatert til de samme større vassdragene og fjordområdene til ulike tider, skilt fra hverandre ved vannskillene. Kamkeramikken, Gressbakkentuftene og de østsamiske siidasamfunnene har blitt spilt ut som kulturelle fenomen i den samme topografien. Istedet for å forstå dette som en kontinuerlig vedlikeholdt måte å dele landskapet på, kan sammenfallet indikere at vannskillene gjentatte ganger gjennom fortiden har vært oppfattet som hensiktsmessige skiller mellom ulike landskapsrom eller territorier. Trolig har klimaendringer, skogens tilbaketrekking, endring i havnivå, “vippeeffekten” i innlandet og endringene i elveløpene - som endringene i vannstanden i Pasvikelva - påvirket relasjonene mellom menneskene og naturomgivelsene, herunder både topografi og ressurser. De store trekkene i topografien kan likevel ha vært med på å forme en kulturell “struktur” i relasjonen mellom jeger-fangstgruppene og naturomgivelsene. Det sentrale har trolig ikke nødvendigvis vært skillene som grenser, men stedene og ferdselsrutene innenfor vannskillene: Nettet av stier, vassdrag, fangstplasser og boplasser langs dem.

Et trekk ved den fortidige landskapsbruken i Øst-Finnmark som vitner om at stedenes egenkvalitet var viktig for bruken og forståelsen av et større landskapsrom, er at de kamkeramiske lokalitetene langs Pasvik ikke er i bruk verken før eller i lang tid etter den kamkeramiske bruksfasen. Lokalitetene ligger ved de beste fiskeplassene langs vassdraget. Først etter ca. 3000 år ser grupper med asbestkeramikk disse stedenes egenverdi som boplasser. Siden har de vært valgt som boplasser blant annet av Basevej-(Pasvik-)samene opp til 1900-tallet, og deretter av norske kolonister som slo seg ned som bønder og fiskere (Skandfer 2002). Spredte løsfunn av steinredskap og avslag noen få andre steder i Pasvik kan ikke tidfestes nærmere. Bare én lokalitet, like i nærheten av den kamkeramiske lokaliteten Inganeset, er datert til tidsrommet mellom 5000 f.Kr. og 2000 f.Kr. (Skandfer 1999e, se appendiks 9 for datering). Stedene som er valgt som kamkeramiske lokaliteter har hatt kvaliteter som de som lagde og brukte keramikken verdsatte. Boplasser, fangstplasser, steinråstoffsteder og ferdselsårene mellom dem, over land, sjø, vann eller på elver, på barmark eller vinterføre, har vært steder som i bestemte perioder har hatt særlige kvaliteter for et menneskelig fellesskap.

I arkeologiske tolkninger, der analoger til samiske samfunn er brukt for å beskrive fortidig territorialitet, er gjerne grensene betont (jfr. B. Olsen 1994, K. Schanche 1994, Torvinen 1998, 2000). Vorrens (1979, 1980, 1989) beskrivelse av de tradisjonelle siidaområdene kan kanskje heller forstås innenfor Ingolds (1986) besittelsesmodell for jeger-samlersamfunn som et landskap av steder (“punkter”) og ferdselsårer (“linjer”). Overført analogt til det arkeologiske materialet

omkring 5000 f.Kr. i Pasvik kan det arkeologiske materialet forstås som uttrykk for at bruksområdene var definert mer av steder (for eksempel boplasser og keramikkproduksjonssteder) og ferdselsårer (Pasvikelva) enn av yttergrensene.

Det begrensede bosettingsmaterialet fra nordre Fennoskandia inkludert Finnmark omkring 5000 f.Kr. viser at konflikter om ressurser mellom ulike grupper trolig ikke kan forklare de materielle variasjonene vi finner mellom forskjellige landskapsområder. Likheter i materiell kultur, som opptak av flatehugging og sliping av skifer i de østlige og nordvestligste delene av området, samt vedlikehold av den eldre kvartstekenologien i innlandet i nordvest, kan muligens vitne om en gjensidig avhengighet mellom grupper som bodde i ulike områder. Utveksling av matvarer, skinn og huder, spekk, steinråstoff og ferdige steinredskap kan ha inngått i en samhandling mellom slike grupper. De raske spredningene av nye redskapstyper, som flatehugde redskap og slipte skiferredskap, vitner om at teknologisk kunnskap også ble utvekslet. I disse små samfunnene må også giftemål mellom gruppene ha vært en viktig del av kontakten.

Som jeg var inne på i kapittel 14.2. behøver ikke markerte teknologiske forskjeller mellom lokaliteter eller områder å indikere etniske forskjeller. De kan like gjerne vise til teknologisk spesialisering innenfor den samme gruppen, knyttet til bestemte råstoffkilder eller jakt- og fangstressurser innenfor et større område (jfr. Binford 1980). Det kan tenkes at de geografiske variasjonene i råstoffbruk mellom kystområdene og det østlige innlandet i nordre Fennoskandia på den ene siden (skifer, finkornete harde bergarter) og det vestlige innlandet (kvarts) ikke skyldes at områdene ble brukt av ulike grupper med ulik redskapsteknologi men at de ble brukt av de samme gruppene til ulike deler av året, og at steinteknologien var avstemt lokale råstoff og ressurser. Innenfor et visst landskapsrom, innenfor visse vannskillinger, ble ressursene hentet ut, bearbeidet og brukt på andre måter enn i andre landskapsrom. Å forstå hvilket landskap en til enhver tid beveger og oppholder seg i og forholde seg riktig til det kan omfatte ferdigheter som i tilfellet med råstoffbruk og steinteknologi etterlater spor i et arkeologisk materiale (jfr. Ingold 2000). De geografiske forskjellene i materiell kultur vitner om at det nordligste Fennoskandia som helhet ble oppfattet å bestå av flere forskjellige områder som var meningsfulle størrelser i seg selv, kanskje uavhengig av om de "tilhørte" ulike grupper. Områdene var delt av vannskillene, men individer kunne bevege seg gjennom og i områdene, på og mellom de stedene som var i deres besittelse.

I motsetning til variasjonene i steinteknologi mener jeg at dekoren på kamkeramikken må uttrykke sosiale, slektsbaserte forskjeller mellom individer og grupper som brukte ulike områder.

Dette viser at all geografisk variasjon i materialet i denne tiden ikke kan forklares (også) ut fra teknologiske forskjeller relatert til råstofftilgang og ulike fangstressurser. Forskjellene i keramikkdekoren antyder at grenser mellom bestemte områder var virksomme og relevante også i sosial sammenheng mellom ulike kamkeramikkproduserende grupper. Forskjellene behøver ikke nødvendigvis bety at områdene ble brukt eksklusivt av én gruppe. Boplassene med kamkeramikk vitner likevel om at den lignende keramikken ble laget og brukt innenfor et avgrenset område. De som brukte keramikken opplevde trolig dette området som "sitt". Dette utelukker ikke at de delte området og ressursene som migrerte inn i og gjennom området med andre grupper, og at de selv i deler av året oppholdt seg ved andre vassdrag enn der de hadde sine kamkeramiske lokaliteter. Likevel synes det å være en klar geografisk tilknytning mellom keramikkdekor og geografi. Den klare grensen for utbredelse av tidlig kamkeramikk mot nord og vest antyder en form for territorialitet der grensene var sentrale. Dette kan ha representert en annen oppfatning av områdebruk enn den som ble praktisert nord og vest for grensen, blant gruppene uten kamkeramikk.

Analysene av kamkeramikken i Øst-Finnmark viste at dekoren er svært lik, med bare mindre, hovedsakelig lokalitetsmessige variasjoner. De kamkeramiske lokalitetene ligger i to adskilte områder innenfor hver sine vannskillere. Det ene området i Øst-Finnmark ligger i Pasvik som er et vassdrag i forlengelse av Inari. Det andre området ligger ved enden av den gamle ferdselsruten over land fra Inari til Várjjatvuotna (Varangerfjorden). Den kommer ned like ved Nordli i Stuorravuodna (Karlebotn). Både Pasvikelva og ferdselsruten mellom Ivalo og Stuorravuodna (Karlebotn) knytter sammen områder med kamkeramikk som ligger innenfor hver sine vannskillere. I tillegg forbinder fjorden de to kamkeramiske boplassområdene ved Várjjatvuotna (Varanger). De kan representere to ulike bruksområder for mennesker som på grunnlag av keramikkdekoren synes å ha vært nært slektsmessig forbundet. Slektskapet synes å være svakere til de kamkeramiske gruppene lenger sør og øst. Både steinteknologi, ferdigheter i keramikkproduksjon og også et lite innslag av russisk flint i de kamkeramiske kontekstene vitner likevel om tett kontakt og utveksling av varer, tjenester og kunnskap. Deling av ressurser og tilgang til territorier kan ha vært en del av dette bildet.

Uten at jeg har kunnet gå nærmere inn på alt materialet i denne omgang, synes det som en modell basert på vannskillene som grenser mellom bruksområder for slektsbaserte grupper kan være fruktbar også for å forstå typologisk variasjon videre sørover i det kamkeramiske området. Skillet mellom en antatt egen nordlig tidlig kamkeramikk ("Sär 1") og en sørlig tidlig kamkeramikk ("Ka I") går i grove trekk ved den sørligste av de to fjellkjedene i Finland, Soumensälkä (jfr. figur 1).

Dette er ett av hovedvannskillene i Finland. Det andre store vannskillet går ved fjellkjeden Saarisälkä. Dette vannskillet synes å utgjøre den nordlige grensen for senere kamkeramiske varianter. Nord for Saarisälkä går, som kjent, kamkeramikken relativt raskt ut av bruk. Det synes som kamkeramikken gis et uttrykk som i tillegg til å fremvise slekts- og gruppetilhørighet også viser til områdetilhørighet.

Analyser av arkeologisk materiale fra før kamkeramikken ble tatt i bruk, nærmere dekoranalyser av keramikk i det antatte "grenseområdet" mellom nord og sør og analyser av keramikks materielle kontekst ville kunne gi bedre grunnlag for å vurdere sammenhengen mellom materiell kultur og geografisk fordeling. Slike analyser vil måtte vurdere om den foreslåtte sammenhengen mellom bestemt dekor på kamkeramikken og geografiske områder, delt ved vannskillene, kunne sies å være reell. De vil videre måtte vurdere om disse tegnene på territorialitet var etablert før kamkeramikken ble tatt i bruk, eller om det oppstod en ny måte å forstå og bruke landskapet på omkring 5000 f.Kr. Jeg har her antydnet at den territorielle forståelsen som kommer til uttrykk i det keramiske materialet ikke nødvendigvis var gjeldende innenfor gruppene som ikke brukte keramikk. Dersom det var slik er det grunn til å tro at ulik forståelse av landskapsbruk og tilhørighet kan ha medført konflikter dersom gruppene ønsket å utnytte de samme ressursene.

14.4. Tidlig, nordlig kamkeramikk som kulturelt fenomen

I de to foregående kapitlene har jeg diskutert to ulike teoretiske utgangspunkt for å tolke den tidlige kamkeramikken i nordre Fennoskandia som kulturelt fenomen: Etnisitet som sosial relasjon mellom grupper av mennesker og territorialitet som relasjon mellom individer / fellesskap og landskap / steder. I dette kapitlet vil jeg drøfte tolkningene av etnisitet og territorialitet i en større sammenheng. Dette vil jeg gjøre ved å oppsummere resultater og tanker omkring tilkomst av tidlig, nordlig kamkeramikk, hvilke virkninger keramikken og assosierte fenomen fikk og hvordan opphøret av keramikkbruk i visse områder og vedlikehold av keramikktadisjonen i andre kan forklares.

14.4.1. Tilkomst av kamkeramikk i nordre Fennoskandia

Dateringene av kamkeramikken i nordre Fennoskandia viser at den eldste keramikken ble laget og brukt i området ihvertfall omkring 5300 f.Kr., på bakgrunn av både trekull- og

matskorpedateringer (jfr. kap. 11.3.1. og 11.3.2.). Flere matskorpedateringer går tilbake til ca. 5500 f.kr. Dette er noe eldre enn dateringene av den tidligste kamkeramikken i Sør-Finland. Forskjellene i de tidligste dateringene mellom nord og sør skyldes trolig tilfeldigheter i hvilke kontekster og skår som er datert. Dateringene viser at keramikk som materielt fenomen ble spredt svært hurtig over et stort område i hundreårene før 5000 f.Kr.. Som jeg har drøftet i kapittel 14.1., er det ikke bare keramikken som materielt fenomen som ble spredt, men også ferdighetene knyttet til keramikkproduksjon. Flere nye materielle og teknologiske fenomen synes å ha fulgt keramikken: Flatehuggingsteknikk, sliping av flere redskapstyper enn økser og et visst innslag av russisk flint.

Kunnskapen om keramikkproduksjon må ha blitt lært over et visst tidsrom. Det er derfor rimelig å tenke seg at tilkomsten av keramikk i store, tidligere keramikkløse områder ihvertfall delvis må skyldes innslag av en ny befolkning. Jeg har foreslått at kamkeramikken ble utviklet som materielt uttrykk som resultat av kontakt med grupper med annen tidlig keramikk lenger sør og øst. Dette var grupper som gradvis gikk over fra jakt-fangst-fiskeøkonomi til jordbruksøkonomi med korndyrking og husdyrhold. De kamkeramiske gruppene lenger nord opprettholdt jakt-fangst-fiskeøkonomien. Opptak av keramikk er oftest tolket til å ha en direkte funksjonell forklaring i de tidlige jordbrukssamfunnene. Karene skal ha fungert som oppbevaringskar, i første rekke for korn. Karene bevarte kornet friskt som matkorn og såkorn fra én sesong til neste. I jeger-fangst-fiskegrupper, som i mindre grad lagrer mat og investerer mindre direkte i sitt bruksområde må karene ha hatt en annen funksjon. Én slik funksjon kan ha vært å vedlikeholde et tidligere fellesskap med dem som nå endret økonomisk basis. Keramikken kan ha representert et felles materielt repertoar som var med på å vedlikeholde gjensidig solidaritet og tillit ved møter og i kontaktsoner. Keramikken kan ha vært brukt i regulering av samhandling. Dette kan ha vært viktig for eksempel for å sikre felles forståelse av landskap- og ressursbruk. Som nevnt mener Ingold (1987) at jordbrukssamfunn og jeger-fangstsamfunn har ulik landskapsbruk: Det ene ser landskapet som flater med yttergrenser, den andre ser det som punkter og linjer - et nettverk av steder og ferdselsårer.

Den tidlige kamkeramikken kan også ha hatt praktiske funksjoner. Etnografiske beskrivelser og kunnskap fra vår egen tid og vårt eget samfunn gjør det naturlig å tro det. Matskorpene øverst mot randen i mange kar vitner da også om at karene har blitt brukt til å koke eller varme opp væske med organisk innhold. Dette er trolig spor etter tilberedning av mat (jfr. Skibo og Blinman 1999:fig.11.7), men kokingen kan også ha representert en form for konservering. Som nevnt setter finske forskere tilkomst av keramikk i jeger-fangstgruppene i sammenheng med intensivert

seljakt og behov for bearbeiding og oppbevaring av byttet. Selve bruken av karene har vært forbundet med bestemte handlinger og situasjoner. Matlagingen i og måltidet omkring karene kan ha vært enten daglige foreteelser eller knyttet til spesielle anledninger, bestemte årstider eller matressurser, ritualer og trosforestillinger.

Kontaktsonene mot andre keramikkproduserende samfunn lå sør og sørøst for områdene med tidlig kamkeramikk. Det er derfor grunn til å tro at keramikkteknologien ble spredt fra Karelen, Baltikum og det sørligste Finland nord til Várjjatvuotna (Varanger) og Kola. Spredningen kan også ha tatt en noe annen rute nordover, fra Balkan gjennom Sentral-Russland til Kvitesjøen, Rovaniemi - Kemitraktene og Barentshavsområdet. Manglende dateringer fra russiske lokaliteter med tidlig keramikk gjør det vanskelig å underbygge en slik hypotese. Likevel kan de svært tidlige dateringene av kamkeramikk fra Nord-Finland og Øst-Finnmark antyde at kamkeramikken kom tidligere til nordre Fennoskandia enn til Sør-Finland. Det osteologiske materialet fra den kamkeramiske lokaliteten Lossoas hus ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden) og plasseringen av lokaliteten viser at fiske og fangst av sjøpattedyr var sentrale ressurser her. Den samtidige boplassen med mødding på Ceavccageađgi (Mortensnes), som jeg ser i sammenheng med de kamkeramiske lokalitetene, viser at hele den indre delen av Várjjatvuotna (Varanger) ble brukt. I luftlinje er det 8,5 km på tvers av fjorden fra Lossoas hus til Ceavccageađgi (Mortensnes). Plasseringene av lokalitetene og det osteologiske materialet viser at de som hadde kamkeramikk også hadde havgående båter. Det er da kanskje tross alt mer rimelig å tenke seg en første tilflytting eller kontaktsone over havet mot øst enn over lange land- og elvestrekninger i sør. Ovverveiende likheter i steinteknologi, tilgang til eksotiske råstoff som russisk flint og tilsvarende boplasstrukturer mellom de tidlige kamkeramiske lokalitetene i Øst-Finnmark og i Nord-Finland viser likevel at det ble opprettholdt nær kontakt mellom de kamkeramiske gruppene.

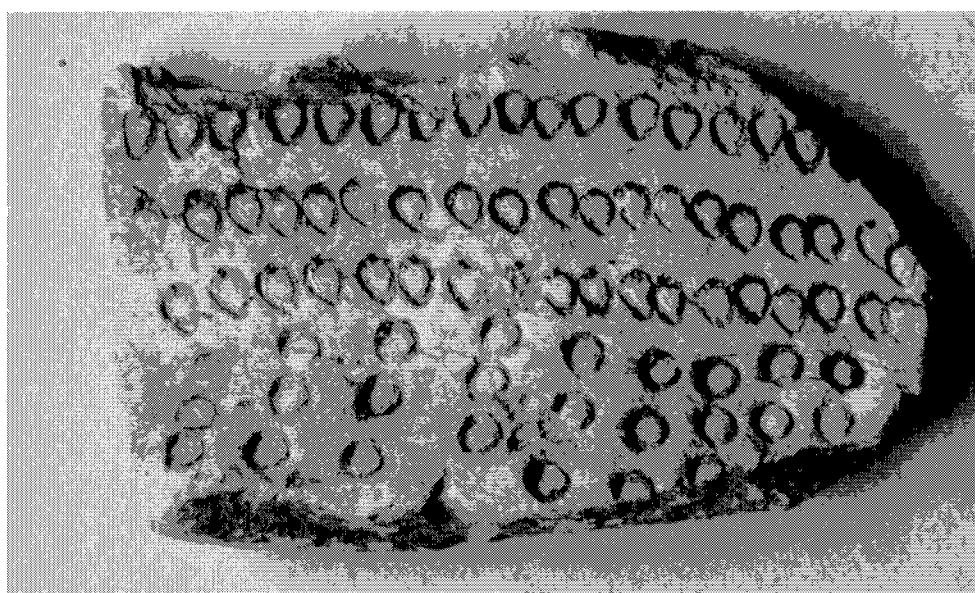
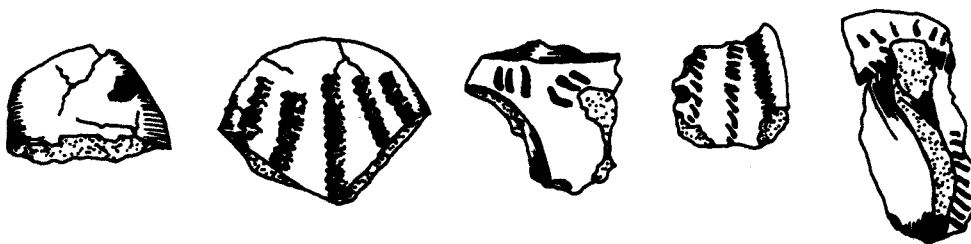
Spredningen av kamkeramikken har trolig foregått ved at individer eller grupper, som hadde tilegnet seg ferdigheter i keramikkproduksjon, flyttet over lange avstander. Boplassetableringene med spor etter til dels omfattende keramikkproduksjon og få spor av andre grupper i de nye kamkeramiske områdene nordover i Finland kan tyde på at keramikkprodusentene stort sett ble tatt opp i gruppene som allerede brukte områdene. Dette var trolig små, spredte, mobile grupper som hadde tilgang og kjennskap til store landområder. På vestkysten av Finnmark, på vestkysten av Bottenviken og i det nordvestligste innlandet, ble keramikken ikke tatt i bruk. Det arkeologiske materialet viser at ihvertfall kystområdene var bebodd både før og under den tidlige, kamkeramiske perioden. I disse kystområdene fikk keramikkprodusentene ikke innpass.

I kapittel 14.3. drøftet jeg muligheten av ulike territoriale forståelser i de keramikkbrukende samfunnene og samfunnene uten keramikk, der territoriale grenser muligens var viktigere for dem som brukte keramikk. Deres forståelse av tilgang til områder og ressurser kan ha virket fremmed for gruppene lenger vest. Kanskje kan heller den tilsynelatende tilbakeholdenhet overfor keramikkbrukerne, vise tilbake til et allerede etablert skille mellom to eller flere identitetsgrupper, som ble synliggjort og kanskje mer aksentuert da nye mennesker, teknologier og tenkemåter kom inn i nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr. Et slikt skille kan være langt mindre synlig i det arkeologiske materialet - om enn i det hele tatt - enn den romlige kontrasten mellom keramikk, flatehuggingsteknikk og slipt skifer på den ene siden og utelukkende hugde kvartsredskap på den andre. Tilbakeholdenheten kan også skyldes at tilflyttingen av nye mennesker, om enn inn i eksisterende grupper, ble opplevd som økt konkurranse om ressurser og steder. Dette kan ha resultert i en økende kategorisering i “oss” og “dem”.

Flere sider ved den materielle kulturen som ledsager kamkeramikken gir et lite inntrykk av mulige rituelle-ideologiske forhold i disse samfunnene. Rødoker er så vanlig som fargestoff på keramikken at det er trolig at samtlige kar opprinnelig var farget røde. Oker har vært brukt over hele verden og i ulike sammenhenger og epoker som symbolsk uttrykk for liv og blod. Okerfargen på keramikken kan forstås som et ideologisk eller religiøst uttrykk. Okergraver er vanlige i kontekst med yngre kamkeramikk (“Ka II”) i Sør-Finland. Det er funnet tilsvarende okergraver flere steder på kysten av Nord-Sverige (Liedgren 2001:pers.med.), blant annet ihvertfall én på den yngre kamkeramiske lokaliteten Lillberget (Halén 1994).

Et annet fenomen som trolig må knyttes til religiøse forestillinger er de såkalte “leiridolene” som er funnet på Noatun Innmarken (Simonsen 1963:73). Som nevnt er flere av disse antatte figurene bare pølseformete rester etter keramikkkproduksjonen. Flere biter av en flat keramikfigur, med dekor på begge sidene, representerer likevel en helt annen type gjenstand enn karene. Dekoren er laget med to ulike små rørknokler, trolig av en fugl, og bare ett stempel er brukt på hver side av figuren. Flere små, “tungeformete” biter av umagrete leirestykker, dekorert med små pinnestikk i symmetriske linjemønster over spissen, er trolig også deler av leirfigurer. Leirfigurer av mennesker opptrer sammen med tidlig kamkeramikk i Sør-Finland. De er laget av fin, umagret leire, og er dekorert med små pinnestikk som markerer hår- og skjeggvekst, og eventuelt klesdrakt (Edgren og Törnblom 1998:79). Edgren og Törnblom (1998:100) viser én av rundt 60 ulike stående, menneskelignende, ornerte leirfigurer fra den noe yngre, “gropkeramiske” lokaliteten Jettböle i Jomala. Figurene er dekorert med ulike mønster på for- og baksiden av en bred, flat

kropp, og frisyrene er angitt med symmetriske pinnestikk over det diskosformete hodet. De har tydelige ansikt og noe av figurene har skjegg. Figurene tolkes som sjamaner. Flere av de dekorerte bruddstykkene av umagret keramikk tilsvare øverste del av hodet på figuren fra Jomala, og stykket som er dekorert med rørkknokler minner sterkt om kroppen til den samme figuren. Kanskje er disse dekorerte leirfragmentene, vist på figur 64, biter av antropomorfe figurer. Selfiguren på Lillberget i Över-Kalix (Färjare og Wickström 1997) viser at også dyr ble avbildet i leire. Figurene kan ha vært religiøse symboler, for eksempel knyttet til sjamanistiske eller animistiske ritualer.

Figur 64. Mulige deler av menneskelignende figurer fra Noatun Innmarken. Foto: Tromsø museum.
Tegning: M. Skandfer.

14.4.2. Virkning

I de nordligste delene av Fennoskandia, der kamkeramikken raskt går ut av bruk, synes den ikke å ha hatt særlig innvirkning som teknologisk eller materielt fenomen. Som fenomen i en større kulturell kontekst kan introduksjonen av keramikk likevel sies å ha fått følger også her.

Det var ikke bare kamkeramikk som kom til nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr. Med keramikken kom også flatehuggingsteknikk og en mer utstrakt bruk av slipeteknikk. Tidligere var sliping stor sett forbeholdt økser og økseegger. Nå ble også mindre gjenstander, i første rekke ulike spisser, kniver og prener, slipt. Denne teknologien er nesten eksklusivt knyttet til kystområdene, men også på de kamkeramiske lokalitetene i Pasvik er det noen slipte skifergjenstander. Den omfattende slipeteknikken kan kanskje ses i sammenheng med at pimpstein i store mengder kom inn til Barentskystene for første gang på denne tiden. Tilstedeværelsen av pimpstein også på lokalitetene i Pasvik, og fraværet av både pimpstein og slipte skifergjenstander på de tidlige kamkeramiske lokalitetene i Nord-Finland og den senere, kamkeramiske lokaliteten på Lillberget i Över-Kalix, utgjør en interessant kontrast. Muligens må disse to fenomenene ses i teknologisk sammenheng, som materielle fenomen knyttet til vestkysten av nordre Fennoskandia. Som nevnt tidligere kan utviklingen av teknikken med å slippe skifer trolig henføres til disse kystområdene, eventuelt også til de østligere kystene på Kolahalvøya. Tilstedeværelsen av skifer og pimpstein understreker inntrykket av at lokalitetene i Pasvik hadde sterkere sosio-kulturelle relasjoner til lokalitetene i indre deler av Várjjatvuotna (Varanger) enn til lokalitetene ved Inari, selv om disse til dels ligger geografisk nærmere. Parallelt med disse nyvinningene fortsatte hugde tverrspisser å være i bruk. Produksjonen av hugde tverrspisser synes å ha opphørt samtidig som keramikkproduksjonen i det nordligste Fennoskandia. Det samme synes å gjelde for de flatehugde spissene. Skiferbruk og slipeteknikk ble derimot videreutviklet helt opp mot Kristi fødsel, om enn i lite omfang i det siste tusenåret f.Kr. (B. Olsen 1994:107). Denne teknologien representerer dermed en nærmere fem tusen år lang, sammenhengende tradisjon.

De eldste helleristningene i Alta er datert til omkring 4500 f.Kr.. Helleristningene viser blant annet mennesker som er samlet om ulike aktiviteter som kveitefiske, jakt på bjørn, rein og elg og det som tolkes som rituelle handlinger. Det er i tillegg en rekke kombinasjoner av rein- eller elgfigurer og båter (Helskog 1980). Det er funnet helleristninger på Slettnes som muligens kan være fra omkring 5000 - 4500 f.Kr. (Hesjedal 1993). Det er foreslått at de eldste motivene i Alta representerer overkodinger av sosio-topografiske relasjoner mellom grupper som brukte henholdsvis innlandet og kysten (Hood 1992, B. Olsen 1994:47, 81, jfr. Hesjedal 1991). Gjennom helleristningene og handlingene eller ritualene knyttet til innhuggingen, ble det kommunisert solidaritet mellom grupper i ulike topografiske "soner", for å sikre gjensidig tilgang til ressursene i hverandres områder. Bukta Jiebmaluokta (Hjemmeluft) inne i Altafjorden tolkes som topografisk nøytralt område - som verken innland eller kyst.

På bakgrunn av diskusjonen om territorialitet i kapittel 14.3., og presentasjonen av kamkeramikens materielle kontekst i kapittel 13, vil jeg her foreslå at de eldste helleristningene snarere representere en relasjon mellom mennesker og territorier eller landskap, enn mellom grupper av mennesker. Jeg har argumentert for at det vestlige innlandet i nordre Fennoskandia kan ha blitt brukt av grupper som er mindre synlige i det arkeologiske materialet enn samtidige grupper langs kysten og grupper med kamkeramikk i det østlige innlandet. Det sparsomme materialet i vest kan skyldes få, og mangelfulle, arkeologiske undersøkelser, men det kan også indikere at dette innlandsområdet var lite utnyttet omkring 5000 f.Kr. Etableringen av nedgravde hus på større lokaliteter i nordre Fennoskandia etter ca. 4500 f.Kr. kan vitne om en annen befesting av steder enn den som var gjeldende tidligere, da kamkeramikken var i bruk. Kanskje kan helleristningene representere forhandlinger av rettigheter til steder og ressurser, muligens knyttet til en annen bruk av de vestlige innlandsområdene. Kanskje kan helleristningene heller forstås som uttrykk for periodisk, formalisert og ritualisert markering av allerede etablert og videreført territorialitet, mellom grupper som respekterte hverandres bruksrettigheter (jfr. Ingolds 1987:133). Gjennom møter og ritualisert markering kan etablerte rettigheter og sosiale bånd forhandles og styrkes. Dyr, fisk og handlinger knyttet til både land og hav kan representere en forhandling også med landskapet.

14.4.3. Opphør og videreføring

I det nordligste Fennoskandia, nord for Saarisälkä, opphører kamkeramikken omkring 4000 - 3800 f.Kr. Sør for fjellkjeden videreføres keramikktradisjonen gjennom mindre typologiske endringer frem til den asbestblandete keramikken tas i bruk.

De tidlige kamkeramiske lokalitetene og lokalitetene uten kamkeramikk som kan knyttes til dem i nordre Fennoskandia er alle uten markerte boligstrukturer. Slik er det også i Sør-Finland og Karelen. Ifølge Pesonen (2002:25) er forholdet for Finland sett under ett at “traditions like [...] Early Comb Ware or Säräisniemi I Ware [are] not connected with a single house-pit“. På Slettnes, på kysten av Vest-Finnmark er nedgravde tufter datert tilbake til omkring 5000 f.Kr., assosiert med redskapstyper og steinteknologi som også knyttes til kamkeramikken lenger øst. Ved opphøret av kamkeramikkbruk i Øst-Finnmark blir det etablert boplasser med nedgravde tufter på kysten også her, mens Pasvikdalen synes å gå ut av bruk. En av de store tuftegruppene ved Várjätvuotna (Varanger) er Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen), like ved den kamkeramiske lokaliteten Nordli. I kapittel 13 argumenterer jeg for at Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) er

en videreføring av den kamkeramiske bosettingen med delvis endret uttrykk: Keramikken er (nesten) borte, de flatehugde spissene tas gradvis ut av bruk, de kanthugde spissene videreføres, slipte skifer dominerer og husene og boplassene får et annet, og mer permanent uttrykk.

Etableringen av dette, mer markerte uttrykket i landskapet, kan være betinget av en sterkere opplevelse av tilhørighet til området gjennom lengre opphold.

Nedgravde tufter med ildsteder langs midtaksen opptrer fra omkring 3800 / 3700 f.Kr. i Finland og Nord-Sverige, og er i flere tilfeller direkte relatert til den yngre kamkeramikken (Ka II) som følger etter tidlig kamkeramik. Lillberget i Över-Kalix er et eksempel på en boplass med mye kamkeramik i nedgravde tufter, datert til omkring 3750 f.Kr.. I kapittel 8 og 11 har jeg argumentert for at denne yngre keramikken, på typologisk og kronologisk grunnlag, må ses i direkte sammenheng med den tidlige, nordlige kamkeramikken. Utbredelsen av mer markerte, nedgravde tufter i hele det nordlige Fennoskandia og i det kamkeramiske området videre sørøstover i Finland fra omkring 4500/4000 f.Kr. kan tolkes som en generelt økende markering av tilstedeværelse og tilhørighet til bestemte steder i et landskap. Hustypen kan være tatt opp som et virkningsfullt materielt uttrykk fra vestkysten av Finnmark, via kontakt med kamkeramiske grupper i endring ved Várjjatvuotna (Varangerfjorden).

Det er bemerkelsesverdig at varianter av slike hus videreføres sammen med slipeteknikk på skifer i nesten hele Nordre Fennoskandia gjennom flere tusen år: Først langs kysten og siden også langs vassdragene i de store innlandsområdene. I de sørøstlige delene av nordre Fennoskandia er de nedgravde husene og skiferteknologi assosiert med videreføring av flatehuggingsteknikk, rødokergraver og ulike varianter av keramik, først grus- og sandmagret, siden asbestblandet. I de nordligste delene er husene assosiert med skiferteknologi og et innslag av kvartsteknologi, til keramik og flatehuggingsteknikk igjen kommer inn i materialet omkring 2000 f.Kr. Videreføringen av disse materielle trekkene gjennom flere tusen år kan vitne om at teknologiske valg av redskapsproduksjon og etablering av boplasser også var knyttet til sosio-kulturelle forhold, som ble reproduisert, formidlet og forhandlet gjennom materiell kultur. De morfologiske likhetene i den tidlige kamkeramikken vitner om at et felles, sosio-kulturelt grunnlag for keramikproduksjon var gjeldende i hele det kamkeramiske området omkring 5000 f.Kr. Videreføringen av keramikproduksjonen i de sørøstlige delene av området, og opprettholdelsen av skifersliping og nedgravde tufter også i nord, antyder at sider ved sosio-kulturelle forhold som var gjeldende i de tidlige

Del IV: Kultur

kamkeramiske samfunnene i Fennoskandia, fortsatte å bli vedlikeholdt som grunnlag for deler av den materielle kulturen i flere tusen år.

15. Nordre Fennoskandia omkring 5000 f.Kr., i lys av den tidlige kamkeramikken

I denne avhandlingen har jeg presentert den gjeldende oppfatningen i fennoskandisk arkeologi, om at kamkeramikken i nordre Fennoskandia representerer en egen, nordlig variant eller type av tidlig kamkeramikk lenger sør og øst. Gjennom analyser av forskningshistoriske tekster og keramikk materialet fra Øst-Finnmark, har jeg vist at denne eksklusive oppdelingen på typologisk grunnlag ikke kan opprettholdes. Jeg har foreslått at opprettholdelsen av en adskilt, nordlig type, såkalt "Sär 1", er grunnet i ideologiske forhold i nord-europeisk arkeologi på begynnelsen av 1900-tallet, da typologien for kamkeramikken ble utviklet og befestet. To konkrete moment ved det kultur-evolusjonistiske tankegodset er trukket frem, som bakgrunn for å konstruere og reprodusere skillet mellom en "nordlig" og en "sørlig" fortid: Det ene er tilstedeværelsen av den samiske befolkningen i nordre Fennoskandia. Det andre er den generelle idéen om at materiell kultur bare kunne oppfinnes én gang, ett sted, for så å bli spredt og kopiert over store områder, og at dette ene stedet ofte lå i Orienten - *Ex Oriente Lux*. Kulturimpulser kommer følgelig fra sør mot nord, og avglansen av materiell kultur fra sørligere områder vil, gjennom ufullstendig kopiering, ta form av egne, nordlige uttrykk.

Jeg har vist at det tidlige kamkeramikk materialet fra Øst-Finnmark omfatter større morfologisk variasjon enn det definisjonene av denne keramikken gir rom for. Dette til tross for at det er deler av keramikken fra lokaliteten Noatun i Pasvik som danner det empiriske utgangspunktet for kjernen i definisjonene som er fremsatt. Gjennom å sammenligne keramikken fra Øst-Finnmark med tidlig kamkeramikk fra lokaliteter i Nord-Finland, mener jeg å kunne se at det er regionale variasjoner. Øst-Finnmark fremstår - på grunnlag av morfologiske trekk ved keramikken - som én region. Jeg har foreslått at regionale variasjoner er et trekk ved den tidlige kamkeramikken generelt. Dette gir et nytt utgangspunkt for å forstå kamkeramikken som typologisk fenomen, men først og fremst som sosio-kulturelt fenomen. Analysene og diskusjonene omkring keramikken typologiske egenskaper viser at det er misvisende å opprettholde en egen typebetegnelse - "Sär 1" - på den tidlige, nordlige kamkeramikken.

Keramikk har vært regnet som en særlig klar kronologisk markør: Ulike keramikktyper kan vitne om ulike tider. Ikke minst er tilkomst av keramikk opprettholdt som markør for overgangen fra den eldste delen av steinalderen til den yngre. Dette typologisk-kronologiske skjemaet, knyttet til

en hel “pakke” av teknologisk, økonomisk og sosio-kulturell endring ved antatt opptak av jordbruk, er også overført til nordre Fennoskandia. Her kan keramikken ikke relateres til jordbruksetablering, men kanskje til en blek avglans av begynnende jordbruk lenger sør. Verken den tidlige, nordlige kamkeramikken eller tidlig keramikk i andre områder av Fennoskandia kan sies å være et “typisk” element på lokalitetene fra den tiden den kommer til i det arkeologiske materialet. I nordre Fennoskandia er keramikk et heller sjeldent, og dertil klart regionalt avgrenset fenomen. De generelle kronologiene for hele nasjoner eller landsdeler, legger da også vekt på mer utbredte materielle fenomen ved oppstilling av kronologier. Dette er fenomen - gjenstandstyper og steinråstoffbruk - som opptrer i assosiasjon med den tidligste keramikken. For Finnmarks vedkommende er det sliping av skifer og flatehugde spisser med spiss basis som - i tillegg til kamkeramikken - regnes som markører for begynnelsen av yngre steinalder. Selv om dette innebærer en utvidelse av det materielle grunnlaget for det kronologiske skillet, favner heller ikke disse fenomenene hele det området kronologien er ment å gjelde for: I hele indre Finnmark, øst til Pasvik, synes både skifer og flatehugging å være ukjente teknikker omkring 5000 f.Kr. Her er det utelukkende funnet kvartsteknologi. Slik er det også i indre Nord-Sverige og i de vestligste delene av Nord-Finland. De gjeldende, generelle kronologiene virker til å skjule disse regionale variasjonene.

Overgangen fra eldre til yngre steinalder i Nord-Norge og fra mesolittikum til neolittikum i resten av Fennoskandia er opprinnelig basert på materielle trekk, og det var ingen forutsetning om at overgangen måtte være samtidig alle steder. Det har tvert imot vært en forventning om at overgangen skjedde senere i nord enn i sør, som følge av sør-nord-retningen på spredning av kulturimpulser. I dag fremstilles oftest overgangene som tidsmessig samtidige fenomen. Det er for eksempel relativt vanlig - særlig i sør-skandinavisk litteratur - å bare oppgi periodebegrepene, uten dateringer. Situasjonen er likevel at overgangen til siste del av steinalderen - markert ved keramikk og assosierte gjenstander og teknologier - i nordre Fennoskandia settes rundt 1200 år tidligere i nord enn i sør. Dateringene av den tidlige kamkeramikken i Øst-Finnmark og Nord-Finland viser at dette materielle fenomenet går tilbake til omkring 5300 f.Kr. Dateringene er noe eldre også enn de eldste dateringene av kamkeramikk i Sør-Finland. De generaliserende, kronologiske begrepenes tilsynelatende samtidighet er sterkt misvisende. Jeg mener dette må tas til følge. Istedet for å operere med generaliserende begrep, må det systematisk bli vist til det etterhvert omfattende antallet C¹⁴-dateringer. På bakgrunn av dateringene vil en kunne fremstille regionale, typologisk-kronologiske variasjoner og sammenligne faktisk samtidige fenomen.

En av hovedmålsettingene med dette arbeidet har vært å belyse hvordan nye sammenhenger og variasjoner trer frem i et arkeologisk materiale, når det vurderes uavhengig av moderne nasjonsgrenser. Det har blitt påvist variasjoner i de teknologiske valgene ved keramikkproduksjonen som kan føres ned på individ- og gruppenivå. Det er påvist at en del av denne variasjonen er begrenset innenfor geografiske regioner. Det er argumenter for at lokaliteter ved Várjijatvuotna (Varangerfjorden) uten keramikk er brukt av de samme menneskene som laget og brukte keramikk på andre lokaliteter. Dette vitner om ulike valg av aktiviteter og oppbevaring av boplassinventar. Det osteologiske materialet viser til variert fiske og fangst, tilpasset helt lokale arter ved bo- eller fangstplassen. De morfologiske likhetene i keramikkdekor på lokalitetene i Øst-Finnmark, kombinert med funn av slipte skiferredskap og pimpstein både på lokalitetene ved Várjijatvuotna (Varangerfjorden) og I Pasvik, vitner om utstrakt kontakt mellom disse to områdene omkring 5000 f.Kr. Fraværet av disse trekkene på lokalitetene ved Inari, bare få mil unna Pasvik-lokalitetene, antyder en annen form for kontakt videre sørover. Flatehuggingsteknikken kom trolig til Øst-Finnmark sammen med kamkeramikken. Skifersliping kom til samtidig. Disse teknikkene er tatt opp også på kysten av Vest-Finnmark. Disse materielle fenomene ble derimot ikke tatt i bruk i innlandsområdene vest og sørvest for Finnmarkskysten og Pasvik.

Jeg har drøftet den tidlige, nordlige kamkeramikken i lys av etnisitet, som en form for sosial samhandling mellom ulike jeger-fangstgrupper. Etnisitetsmodellen er tidligere fremsatt i tolkninger av "Sär 1" som uttrykk for nordlig egenart. Etter min mening er disse tolkningene sterkt farget av etnografiske beskrivelser av de østsamiske samfunnene på begynnelsen av 1900-tallet og av samisk tilstedeværelse i området generelt. De tidligere tolkningene er basert på sviktende empirisk grunnlag. Som et alternativ har jeg foreslått å se de regionale variasjonene i nordre Fennoskandia i lys av territorialitet eller landbesittelse, som en sosial relasjon mellom mennesker og naturomgivelser. Jeg har foreslått at denne relasjonen har virket inn på teknologiske valg som er nedfelt i det arkeologiske materialet, som variasjoner i steinråstoff, og på den videre kulturhistoriske utviklingen i området.

Kamkeramikken går ut av bruk i det nordligste Fennoskandia - herunder Øst-Finnmark - omkring 4400 f.Kr. De assosierte redskapsformene og steinteknologiene videreføres. Samtidig etableres boplasser med kraftige, nedgravde hus og trolig helleristningsfelt som nye element i omgivelsene. Dette er fenomen som etter min mening må ses i direkte forlengelse av de sosio-kulturelle forholdene som var gjeldende i samfunnene som tok opp og brukte tidlig, nordlig kamkeramikk.

Litteratur

Ailio, J.

1909 *Die Steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland*. Bind I og II. Helsingfors.

1922 *Fragen der Russischen Steinzeit*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja /Finska Fornminnesföreningens Tidsskrift XXIX. Helsingfors.

Aksdal, J.

1996 *Neolittikum i Vestnoreg. Sosiale Prosessar i eit Regionalt Perspektiv*. Upublisert hovudfagsoppgåve i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Alm, T. og Iversen, M.

1998 Samisk etnobotanikk. *Ottar* 220(2):13-16.

Alsaker, S.

1987 *Bømlo - Steinalderens råstoffsentrum på Sørvestlandet*. Arkeologiske avhandlinger nr. 4, Historisk museum, Universitetet i Bergen.

Amundsen, Ø. M.

2000 *Neolittikum i Agder og Telemark. En komparativ analyse av keramikk og flintøkser*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo

Andersen, S. H. og C. Malmros

1984 "Madskorpe" på Ertebøllekar fra Tybring Vig. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*:78-95.

Andersson, B.

1999 *Människan i Norrland under Mesolitikum*. Arkeologiska Studier vid Umeå Universitet nr.6.

Andreassen, R. L.

1985 *Yngre steinalder på Sørøy. Økonomi og samfunn 4000 - 1000 f.Kr*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

1992 Den nordlige terrasse og myren, gravningene. I P. Simonsen (red.), *Altakraftverkene. Kulturbistoriske registreringer og utgravninger 1983*, s.41-90. Tromsø kulturhistorie nr. 22, Universitetet i Tromsø.

Andrews, E. F.

1994 Territoriality and Land Use Among the Akulmiut of Western Alaska. I E. S. Burch jr. og L. J. Ellanna (red.) *Key Issues in Hunter-Gatherer Research*, s. 65-93, Berg, Oxford.

Anpilogov, A. V.

1987 The Lovozero I Settlement. *Sovjetskij arkeologii* 1:136-144. (oversatt til engelsk av L. Vishnyabsky).

Anpilogov, A. V. og Titov, Yu. V.

1972 New Archaeological Finds on the Kola Peninsula. *Sovjetskaj arkeologij* 4:236-247 (oversatt til engelsk av L. Vishenyatosky).

Litteratur

Arnold, D. E.

1980 Localized Exchange: An Ethnoarchaeological Perspective. I R. E. Fry (red.) *Models and Methods in Regional Exchange*, s.147-150, SAA Papers 1, Society for American Archaeology, Washington D.C.

1985 *Ceramic Theory and Cultural Process*. Cambridge University Press, Cambridge.

1999 Advantages and Disadvantages of Vertical Half-Molding Technology: Implications for Production Organization. I Skibo, J. M. og G. M. Feinman (red.) *Pottery and People. A Dynamic Interaction*, s. 59-80, University of Utah Press, Salt Lake City.

Arnold, P. J. III

1999 On Typologies, Selection, and Ethnoarchaeology in Ceramic Production Studies. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.103-117. The University of Utah Press, Salt Lake City.

Arponen, A. og Hintikainen, E.

1993 Strandforskjuttingen i Enare träsk mot bakgrunden av de arkeologiska fynden. *Finskt Museum* 1993:5-18.

Aschehoug og Gyldendal

1988 *Store Norske Leksikon*. Kunnskapsforlaget, Oslo.

Bailey, D. W.

1993 Chronotypic Tension in Bulgarian Prehistory 6500 - 3500 BC. *World Archaeology* 5(2): 204-222.

Bakka, E.

1993 Ramsvikneset - a Sub-Neolithic Dwelling Place in Western Norway. *Arkeologiske Skrifter*, Historisk museum, Universitetet i Bergen 7:21-69.

Ballin, T. B. og O. L. Jensen

1995 Farsundprosjektet: stenalderbopladser på Lista. *Varia* 29, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Barley, N.

1994 *Smashing Pots. Feats of Clay from Africa*. British Museum Press, London.

Barlindhaug, S.

1997 *Hvor skal vi bygge og hvor skal vi bo? En analyse av lokaliseringfaktorer i tidlig eldre steinalder i Troms*. Stensilerie B nr. 48, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Barnett, W. K.

1995 Putting the Pot before the Horse: Earliest Ceramics and the Neolithic Transition in the Western Mediterranean. I Barnett, W. K. og J. W. Hoopes (red.) *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 79-88, Smithsonian Institution Press, Washington.

Litteratur

Barnett, W. K. og J. W. Hoopes

1995 The Shape of Early Pottery Studies. I Barnett, W. K. og J. W. Hoopes (red.) *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 1-9, Smithsonian Institution Press, Washington.

Barrett, J.

1993 Chronologies of Remembrance: the Interpretation of some Roman Inscriptions. *World Archaeology* 25(2):236-247

Barth, F.

1969 Introduction. I F. Barth (red.), *Ethnic Groups and Boundaries*, s.9-38, Universitetsforlaget, Oslo.

1995 A Personal View of Present Tasks and Priorities in Cultural and Social Anthropology. I Borofsky, R. (red.) *Assessing Cultural Anthropology*, s.349-360, McGraw Hill Inc., New York.

Barthes, R.

1984 *Writing Degree Zero & Elements of Semiology*. Jonathan Cape, London

Baudou, E.

1977 *Västernorrlands förhistoria*. Västernorrlands läns landsting, Borgströms tryckeri AB

1978 Kronologi och kulturutveckling i mellersta Norrland under stenåldern och bronsåldern. Studier i Norrlands forntid. *Acta Bothensia Occidentialis* 1978 :8-18

1992 *Norrlands forntid - ett historiskt perspektiv*. Wiken

Benedict, R.

1934 *Patterns of Culture*. Houghton Mifflin, Boston.

Behar, R.

1996 *The Vulnerable Observer*. Beacon Press, Boston.

Benhabib, S.

1992 *Situating the Self*. Polity Press, London.

Berg, Evy

1996 Mesolittiske boplasser ved Årungen i Ås og Frogn, Akershus. *Varia* 44, Universitetets Oldsakssamling, Oslo.

1997 Steinalderlokaliteter fra senmesolittisk tid i Vestby, Akershus. *Varia* 32, Universitetets Oldsakssamling, Oslo.

Berg, Edel

2001 *Arkeologi i grenseland. Bruk av (skolte)samisk etnografi i studier av forhistoriske fangstsamfunn*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Bergman, I.

1995 *Från Döudden till Varghalsen*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 7, Universitetet i Umeå.

Litteratur

Bergstøl, J. (red.)

2003 *Scandinavian Archaeological Practice, In Theory. Proceedings of the Sixth Nordic TAG*, Oslo Archaeological Series (in press).

Bergsvik, K. A.

1991 *Ervervs- og bosetningsmønstre på kysten av Nordhordaland i steinalderen, belyst ved funn fra Fosnstraumen. En arkeologisk og geografisk analyse*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

2002a Task Groups and Social Inequality in Early Neolithic Western Norway. *Norwegian Archaeological Review* 35(1):1-28.

2002b Mesolithic Ethnicity - too hard to handle? I: Kindgren, H., K. Knutsson, L. Larsson, D. Loeffler og A. Åkerlund (red.) *Mesolithic on the Move*, s. 278-289, Oxbow Books, Oxford.

u.å. *Ethnic Boundaries in Neolithic Norway*. Dt.art.-avhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen (under utarbeidelse)

Binford, L. R.

1962 Archaeology as Anthropology. *American Antiquity*. 28(2):217-225.

1965 Archaeological Systematics and the Study of Cultural Process. *American Antiquity*, 31(2):203-210.

1973 Interassemblage Variability - the Mousterian and the "Functional" Argument. I Renfrew, C. (red.): *The Explanation of Cultural Change*, s.227-254. Duckworth, London.

1976 Forty-Seven trips: A Case Study in the Character of Some Formation Processes of the Archaeological Record. I Hall, E. S. (red.) *Contributions to Anthropology: The Interior Peoples of Northern Alaska*, s.299-351, National Museum of Man, Mercury Series, Ottawa.

1980 Willow Smoke and Dog's Tail: Hunter-Gatherer Settlement Systems and Archaeological Site Formation. *American Antiquity*, 45(1):4-20.

1983 Organization and Formation Processes: Looking at Curated Technologies. I Binford, L. R. (red.) *Working at archaeology*, s. 269-286, Academic Press, New York.

Bird, C.

1993 Woman the Toolmaker: Evidence for Women's Use and Manufacture of Flaked Stone Tools in Australia and New Guinea. I du Cros, H. og L. Smith, (red.) *Woman in Archaeology. A Feminist Critique*, s. 22-30, Canberra.

Bjerck, H. B.

1983 *Kronologisk og geografisk fordeling av mesolitiske element i Vest- og Midt-Norge*. Upublisert magistergradsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

1989 Mesolithic Site Types and Settlement Patterns at Vega, Northern Norway. *Acta Archaeologica*, 16 :1-32.

Bjørge, A.

1981 Kystselene. *Ottar* nr. 132.

Litteratur

- Bjørn, A. og A. Nummedal
1930 Boplassfunn fra yngre steinalder i Aust-Agder. *Universitetets Oldsakssamlings Årbok* 1929. Oslo.
- Block, M.
1995 Language, Anthropology, and Cognitive Science. I Borofsky, R. (red.) *Assessing Cultural Anthropology*, s 276-283, McGraw Hill, New York.
- Blunt, A. og G. Rose
1994 *Writing Women and Space. Colonial and Postcolonial Geographies*. The Guilford Press, New York, London.
- Boaz, J.
1999 The Mesolithic of Central Scandinavia. Status and Perspectives. I: Boaz, J. (red.) *The Mesolithic of Central Scandinavia*, s.11-25, Universitetets Oldsakssamlings Skrifter. Ny rekke, nr. 22, Oslo.
- Bogucki, P.
1995 The Linear Pottery Culture of Central Europe: Conservative Colonists? I Barnett, W. og J. W. Hoopes (red.): *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 89-98, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.
- Borofsky, R.
1995 *Assessing Cultural Anthropology*, s 276-283, McGraw Hill, New York.
- Bourdieu, P.
1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Botfeldt, K. og G. Jørgensen
1986 *Knogler, tænder, skaller og hornmaterialer. Struktur, nedbrydning og konservering*. Stensil, Konservatorskolen, Det Kongelige danske kunstakademi, Kjøbenhavn.
- Bowman, S.
1990 *Interpreting the Past: Radiocarbon Dating*. The Trustees of the British Museum, London.
- Bradley, R.
1993 Conceptions of Time and Ancient Society (red.). *World Archaeology* 25(2).
2000 *An Archaeology of Natural Places*. Routledge, London.
- Bradley, R. S.
1999 *Paleoclimatology. Reconstructing Climates of the Quarternary*. Academic Press, San Diego.
- Brattli, T.
1993 *Evolusjonismen og det moderne. Ein analyse av tm tilkomsten av arkeologien som vitskapeleg disiplin*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Braun, D. P.
1983 Pots as Tools. I: J. A. Moore og A. S. Keene (red.) *Archaeological Hammers and Theories*, s. 107 - 134, Academic Press, New York.

Litteratur

Briggs, J. L.

1970 *Never in Anger. Portrait of an Eskimo Family*. Harvard University Press.

Broadbent, N.

1979 *Coastal Resources and Settlement Stability. A Critical Study of a Mesolithic Site Complex in Norbert Sweden*. Aun 3, Uppsala.

1982 *Skelleftebygdens historia*. Del 3. Den förhistoriska utvecklingen under 7000 år. Skellefteå.

Brøgger, A.W.

1907 *Norges Vestlands Stenalder. Bergens Museums Aarbok 1907*.

1909 *Den arktiske stenalder i Norge*. Videnskabs-Selskabets Skrifter (II), Christiania.

1925 *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.

Burch, E. S. Jr.

1990 *Eskimoene*. Den norske bokklubben, Oslo.

Burenhult, G.

1999 *Arkeologi i Norden*. Natur och Kultur, Stockholm.

Bøe, J. og Nummedal, A. J.

1936 *Le Finnmarkien : les origines de la civilisation dans l'extrême-nord de l'Europe*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 32, Oslo.

Carpelan, C.

1975 En översikt över den förhistoriska tiden i området kring Kemi älv. I Erä-Esko, A. (red.) *Kemijoki 8000 - laxälv i norr. Fortiden i Kemiälvområdet under åtta årtusenden i arkeologisk behysning*. Statens historiska museum, Stockholm.

1979 Om asbestkeramikens historia i Fennoskandien. *Finskt Museum* 1978:5-25.

1999 On the Postglacial Colonisation of Eastern Fennoskandia. I Hurre, M. (red.): *Dig it All: Papers Dedicated to Ari Siiriäinen*, s.151-172. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.

Childe, V. G.

1925 *The Dawn of European Civilization*. Kegan Paul, London.

1929 *The Danube in Prehistory*. Oxford University Press, Oxford.

1936 *Man Makes Himself*. Watts, London.

1951 *Social Evolution*. Schuman, New York.

1956 *Piecing Together the Past: The Interpretation of Archaeological Data*. Routledge, London.

1958 *The Prehistory of European Society*. Penguin, Harmondsworth.

Childs, P. og P. Williams

1997 *An Introduction to Post-Colonial Theory*. Prentice Hall.

Litteratur

Chilton, E. S.

1998 The Cultural Origins of Technical Choice: Unraveling Algonquian and Iroquoian Ceramic Traditions in the Northeast. I Stark, M. T. (red.) *The Archaeology of Social Boundaries*, s.133-160. Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

1999a Introduction. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.1-6. The University of Utah Press, Salt Lake City.

1999b One Size Fits All: Typology and Alternatives for Ceramic Research. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.44-60. The University of Utah Press, Salt Lake City.

Clarke, D. L.

1968 *Analytical Archaeology*. Methuen, London.

Costin, C. L.

1999 Formal and Technological Variability and the Social Relations of Production: Crisoles from San José de Moro, Peru. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.85-102. The University of Utah Press, Salt Lake City.

Crown, P. L. og W. H. Wills

1995 Economic Intensification and the Origins of Ceramic Containers in the American Southwest. I J. K. Barnett og J. W. Hoopes (red.) *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 241-255, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

Damm, C. B.

2000 Time, Gender and Production: A Critical Evaluation of Archaeological Time Concepts. I Donald, M. og L. Hurcombe, (red.) *Gender and Material Culture in Archaeological Perspective*, s. 110-122, MacMillan Press

Darwin, C.

1990 *Artenes opprinnelse: gjennom naturlig utvalg, eller de best skikkede formers bevarelse i striden for livet*. Cappelen, Oslo.

Dean, M., J. Morton og E. Foulkes

1991 The Role of Ceramics Among the Prehistoric Hunter-Gatherers of the Maine-Maritime Region: a View from the New Brunswick Interior. I Deal, M og S. Blair (red.). *Prehistoric Archaeology on the Maritime Provinces: Past and Present Research*. Reports in Archaeology nr. 8, s. 179-204, New Brunswick.

Deetz, J. J. F.

1965 *The Dynamics of Stylistic Change in Arikara Ceramics*. University of Illinois Press, Urbana.

1977 *In Small Things Forgotten*. Anchor, Garden City.

Dietler, M. og I. Herbich

1989 Tich Matek: The Technology of Lou Pottery Production and the Definition of Ceramic Style. *World Archaeology* 21:148-164.

Litteratur

- 1993 Living on Luo Time: Reconciling Sequences, Duration, History, and Biography in a Rural African Society. *World Archaeology* 25:248-260.
- 1998 Techniques, Style: An Integrated Approach to the Social Understanding of Material Culture and Boundaries. I Stark, M. T. (red.) *The Archaeology of Social Boundaries*, s.232-262. Smithsonian Institution Press, Washington D.C.
- Dobres, M.-A.
- 1999 Of Paradigms and Ways of Seeing: Artifact Variability as if People Mattered. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.7-23. T. The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Dobres, M.-A. og C. R. Hoffman
- 1994 Social Agency and the Dynamics of Prehistoric Technology. *Journal of Archaeological Method and Theory* 1(3):211-258.
- Edgren, T.
- 1966 Jäkärälä-gruppen. En västfinsk kulturgrupp under yngre stenålder. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* 64.
- 1982 Formgivning och funktion. En kamkeramisk studie. *ISKOS* 3
- Edgren, T. og L. Törnblom
- 1998 *Finlands Historia* bind 1. Schildts, Helsingfors.
- 1989a Nyere forskning om steinalderen i Nord-Norge. I: Bertelsen, R., P.K. Reymert og A. Utne (red.) *Framskritt for Fortida i Nord. I Povel Simonsens fotefar*, s. 41-58, Tromsø Museums Skrifter XXII, Tromsø.
- 1989b Mesolithic House Sites in Arctic Norway. I Bonsall, C. (red.): *The Mesolithic Europe: Papers Presented at the Third International Symposium in Edinburgh 1985*.
- Eriksen, T. H.
- 1993 *Små steder - store spørsmål*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Eronen, M.
- 1997 Ilmaston kehitys Pohjois-Europassa Viime Jääkauden Loppuvaiheista Nykyaikaan. I Schulz, E. L. og C. Carpelan (red.) *Varhain Pohjoisessa - Early in the North. Maa - the Land. Varhain Pohjoisessa - hankeen artikkelit - Reports of the Early in the North Projekst*, s. 7-18. Helsinki Papers in Archaeology 10.
- Eronen, M. og P. Zetterberg
- 1996a Expanding Megafossil-Data on Holocene Changes at the Polar/Alpine Pine Limit in Northern Fennoscandia. *Paläoklimaforschung - Paleoclimate research* 20:127-134.
- 1996b Climatic Changes in Northern Europe Since Late Glacial Times, with Special Reference to Dendrochronological Studies in Northern Finnish Lapland. *Geophysica* 32(1.2):35-60.
- Eronen, M, H. Hyvärinen, og P. Zetterberg
- 1999 Holocene Humidity Changes in Northern Finish Lapland Inferred from Lake Sediments and Submerged Scots Pines Dated by Tree-rings. *The Holocene* 9(5):569-580.

Litteratur

Erä-Esko, A.

- 1957 Die steinzeitlichen Forschungen der letzten Jahre in Nord-Finland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja / Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 58:28-40.

Europäeus-Äyräpää A.

- 1930 Die relative Chronologie der Steinzeitlichen Keramik in Finland. *Acta Archaeologica*, :166-190.

- 1955 Den yngre stenålderns kronologi i Finland och Sverige. *Finskt Museum* LXII,:5-47.

Feuerabend, P.

- 1975 How to Defend Society from Science. *Radical Philosophy* 2 :156-167.

- 1997 *Against Method*. Verso, London.

Flannery, K.

- 1973 Archaeology with a Capital "S". I Redman, C. L. (red.) *Research and Theory in Current Archaeology*, s. 47-58, John Wiley & Sons, Inc., New York.

Foged, N.

- 1968 Diatoméerne i nogle potteskår fra Varanger. I Simonsen, P. (red.) *Varanger-funnene VI. Analyseresultater og mindre rapporter*. Tromsø museums skrifter VII(6), Tromsø.

Ford, J. A.

- 1954 The Type Concept Revisited. *American Anthropologist* 56(1):42-54.

Forsberg, L.

- 1985 *Site Variability and Settlement Patterns. An Analysis of the Hunter-Gatherer Settlement System in the Lule River Valley, 1500 BC - BC/AD*. *Archaeology and Environment* 5, Umeå.

- 1989 Economic and Social Change in Northern Sweden 6000 B.C. - 1000 A.D. I Broadbent, N. (red.) *Readings in Saami History, Culture and Language*, s. 1-28. Miscellaneous Publications 7, Centre for Arctic Cultural Research, Umeå University.

- 1996 The Earliest Settlement of Northern Sweden - Problems and Perspectives. The Earliest Settlements of Scandinavia and its Relationship with Neighbouring Areas. *Acta archaeologica Lundensia*. 8(25):141-250.

Foucault, M.

- 1977 *The Archaeology of Knowledge*. Tavistock, London.

- 1984 Truth and Power. I Rabinov, P. (red.): *The Foucault Reader*. Penguin Books, Harmondsworth.

- 1994 *Overvåkning og straff. Det moderne fengselsystemets fremvekst*. Gyldendal, Oslo.

Fuglestedt, I.

- 1999 Interregional Contact in the Late Mesolithic: The Productive Gift Exchange. I: Boaz, J. (red.): *The Mesolithic of Central Scandinavia*, s. 27-38, Universitetets Oldsakssamlings Skrifter. Ny rekke, 22. Oslo.

Litteratur

- Fulsås, N.
1999 *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*. Universitetsforlaget.
- Furset, O. J.
1994 *Arktisk steinalder og etnisitet: en forskningshistorisk analyse*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Färjare, A.
1995 Lillberget - en 6000-årg boplats väcks till liv. *Norbotten*, Norbottens Museum :84-98.
- Färjare, A. og C. Wickström
1997 En Sälidol från Överkalix. Diskussion om en djurfigurins funktion och betydelse på den kamkeramiska boplatsen Lillberget. I Åkerlund, A., S.Bergh, J. Nordbladh, og J. Taffinder, (red.) *Till Gunborg. Arkeologiska samtal*. Stockholm Archaeological Reports (SAR) 33, Stockholm.
- Gadamer, H. G.
1981 *Truth and Method*. Sheed & Ward, London.
- Gaski, L.
2000 Landskap og identitet. *Fortidsvern* nr.2/2000 :18-20.
- Gebauer, A. B.
1995 Pottery Production and the Introduction of Agriculture in Southern Scandinavia. I Barnett, W. og J. W. Hoopes, (red.): *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 99-112, Smithsonian Institution Press, Wahington D.C.
- German, K. E.
1997 Neolithisk keramika i Severnoj Karelii (Sjarjajnsniemi I). I *Arkeologija Severa. Sbornik naysbnyh stratej* 1, s. 63-73, Petrosavodsk.
- Gero, J. M
1991 Genderlithics: Women's Role in Stone Tool Production. I Gero, J. M. og M. W. Conkey (red.) *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, s.163-193, Blackwell, Oxford.
- 1992 Feasts and Females: Gender Ideology and political Meals in the Andes. *Norwegian Archaeological Review* 25(1):15-30.
- Gero, J. M. og M. W. Conkey
1991 Tensions, pluralities, and Engendering Archaeology: An Introduction to Women and Prehistory. I I Gero, J. M. og M. W. Conkey (red.) *Engendering Archaeology. Women and Prehistory*, s.3-30, Blackwell, Oxford.
- Giddens, A.
1981 *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. Macmillan, London.
- 1984 *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Polity Press, Cambridge.
- Gjessing, G.
1937 Brev til Herr konservator Anders Nummedal av 28. august 1937. Topografisk arkiv, Tromsø museum.

Litteratur

- 1942 *Yngre steinalder i Nord-Norge*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- 1945 *Norges steinalder*. Norsk arkeologisk selskap, Oslo.
- 1951 Arkeologi og etnografi. *Viking* XV:215-233.
- 1955 Litt om samisk sel- og kvalfangst i gammel tid. *Sámi Ællin* 1953-1955:21-35.
- Glørstad, H.
- 1996 Neolittiske smuler. Små teoretiske og praktiske bidrag til debatten om neolittisk keramikk og kronologi i Sør-Norge. *Varia* 33, Oslo.
- 1998 Senmesolittikum i Østfold - et kronologisk perspektiv. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, ny rekke*, 21:69-82.
- Goldberg, D. T. og A. Quayson
- 2002 (red.): *Relocating Postcolonialism*. Blackwell Publishers, London.
- Gosden, C.
- 1994 *Social Being and Time*. Blackwell Publishers, London.
- Gosselain, O. P.
- 1998 Social and Technical Identity in a Clay Crystal Ball. I: Stark, M. T. (red.) *The Archaeology of Social Boundaries*, s. 78-106, Smithsonian Institution Press, Washington.
- Gould, R. A.
- 1978 *Explorations in Ethnoarchaeology*. University of New Mexico Press, Albuquerque.
- Grayson, D. K.
- 1984 *Quantitative Zooarchaeology: Topics in the Analysis of Archaeological Faunas*. Academic Press, Orlando, Florida.
- Greenacre, M. J.
- 1993 *Correspondence Analysis in Practice*. Academic Press, London.
- Greve, A.
- 1997 Gleden ved stjernene. I Greve, A. og Nettet, S. (red.) *Filosofi i et nordlig landskap*, s. 396-400. Ravnetrykk nr. 12, Universitetet i Tromsø.
- 1998 *Her: Et bidrag til stedets filosofi*. Upublisert dr.art.-avhandling i filosofi, Universitetet i Tromsø.
- 1999a Har stedet en natur? I Thuen, T. (red.) *Landskap, region og identitet: Debatter om det nordnorske*, s. 61-78. Program for kulturstudier, Norges forskningsråd, Oslo.
- 1999b Stedets krav på egen identitet. I Gerrard, S. og R. R. Balsvik, (red.) *Globale kyster. Liv i endring - kjønn i spenning*, s.220-227, Kvinnforsk skriftserie 1/1999.
- Grydeland, S. E.
- 2000 Nye perspektiver på eldre steinalder i Finnmark - En studie fra Indre Varanger. *Viking* LXII :10-50.

Litteratur

Gräslund, B.

1987a *Arkeologisk datering*. Studentlitteratur, Lund.

1987b *The Birth of Prehistoric Chronology. Dating Methods and Dating Systems in nineteenth-Century Scandinavian Archaeology*. Cambridge University Press.

Gulliksen, S.

1979 Hvor nøyaktig er ¹⁴C-metoden? I Nydal, R., Westin, S. og Gulliksen, S. (red.) *Fortiden i søkelyset. ¹⁴C-datering gjennom 25 år*, s.69-80, Laboratoriet for radiologisk datering, Trondheim.

Gurina, N. N.

1951 Poselenija npokhi nneolita i rannego metalla na severioj loberesje Onesjskogo osera. *MLA* 20.

1953 Pamjatniki epoki rannego metalla na sererioj poberesje Kolskogo polyostrova. *MLA* 39.

1987 Main Stages in the Cultural Development of the Ancient Population of the Kola Peninsula. *Fennoscandia Archaeologica* IV :35-48.

1997 Istorija kul'tury drevnego naselenija Kol'skogo poluostrova m/summary: The History of the Culture of the Kola Peninsula Ancient Population. *Arheologičeskie izyskanija* 32. Institut istorii material'noj kul'tury RAN.

Gusentsova, T. M. og Andreyeva, N. A.

1997 Pamjatniki s keramikoj Sperrings v Severo-Vostounikh rajonakh Leningradskoj Oblasti. (The sites with Sperrings ceramics in the North-Western part of Leningrad district). I *Arkeologija Severa. Sbornik naysbnyh stratej* 1, s.57-62, Petrosavodsk.

Gustafsson, G.

1899 En stenalders boplads på Jæderen. *Bergen Museums Aarbok* no. 1:6-27.

Hagen, A.

1983 *Norges Oldtid*. Cappelen, Oslo.

Hald, M. og R. Aspeli

1997 Rapid Climatic Shifts of the Northern Norwegian Sea during the last Deglaciation and the Holocene. *Boreas* no. 26:15-28.

Halén, O.

1994 *Sedentariness During the Stone Age of Northern Sweden - in the Light of the Alträsket Site, c. 5000 BC and the Comb Ware site Lillberget c. 3900 BC*. Acta Archaeologica Lundensia, 4(20), Lund

1996 The North Swedish Comb Ceramic Site Lillberget, Överkalix - Finno-Ugrian Cultural Manifestations in a 4000 - 3000 BC Context. I Jülkü, K. (red.) *Historia Fenno-Ugrica* 1(1), s. 283-302, Oulo.

Halinen, P.

1995 *Ounasjärven alueen esihistoriallisten peurenpyytäjähäntensjöen asutusmallit*. Upublisert lisisensiatavhandling i arkeologi, Universitetet i Helsinki.

Litteratur

Haraway, D.

- 1991 Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. I Haraway, D.: *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, s. 183-201, Free Association Books, London.

Haraway, D.

- 2001 Det beskjedne vitnet: Feministiske diffraksjoner i vitenskapsstudier. I Asdal, K., B. Brenna og I. Moser, (red.) *Teknovitenskapelige kulturer*, s. 189-206, Spartacus forlag, Oslo.

Hardin, M. A.

- 1977 Individual Style in San José Pottery Painting: The Role of Deliberate Choice. I Hill, J. N. og J. Gunn, (red.), *The Individual in Prehistory. Studies of Variability in Prehistoric Technologies*, s.109-136. Academic Press, New York

Havas, H.

- 1999 *Innland uten landegrenser. Bosetningsmodeller i det nordligste Finland og Norge i perioden 9000 - 6000 BP*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Helskog, E. T.

- 1974 *Innberetning om utgravninger ved Alta-Kautokeino-vassdrag 1974*. Topografisk Arkiv, Fagenhet for arkeologi, Tromsø museum.

- 1978 Finnmarksviddas forhistorie. *Norges Offentlige Utredninger*, 18a :135-144

- 1983 *The Iversfjord Locality. A Study of Behavioral Patterning During the Late Stone Age of Finnmark, North Norway*. Tromsø Museums Skrifter vol. XIX

Helskog, K.

- 1974 Two Tests of the Prehistoric Cultural Chronology of Várjjetvuotna (Varanger), North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 7(2):97-103.

- 1978 Late Holocene Sea Level Changes Seen from Prehistoric Settlements. *Norsk Geografisk Tidsskrift* nr. 32.

- 1980 The Chronology of the Younger Stone Age in Várjjetvuotna (Varanger), North Norway, Revisited. Pluss Comments from P. Simonsen and Reply to Comments from K. Helskog. *Norwegian Archaeological Review* (13)1:47-6.

- 1988 *Helleristningene i Alta. Spor etter ritualer og dagligliv i Finnmarks forhistorie*. Eget forlag

Helskog, K., Indrelid, S. og Mikkelsen, E.

- 1976 Morfologisk klassifisering av slåtte steinartefakter. *Universitetets Oldsakssamlings Årbok* 72/74:9-40

Hesjedal, A.

- 1991 *Helleristninger som tegn og tekst. En analyse av veideristningene i Nordland og Troms*. Stensilserie B, Universitetet i Tromsø

- 1992 Veideristninger i Nord-Norge, datering og tolkningsproblematikk. *Viking* bind 15:27-54

- 1993 Finnmarks eldste helleristninger? *Ottar* 1-93(194):24-35.

Litteratur

- 2001 *Samisk forhistorie i norsk arkeologi 1900-2000*. Upublisert dr.gradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Hesjedal, A. Damm, C., Olsen, B. og Storli, I.
1996 *Arkeologi på Slettnes. Dokumentasjon av 11.000 års bosetning*. Tromsø Museums Skrifter XXVI, Tromsø.
- Hicks, S. og Hyvärinen, P.
1997 The Vegetation History of Northern Finland. I Schulz, E. L. og C. Carpelan, (red.) *Varhain Pohjoisessa - Early in the North. Maa - the Land. Varhain Pohjoisessa - bankeen artikekeleita - Reports of the Early in the North Projekest*, s. 25-33, Helsinki Papers in Archaeology 10.
- Hill, J. N.
1970 Broken K Pueblo: *Prehistoric Social Interaction in the American Southwest*. Anthropological Papers in of the University of Arizona nr. 18, Tucson.
- 1977 Individual Variability in Ceramics and the Study of Prehistoric Social Organisation. I Hill, J. N. og J. Gunn (red.) *The Individual in Prehistory. Studies of Variability in Prehistoric Technologies*, s. 55-108, Academic Press, New York..
- 1978 Individuals and Their Artifacts: An Experiment Study in Archaeology. *American Antiquity* 43.
- Hill, J. N. og R. K. Evans
1972 A Model for Classification and Typology. I Clark, D. L. (red.) *Models in Archaeology*, s. 231-273, Methuen, London.
- Hill, J. N. & J. Gunn
1977 Introducing the Individual in Prehistory. I Hill, J. N. og J. Gunn (red.) *The Individual in Prehistory. Studies of Variability in Prehistoric Technologies.*, s. 3-6, Academic Press, New York.
- Hinsch, E.
1955 Traktbegerkultur - Megalitikultur. En studie av Øst-Norges eldste, neolittiske gruppe. *Universitetets Oldsakssamlings Årbok 1951-1953*, Oslo:1-237.
- 1956 Yngre steinalders stridsøkskulturer i Norge. *Universitetet i Bergen. Årbok 1954*. Historisk-antikvarisk rekke. Bergen.
- Hjellbrekke, J.
1999 *Innføring i korrespondanseanalyse*. Fagbokforlaget, Oslo.
- Hodder, I.
1982a *Symbols in Action*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1982b *The Present Past*. B.T. Batsford, London.
- 1986 *Reading the Past*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1990 *The Domestication of Europe*. Basil Blackwell, Cornwall.

Litteratur

- 1993 The Narrative and Rethoric of Material Culture Sequences. *World Archaeology* 25(2):268-282.
- Hood, B.
- 1988a Undersøkelser av en steinalderboplass ved Aksujávri, Kautokeino kommune, Finnmark. *Tromsø, Kulturhistorie* 14:23-31.
- 1988b Sacred Pictures, Sacred Rocks: Ideological and Social Space in the North Norwegian Stone Age. *Norwegian Archaeological Review* 21(2):65-84.
- 1992 *Prehistoric Foragers of the North Atlantic: Perspectives on Lithic Procurement and Social Complexity in the North Norwegian Stone Age and Labrador Maritime Archaic*. Ph.D.-avhandling, University of Massachusetts.
- Hood, B. og B. Olsen
- 1988 Virdnejavre 112. A Late Stone Age - Early Metal Period Site from Interior Finnmark, orth-Norway. *Acta Archaeologica* 58:105-125.
- Hosler, D.
- 1994 *The Sounds and Colors of Power*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Hulthén, B.
- 1974 *On Documentation of Pottery*. *Acta Archaeologica Lundensia*, 8(3).
- Huurre, M.
- 1983 *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia. Bind I, Oulo.
- Haaland, R.
- 1979 Ethnographical Observations of Pottery-Making in Darfur, Western Sudan, with some Refelctions on Archaeological Interpretation. I Kristiansen, K. og C. Paludan-Müller (red.) *New Directions in Scandinavian Archaeology*, s. 47-61, Studies in Scandinavian prehistory and early history 1, National Museum of Denmark, Kjøbenhavn.
- 1992 Fish, Pots, and Grain: Early and Mid-Holocene Adaptations in the Central Sudan. *African Archaeological Review* 10:43-64.
- 1995 Husholdet som faktor i utviklingen av sedentisme: Mesolittiske tilpasninger i Sudan. *Arkeologiske Skrifter*. Arkeologisk Institutt, Bergen Museum: 12-26.
- Haaland, T.
- 2001 Tid, situasjonisme og institusjonell utakt i systemer. *LOS-senteret notat*; 0120, Bergen.
- Hårdh, B.
- 1985 *Grunddragen i Nordens Förhistoria*. Report Series 23, University of Lund.
- Indrelid, S.
- 1973 Hein 33 - en steinalderboplass på Hardangervidda. Forsøk på kronologisk og kulturell analyse. *Universitetet i Bergens Årbok*. Humanistisk Serie, nr.1, Bergen.
- Ingold, T.
- 1980 *Hunters, Pastoralists and Ranchers*. Cambridge Unniversity Press, Cambridge.

Litteratur

- 1987 *The Appropriation of Nature. Essays on Human Ecology and Social Relations.* Manchester University Press
- 1993 The Temporality of the Landscape. *World Archaeology* 25(2):152-174.
- 1996 Hunting and Gathering as Ways of Perceiving the Environment. I Ellen, R. og K. Fukui (red.) *Redefining Nature. Ecology, Culture and Domestication*, s. 117-156. Ber, Oxford, Washington D.C.
- 2000 *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill.* Routledge, London and New York.
- Isaksson, S.
- 1999 *Analys av organiska beläggningar på keramik från Västra Norge.* Rapport. Arkeologiska biomolekylgruppen, Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms Universitet.
- Jenkins, K.
- 1999 *Why History? Ethics and Postmodernity.* Routledge, London.
- Jennbert, K.
- 1984 *Den produktiva gåvan. Tradition och innovation i Sydskandinavien för omkring 5000 år sedan.* *Acta Archaeologica Lundensis*, 4(16).
- Jensen, J.
- 2001 *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000 - 2.000 f.Kr.* Gyldendal, Kjøbenhavn.
- Johansen, O. S., S. Gulliksen og R. Nydal
- 1986 $\delta^{13}\text{C}$ and Diet: Analysis of Norwegian Human Skeletons. *Radiocarbon* 28(2A):754-761.
- Jolles, F.
- 1999 German Romantic Chronology and its Impact on the Interpretation of Prehistory. I Murray, T. (red.) *Time and Archaeology*, s.49-60, Routledge, London.
- Jones, S.
- 1998 *The Archaeology of Ethnicity.* Routledge, London.
- Jørgensen, R.
- 1984 *Bleik. En økonomisk/økologisk studie av grunnlaget for jernaldergården på Andøya i Nordland.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1986 The Early Metal Age in Nordland and Troms. *Acta Borealia* 4(1):61-86.
- Jørgensen, R. og B. Olsen
- 1988 *Asbestkeramiske grupper i Nord-Norge 2100f.Kr. - 100 e.Kr.* Tromsø, Kulturhistorie 13, Universitetet i Tromsø.
- Kelly, R. L.
- 1995 *The Foraging Spectrum. Diversity in Hunter-Gatherer Lifestyles.* Smithsonian Institution Press, Washington
- Kent, S. M.
- 1998 *Gender in African Prehistory.* AltaMira Press, California.

Litteratur

- Keesing, F. M.
1958 *Cultural Anthropology: The Science of Costum*. Rinehart, New York.
- Keesing, R. M.
1995 Theories of Culture Revisited. I Borofsky, R. (red.) *Assessing Cultural Anthropology*, s. 301-310, McGraw Hill, New York.
- Klassen, L.
1999 The Debate on the Mesolithic-Neolithic Transition in the Western Baltic: a Central European perspective. *Journal of Danish Archaeology*, 13(1996-97):171-178.
- Klindt-Jensen, O.
1975 *A History of Scandinavian Archaeology*. Thames & Hudson, London.
- Knutsson, K.
1993 Garaset - Lappviken - Rastklippan. Introduktion till en diskussion av Norrlands äldsta bebyggelse. *TOR* 25:5-51.
1995 Mesolithic Reseach in Sweden 1986 - 1990. *Current Swedish Archaeology*, 3:7-27.
1998 Convention and Lithic Analysis. I Holm, L. og Knutsson, K.(eds.): *Third Flint Alternatives Conference at Uppsala*. Opia :71-93.
- Koivisto, S.
1998 Ylikiiminki Vepsänkangas - Sär 1-asuinpaikka Pohjois-Pohjanmaalla. *Kentältä Poimiuttua 4. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museoviraston arkeologian osaston julkaisuja* nr. 7:41-50.
- Kosmenko, M. G.
1992 *Mnogoslojnije poselenija juzhnoj Karelii*. Petrosavodsk.
1996 Main Problems in the Ethnic Identification of the First Finn-Ugric Archaeological Cultures of Karelia. I Jülkü, K. (red.) *Historia Fenno-Ugrica* I:1,s. 575-584, Oulo
- Kossina, G.
1911 *Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Manus-Bibliothek 6.
- Kotivuori, H. og M. Torvinen
1994 Pohjois-Lapin kinteät muinaisjäännökset. *Lapin Seutukaavaliitto*. Sarja A. Julkaisu 136, Rovaniemi.
- Kramer, C.
1979 Introduction. I Kramer, C. (ed.) *Ethnoarchaeology. Implications of Ethnography for Archaeology*. Colombia University Press, New York :1-20.
- Kremenetski, C., T. Vaschalova, S. Goriachkin, A. Cherkinsky, L. Sulerzhitsky
1997 Holocene pollen stratigraphy and bog development in the Western part of the Kola Peninsula, Russia. *Boreas* 26:91-102.

Litteratur

Kristoffersen, S.

- 1995 Neolithic hunting stations on the coast of Hordaland, Western Norway. Site Organization. *Arkeologiske Skrifter fra Arkeologisk institutt*, Bergen Museum, Universitetet i Bergen, 8 :151-173.

Kroeber, A. L.

- 1952 *The Nature of Culture*. University of Chicago Press, Chicago.

Kroeber, A. L. og C. Kluckhohn

- 1952 *Culture - A Critical Review of Concepts and Definitions*. Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology nr. 47, Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

Laboratoriet for Radiologisk datering

- 1997 *Forklaring til dateringerapporten*, september 1997, Universitetet i Trondheim.

Latour, B.

- 1987 *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*. Open University Press, Milton Keynes.

- 1996 *Vi har aldri vært moderne*. Spartacus forlag, Oslo.

Lavento, M.

- 1992 A Preliminary Analysis of the Ceramics of the Ruthinansalmi Dwelling-Site Complex in Kainuu, Northern Finland. *Fennoscandia archaeologica* IX:23-41.

Lechtman, H.

- 1977 Style in Technology: Some Early Thoughts. I Lechtman, H. og R. S. Merrill (red.) *Material Culture: Style, Organization, and Dynamics of Technology*, s. 3-20, West Publishing, New York.

Lemmonier, P.

- 1986 The Study of Material Culture Today: Towards an Anthropology of Technical Systems. *Journal of Anthropological Archaeology* 5:147-186.

- 1993 *Technological Choices: Transformation in Material Cultures since the Neolithic*. Routledge, London.

Leroi-Gourhan, A.

- 1964 *Le Geste et la Parole I. Technique et langage*. Albin Mishel, Paris.

- 1965 *Le Geste et la Parole II. La Mémoire et les Rythmes*. Albin Mishel, Paris.

- 1968 The Evolution of Paleolithic Art. *Scientific American* 218(2):58-68.

Lévi-Strauss, C.

- 1964 *Totemism*. Merlin Press, London.

- 1966 *The Savage Mind*, Weidenfeld & Nicolson, London.

- 1968 *Structural Anthropology* 1. Penguin, London.

- 1969 *The Raw and the Cooked*. Jonathan Cape, London.

Litteratur

Lindblom, I.

1984 Former for økologisk tilpasning i Mesolitikum, Østfold. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1982/83:43-86

Lobanova, N.

1995 Economy and Mode of Life of the Neolithic Population on the Eastern Shore of Lake Onega. *Fennoscandia Archaeologica* XXII:103-111.

Loeffler, D.

1998 Arkeologisk Undersökning av Norpan 2 (J106A), Vuollerim, Raä 1292, Jokkmokk sn., Lappland, 1983-1987. Del 1, Rapport. *UMARK* 13.

Loeffler, D. og U. Westfal

1985 A Well-preserved Stone Age Dwelling Site. Preliminary Presentation of the Investigations at Vuollerim, Lapland, Sweden. I *In Honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4, University of Umeå.

Loney, H. L.

2000 Society and Technological Control: A Critical Review of Models of Technological Change in Ceramic Studies. *American Antiquity* 65(4):646-668.

Longacre, W. A.

1970 *Archaeology as Anthropology: A Case Study*. Anthropological Papers of the University of Arizona no. 17. University of Arizona Press, Tucson.

Lotherington, A. T. og T. Markussen (red.)

1999 *Kritisk kunnskapspraksis. Bidrag til feministisk vitenskapsteori*. Spartacus forlag, Oslo.

Luhó, V.

1948 *Suomen kivikauden pääpiirteet*. Helsinki.

1957 Frühe Kamkeramik. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja / Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 58:41-159

Lundberg, Å.

1985 Villages in the Inland of Northern Sweden 5000 years ago. *In honorem Evert Baudou*, s.293-301, Archaeology and Environment 4, University of Umeå, Umeå.

1986 Skärvtensvallar i Norrland. *Acta Bothensia Occidentalis* :81-99.

1997 *Vinterbyar - ett bandsambälles territorier i Norrlands inland 4500 - 2500 f.Kr.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 8, Universitetet i Umeå.

Magnus, B. og B. Myhre

1986 *Norges Historie. Forhistorien til ca. 800*. Cappelen, Oslo.

Malmer, M. P.

1963 Metodproblem inom järnålderns konsthistoria. Sakforskningens metodiska grunder. *Acta Archaeologica Lundensia* 8(13):11-38.

1975 *Stridsyxekulturen i Sverige och Norge*. Läromedel, Lund.

Litteratur

- Mangerud, J., S. T. Andersen, B. E. Berglund og J. J. Donner
1974 Quarterary Stratigraphy of Norden, a Proposal for Terminology and Classification. *Boreas* 3:109-128.
- Mannermaa, K.
1999 *Lunanalyysi Ylikiminki 46 Vepsänkangas, 16.04.99.* (Osteologisk analyse), Museovirasto (Museiverket), Helsinki.
- Manson, J. L.
1995 Starčevo Pottery and Neolithic Development in the Central Balkans. I Barnett, W. K. og J. W. Hoopes (red.) *The Emergence of Pottery. Technology and Innovation in Ancient Societies*, s. 65-78, Smithsonian Institution Press, Washington.
- Martens, I. og A. Hagen
1961 Arkeologiske undersøkelser langs elv og vann. *Norske Oldfunn* 10, Oslo.
- Matiskainen, H.
1989 Studies in the Chronology, Material Culture and Subsistence Economy of the Finish Mesolithic, 10000 - 6000 bp. *Iskos* 8.
1996 Discrepancies in Deglaciation Chronology and the Appearance of Man in Finland. I Larsson, L. (red.) *The Earliest Settlement of Scandianavia and its Relationship with Neighbouring areas.* Acta Archaeological Lundensia, Series 8(24):251-262.
- McGlade, J.
1999 The Times of History: Archaeology, Narrative and Non-linear Causality. I Murray, T. (red.) *Time and Archaeology*, s. 141-163, Routledge, London.
- McGuire, R.
1982 The Study of Ethnicity in Historical Archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology*, 1.
- Meløe, J.
1990 The Two Landscapes of Northern Norway. *Acta Borealia* 1:68-80.
- Messing, S. D.
1957 Further Comments on Resin-Coated Pottery: Ethiopia. *American Anthropologist* 59(1):134.
- Mikkelsen, E.
1975 Mesolithic in South-eastern Norway. *Norwegian Archaeological Review* 8(1):19-35.
1984 Neolitiseringen i Øst-Norge. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1982/83:87-129.
1989 Fra jeger til bonde. Utviklingen av jordbrukssamfunn i Telemark i steinalder og bronsealder. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter*, ny rekke, 11, Oslo.
- Miller, D.
1985 *Artefacts as Categories. A Study of Ceramic Variability in Central India.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Moore, H.L.
1988 *Feminism and Anthropology.* Cornwall.

Litteratur

Morlan, R.

2001 *Canadian Archaeological Radiocarbon Database*. <http://canadianarchaeology.com>.

Mulk, I. M.

1994 *Sirkas*. *Studia Archaeologica Universitatis Umensis* 6.

Murdock, G. P. og C. Provost

1973 Factors in the Division of Labour by Sex: A Cross-Cultural Analysis. *Ethnology* 12:2 :203-225.

Murray, T.

1999 Introduction. I Murray, T. (red.) *Time and Archaeology*, Routledge, London.

Myklevoll, L.B.H.

1997 *Bergartsøksler i Nord-Norge. Forslag til klassifisering, kronologi og tolkning*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Myrstad, R.

1996 *Bjørnegraver i Nord-Norge. Spor etter den samiske bjørnekulten*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Møller, J. J.

1985 Coastal Caves and their Relation to Early Postglacial Shore Levels in Lofoten and Vesterålen, North Norway. *Norges Geologiske undersøkelser*, 400:51-65.

1987 Shoreline Relation and Prehistoric Settlement in Northern Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 41:45-60.

1989 Geometric Simulation and Mapping of Holocene Relative Sea-Level Changes in Northern Norway. *Journal of Coastal Research*, 5(3), 403-417.

1996 Ismelting og strandforskyvning. Modell for utforskning av strandnær bosetting. *Ottar* 4(212):4-13.

1998 *Sealevel Change*, versjon 3.51. Nettbasert strandlinjedateringsprogram, Tromsø Museum.

Nergård, J. I.

1997 De samiske grunnfortellingene - en kulturpsykologisk skisse. I Greve, A. og S. Nettet (red.) *Filosofi i et nordlig landskap*, s. 68-80. Ravnetrykk nr. 12, Universitetet i Tromsø.

Nicklin, K.

1979 The Location of Pottery Manufacture. *Man* 14:436-458.

Nordic Vulcanological Institute

2002 <http://www.norvol.hi.is/jar3.html>.

Nordqvist, B.

1999 The Cronology of the Western Swedish Mesolithic and Late Paleolithic: Old Answers in Spite of New Methods. *Universitetes Olsakssamlings Skrifter, Ny rekke* 22:235-253.

Litteratur

Nummedal, A. J.

1921 Slinningen : en steinalderboplads paa Sunnmøre. *Bergens museums aarbok. Historisk-antikvarisk række*, 1920-21(4).

1929a Fund fra den eldre steinalder. *Kråkstad; en bygdebok*, 1:485-495.

1929b Stone Age Finds in Finnmark. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter nr. 13*.

1937 Yngre steinaldersfund fra Nyelven og Karlebotn i Østfinnmark. *Universitetets Oldsakssamlings Årbok 1935-1936*:69-128.

Nummedal, A. 1938: Yngre steinaldersfund fra Nyelven og Karlebotn i Østfinnmark (II). *Universitetets Oldsakssamlings Årbok 1937*, Oslo:1-26.

Nuñes, M.

1986 Clay Figurines from the Åland Islands and Mainland Finland. *Fennoscandia Archaeologica III* :17-34.

1987 A Model for the Early Settlement of Finland. *Fennoscandia Archaeologica IV*:3-18.

1989 More on Finland's Settling Model. *Fennoscandia Archaeologica 6*:90-98.

1990a On Subneolithic Pottery and its Adoption in Late Mesolithic Finland. *Fennoscandia Archaeologica VII*:27-52

1990b Människa och miljö i den åländska skärgården under stenåldern. *Skärgård 3*:43-47.

Nærøy, A. J.

1987 *Redskapsproduksjon i Hordaland fra 5500 til 4000 før nåtid - en lokalkronologisk studie*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

O'Connell, J. F. og K. Hawkes

1981 Alyawara Plant Use and Optimal Foraging Theory. I Smith, E. A. og B. Winterhalder (red.) *Hunter-Gatherer Foraging Strategies : Ethnographic and Archeological Analyses*, s.99-125. University of Chicago Press, Chicago.

Odner, K.

1966 *Komsakulturen i Nesseby og Sør-Varanger*. Tromsø Museums Skrifter vol. XII, Tromsø.

Ogburn, W. F.

1964 Cultural Lag as Theory. I Duncan, O. D. (red.) *William F. Ogburn: On Cultural and Social Change. Selected Papers*. The University of Chicago Press, Chicago.

Olsen, A. Bruen

1992 *Kotedalen - en boplass gjennom 5000 år*, bind 1. Universitetet i Bergen.

1995 Fangstsedentisme og tidlig jordbrukspraksis i vestnorsk steinalder belyst ved undersøkelsene i Kotedalen, Radøy, Hordaland. *Arkeologiske Skrifter Universitetet i Bergen* no. 8:131-150.

Litteratur

- Olsen, A. Bruen og S. Alsaker
1984 Greenstone and Diabase Utilization in the Stone Age of Western Norway: Technological and Socio-cultural Aspects of Axe and Adze Production and Distribution. *Norwegian Archaeological Review* 17(2):71-103.
- Olsen, B.
1984 *Stabilitet og endring. Produksjon og samfunn i Varanger 800 f.Kr. - 1700 e.Kr.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø
1991 Kjelmøyfunnenes (virknings-)historie og arkeologi. *Viking* nr. 54:56-87.
1993 *Materiell kultur og samfunn i Finnmark 2000 - 0 f.Kr.* Tromsø, Kulturhistorie 24(83-09), Universitetet i Tromsø.
1994 *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie.* Universitetsforlaget, Oslo
1998 *Fra ting til tekst. Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning.* Universitetsforlaget, Oslo
- Olsen, H.
1967 *Varangerfunnene IV. Osteologisk materiale: Innledning - Fisk - Fugl.* Tromsø Museums Skrifter VII:4.
1975 *Varangerfunnene. Osteologisk materiale, pattedyr.* Upublisert stensil, Tromsø museum/ Zoologisk museum, Universitetet i Bergen
u.å. *Varangerfunnene. Osteologisk materiale - Pattedyr.* Upublisert stensil, Tromsø museum.
- Opedal, A.
1996 A.W. Brøgger and the Norwegianization of the Prehistory of North Norway. *Acta Borealia* no. 1: 35-46.
- Pankrushev, G. A.
1980 Proiskhozhdenie Karel (po arkeologicheskim dannym). *Novye arkeologicheskie pamjatniki Karelii i Kol'skogo poluostrova*, s. 148-159. Petrosavodsk. (The Origin of the Karelians, oversatt til engelsk av E. Grudinko).
- Papmehl-Dufay, L.
1999 *Myten om gropkeramikerna. Klassifisering och analys av neolitisk keramik från Vendel 1:1, Vendel sn., Uppland.* CD-uppsats i laborativ arkeologi, Arkeologiska forskningslaboratoriet, Universitetet i Stockholm, Stockholm.
- Peake, H. J. E. og H. J. Fleure
1927 *The Corridors of Time, 3: Peasants and Potters.* Oxford University Press, Oxford.
- Persson, P.
1999 *Neolitikums början. Från kust till kust-böcker 1,* Göteborg, Uppsala.
- Pesonen, P.
2002 Semisubterranean houses in Finland - a review. I Ranta, H. (ed.): *Huts and Houses. Stone Age and Early Metal Age Buildings in Finland.* National Board of Antiquities.

Litteratur

Petersson, H.

1999 Where did all the farmers come from? *Journal of Danish Archaeology* 13(1996-97):179-190.

Pfaffenberger, B.

1992 Social Anthropology of Technology. *Annual Review of Anthropology* 21:491-516.

Plog, F.

1977 Archaeology and the Individual. I Hill, J. N. & Gunn, J. (red.): *The Individual in Prehistory. Studies of Variability in Prehistoric Technologies*. Academic Press, New York, San Fransisco, London.

Price, T. D. og J. A. Brown

1985 *Prehistoric Hunter-Gatherers: The Emergence of cultural Complexity*. Academic Press, Orlando.

Ramstad, M.

1999 *Kulturbrytninga på Møre i Yngre steinalder. En faghistorisk og kronologisk analyse*. Upublisert hovedfagsavhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Rankama, T. K.

1996 *Prehistoric Riverine Adaptations in Subarctic Finnish Lapland: the Teno River Drainage* 1-2 UMI Dissertation Services, Bell & Howell Company, Ann Arbor, Michigan.

1997 *Ala-Jalve. Spatial, technological and behavioral analyses of the lithic assemblage from a Stone Age - Early Metal Age site from Utsjoki, Finnisch Lapland*. BAR International Series 681.

Rasmussen, K. L. og U. Rahbek

1996 The C¹⁴ Reservoir Effect in Greenland. I Grønnow, B. (red.) *The Paleo-Eskimo Cultures of Greenland*, s. 237-242. Danish Polar Centre.

Rasmussen, M.

1993 Bopladskeramik i ældre bronzealder *Jysk Arkæologisk Selskabs skrifter* 29.

Redfield, R.

1941 *The Folk Culture of Yucatan*. University of Chicago Press, Chicago.

Reian, R. E og R. M. Hill II

1978 *The Traditional Pottery of Guatemala*. University of Texas Press, Arizona.

Reitz, E. J. og E. S. Wing

2001 *Zooarchaeology*. Cambridge Manuals in Archaeology. Cambridge University Press.

Renfrew, C.

1978 Space, Time and Polity. I Friedman, J. og M. J. Rowlands (red.) *The Evolution of Social Systems*, s.89-111, Duckworth, London

Renfrew, C. og P. Bahn

2001 *Archaeology*. Thames & Hudson.

Renouf, M. A. P.

1981 *Prehistoric Coastal Economy in Varangerfjord, North Norway*. Upublisert Ph.D.-avhandling, University of Cambridge.

Litteratur

- 1984 Northern Coastal Hunter-fishers: An Archaeological Model. *World Archaeology* 16(1):18-27
- 1989 Prehistoric Hunter-Fishers of Varangerfjord, Northeastern Norway. *BAR International Series* 487, Oxford.
- Rice, P. M.
1987 *Pottery Analysis. A Sourcebook*. Chicago Press, Chicago.
- Ricoeur, P.
1974 *The Conflict of Interpretations*. Northwestern University Press, Evanston.
- 1981 *Hermeneutics and the Human Sciences*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rustad, L. M.
1998 Kunnskap som delvise forbindelser. I Asdal m.fl.: *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*, s. 120-144, Spartacus forlag, Oslo.
- Rye, O. S. og C. Evans
1976 *Traditional Pottery Techniques of Pakistan: Field and Laboratory Studies*. Smithsonian Contributions to Anthropology 21, Smithsonian Institution Press, Washington D.C.
- Rygh, O.
1866 *Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring*. Oslo
- 1872 Om affaldsdyngen ved Steinkjær. *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring. Aarsberetning*. 1871:100-117.
- Sackett, J. R.
1973 Style, Function and Artifact Variability in Palaeolithic Assemblages. I Renfrew, C. (red.) *The Explanation of Culture Change*, s. 317-325, Duckworth, London.
- 1977 The Meaning of Style in archaeology. *American Antiquity*, 42:369-380.
- 1982 Approaches to Style in Lithic Archaeology. *Journal of Anthropological Archaeology* 1:59-112
- 1985 Style and Ethnicity in the Kalahari: A Reply to Wiessner. *American Antiquity*, 50(1):154-166.
- 1990 Style and Ethnicity in Archaeology: The Case for Isochrestism. I Concey, M. W. & C. A. Hastorf (red.) *The Uses of Style in Archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge. :32-43.
- Sahlins, M. D.
1973 Evolution: Specific and General. I Service, E. R. og M. D.Sahlins (red.) *Culture and Evolution*, s. 12-44. University of Michigan Press.
- Said, E. W.
1979 *Orientalism*. Near Eastern studies, Vintage Books, New York.

Litteratur

- Salomaa, R. og H. Matiskainen
1985 New Data on Shoreline Displacement and Archaeological Chronology in Southern Ostrobothnia and Northert Satakunta. *Iskos* 5:141-154.
- Saussure, F. de
1974 *Course in General Linguistic*. Fontana, Glasgow.
- Schanche, A.
2000 *Graver i ur og berg. Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi Girji OS, Karasjok.
- Schanche, K.
1988 *Mortensnes. En boplass i Varanger*. Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
1994 *Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f.Kr.* Upublisert dr.gradsavhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Scheans, D. J.
1977 *Philippino market potteries*. Monograph 3. National Museum, Manilla.
- Schetelig, H.
1901 Et bosted fra stenalderen paa Bømmeløen. *Bergen Museums Aarbok* 5:3-21.
1903 Fortegnelse over inkomne sager i 1902. *Bergens Museums Aarbog* 3, 1903:15-18.
1905 Fortegnelse over de til Bergens Museum i 1905 indkomne sager ældre end reformationen. *Bergens Museums Aarbog* 1905:228-234.
- Schiffer, M. B. og J. M. Skibo
1987 Theory and Experiment in the Study of Technological Change. *Current Anthropology* 28(5):595-622.
- Seppä, H. og H. J. B. Birks
2001 July mean temperature and annual precipitation trends during the Holocene in the Fennoscandian tree-line area: pollen-based climate reconstructions. *The Holocene* 11(5):527-539.
- Seppälä, S. L.
1994 *Utgravningsrapport, Inari 13, Samen museo*. Museovirasto, Helsinki.
- Shanks, M. og Tilley, C.
1987 *Re-Constructing Archaeology*. Routledge, London.
- Shumkin, V.
1984 *The Stone Age of Eastern Lapland*. Upublisert doktorgradsavhandling i arkeologi, St. Petersburg. Oversatt til engelsk av B. Grudinko.
1993 The Outstanding Problems of Northern Fennoscandia's Early Neolithic. (engelsk oversettelse)

Litteratur

- 1990a Western and eastern traditions in aboriginal culture of northern Fennoscandia. *Uralo-Indogermanica* 2 (engelsk oversettelse)
- 1990b Etnogenes saamov. Proiskhozhdenie saamov. (The Origins of the Sami). Moskva (oversatt til engelsk av B. Groudinko)
- 1996a The Origins of the Saami: The Factors of Originality. I Jülkü, K. (red.) *Historia Fenno-Ugrica* I:1, s. , Oulo.
- 1996b Problems in studying the early Neolithic period in northern Fenno-Scandia. I Tchernich I.N. (red) *Tver Archaeological Collection*, s. 34-49. Tver: Tver State Museum.
- Siiriäinen, A.
- 1969 Über die Chronologie der Steinzeitlichen Küstenwohnplätze Finnlands im lichte der Uferverschiebung. *Suomen Museo* 1969:40-73.
- 1970 Archaeological Background of Ancient Lake Päijänne and Geological Dating of the Meso-Neolithic Boundary in Finland. *Bulletin of the Geological Society in Finland*, 42:119-127.
- 1971 Shoreline Dating of the Säräisniemi 1-Ceramics in Finland. *Suomen Museo* 78 :9-19.
- 1973 Studies relating to shore displacement and Stone Age chronology in Finland. *Finskt Museum* 1973 :5-22.
- 1978 Arcaeolgal Shore Dsplacment Chronology in Nothern Ostrobothnia, Finland. *ISKOS* 2 :5-23.
- 1981 On the cultural ecology of the Finnish Stone Age. *Suomen Museo* 1981:5-40
- Simonsen, P.
- 1957 Boplatserne ved Noatun i Pasvikdalen. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja /Finska Fornminnesföreningens Tidsskrift* 58:233-267
- 1961 *Varanger-funnene II. Fund og utgravninger på fjordens sydkyst.* Tromsø Museums Skrifter VII(2), Tromsø
- 1963 *Varanger-funnene III. Fund og udgravninger i Pasvikdalen og ved den østlige fjordstrand.* Tromsø Museums Skrifter VII(3). Universitetsforlaget, Tromsø/Oslo.
- 1964 Steinalderundersøkelser på Sørøy i Vest-Finnmark. *Håløygminne* :6-8.
- 1968 Steinalderen på Sørøy. *Ottar* 55(1)
- 1975 *Veidemann på Nordkalotten*, hefte 1 og 2. Stensilserie B nr. 17, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- 1979 *Veidemann på Nordkalotten* hefte 3. Stensilserie B nr. 17, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø

Litteratur

- 1986 Fortsatte undersøkelser ved Virdnejávri, Kautokeino k., Finnmark. I Engelstad, E. og I. M. Holm-Olsen (red.): *Arkeologiske feltarbeid i Nord-Norge 1985*. Tromsø kulturhistorie nr. 6, Tromsø museum.
- 1987 (red.) *Altakraftverkene. Kulturhistoriske registreringer og utgravninger 1982*. Tromsø kulturhistorie 7, Tromsø museum.
- 1994a *Noatun gjennom ti tusen år*. Internett-artikkel under <http://home.online.no/kollstr/noatun/povl/noapovl.htm>.
- 1994b *Rapport om Vatnan, Sørøy, Sørøysund kommune, Finnmark*. Upublisert rapport, Topografisk arkiv, Tromsø museum.
- 2002 *Alta-Kraftverkene. Kulturhistoriske registreringer og utgravninger 1984-1987. Del A: Vir'deja'vri Nord*. Tromsø kulturhistorie 34, Tromsø museum, Tromsø.
- Sinopoli, C. M.
- 1991 *Approaches to Archaeological Ceramics*. Plenum Press, New York.
- 1999 Levels of Complexity: Ceramic Variability at Vijayanagara. I Skibo, J. M. og G. M. Feinman (red.) *Pottery and People*, s.115-136, The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Skandfer, M.
- 1995 Arkeologiske rekonstruksjoner av jakt- og fangstsamfunn i Nord-Norge. En diskusjon omkring bruk av osteologi og etnografisk analogi. *Håloygminne* 6(3) 19. bind:313-336.
- 1999a *Unjárga gieldda (Nesseby k.) og Sør-Varanger k. ved overgangen mellom eldre og yngre steinalder - resultat etter befaringer (I)*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 1999b *Unjárga gieldda (Nesseby k.) ved overgangen mellom eldre og yngre steinalder - resultat etter befaringer. Mellom Karlebotn og Nyelv (II)*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 1999c *Sør-Varanger k. ved overgangen mellom eldre og yngre steinalder - resultat etter befaringer. Langs Pasvikelva (II)*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 1999d *Noatun Neset, «hus III» (gnr. 15/2), Sør-Varanger k., Finnmark. Utgravning*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 1999e *Inganeset/Kjerringneset IV (gnr. 15/1), Sør-Varanger k., Finnmark. Utgravning*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 1999f *Reppen (R3) (gnr. 5/7, 20), Unjárga/Nesseby k., Finnmark. Prøvestikking*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 2000a *Prøvestikking på Storsteinneset (gnr. 16/1), Sør-Varanger k., Finnmark*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 2000b *“Fosslund” (gnr. 16/1), Sør-Varanger k., Finnmark. Utgravning*. Rapport, topografisk arkiv, Tromsø Museum.
- 2002 Keramikk og politikk. En forskningshistorie fra Pasvik. *Viking* nr. 65:137-157.

Litteratur

- 2003 The Early Comb-Ceramics in Northern Fennoscandia: Material Expression of Cultural Identity? I Bergstøl, J. (red.) *Scandinavian Archaeological Practice, In Theory. Proceedings of the Sixth Nordic TAG*, Oslo Archaeological Series (in press).
- Skibo, J. M. og Blinman, E.
1999 Exploring the Origins of Pottery on the Colorado Plateau. I Skibo, J. M. og G. M. Feinman (red.) *Pottery and People*, s.171-183, The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Skjelbred, A. H. B.
1998 Fra folkemedisin til alternativ mdisin. *Ottar* 220(2):3-8.
- Skjølvold, A.
1977 *Slettåbøplassen. Etr bidrag til diskusjonen om forholdet mellom fangst- og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder*. AmS Skrifter 2, Stavanger.
- Sohlström, B.
1992 En stenåldershydda - en bosättingsanalys. Kentältä Poimittua. Kirjoitelmia arkeologian alalta. Museovirasto. *Ehistorian toimisto Julkaisu* nr. 2:27-36.
- Sokal, R. R. og P. H. A. Sneath
1963 *Principals of Numerical Taxonomy*. W.H. Freeman, San Fransisco.
- Solberg, O.
1918 Mennikka-fundet. *Oldtiden* 1916 :1-11.
- 1920 Finnmarkens Oldtid. En skisse. I Schøyen, C. (red.): *Nordlandet*, s.1-19, Oplysningsforndet av 1914, Aschehoug forlag.
- Solem, E.
1933 *Lappiske rettsstudier*. Universitetsforlaget.
- Sommerseth, I.
1999 *Tidlige skjefergjenstander på Slettnes: problemer omkring typologi, kronologi og fortidig mangfold*. Stensilserie B nr. 53, Institutt for Samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø.
- Spaulding, A. C.
1953 Statistical techniques for the discovery og artifact types. *American Antiquity* 18(4):305-313
- 1954 Reply to Ford. *American Anthropologist* 19(4):391-393.
- Stark, M. T.
1999 Social Dimensons of Technical Choice in Kalinga Ceramic Traditions. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meanings. Critical Approaches to the Interpretation of Material culture*, s.24-43. The University of Utah Press, Salt Lake City.
- Storli, I.
1993 Fra "kultur" til "natur". Om konstitueringa av den «arktiske» steinalder. *Viking* LVI:7-23.
- Storå, N.
1971 *Burial Costumes of the Skolt Lapps*. FFC 210, Helsinki.

Litteratur

Strømholm, P.

1984 *Den vitenskapelige revolusjonen*. Solum forlag, Oslo.

Stuiver, M. og R. Kra

1986 Radiocarbon, Calibration issue. *Radiocarbon* 28(2B)

Stuiver, M. og G. W. Pearson

1993 Calibration Curves. *Radiocarbon* 35(1)

Stuiver, M. og P. J. Reimer

1993 Extended ¹⁴C Data Base and Revised CALIB 3.0 ¹⁴C Age Calibration Program. *Radiocarbon* 35(2):215-230.

Svestad, A.

1995 *Oldsakenes Orden*. Universitetsforlaget, Oslo.

Tanner, V.

1929 Antropogeografiska studier inom Petsamoområdet. Skoltlapparna. *Fennia* 49:4.

Tehprabase

2002 <http://www.geo.ed.ac.uk/tephra>.

Thomas, J.

1996 *Time, Culture and Identity. An interpretive archaeology*. Routledge, London.

Thommesen, T.

1994 *FATIMA-prosjektet. Arkeologiske undersøkelser i Kåsfjord og på Magerøya, Nordkapp kommune*. Tromsø, kulturhistorie nr. 27, Institutt for museumsvirksomhet, Universitetet i Tromsø.

Tilley, C.

1989 Hunter-Gatherers, Farmers and the Social Structuring of Material Culture. *Approaches to Swedish Prehistory*. B.A.R. Oxford :239-285.

1992a Claude Lévi-Strauss: structuralism and beyond. I Tilley, C. (red.): *Reading Material Culture*, s. 3-82, Blackwell, Oxford.

1992b (red.) *Reading Material Culture*. Blackwell, London.

1996 *An Ethnography of the Neolithic. Early Prehistoric Societies in Southern Scandinavia*. Cambridge University Press, Cambridge.

Torrence, R.

1989 *Time, Energy and Stone Tools*. Cambridge University Press, Cambridge.

Torvinen, M.

1997 Sär 1 - Comb Ware of the Säräisniemi Style. I Kirpitsjniova, A. N., E. A. Rjabinina og I. A. I. Saksi (red.) *Slavjane i Fnno-Ugr. Arkeologija, Istorja, Kultura*. Dokladi Rossijsko-Finljandskogo Simpoziuma på Voprosam Arkeologij, s. 21-31, St. Petersburg.

1998 Sär 1-keramiikkaa käyttänyt väesto - etnisiä kysymyksiä. *Muinaistutkija* 4:38-45.

Litteratur

- 1999 *Sär 1 - tutkielma luoteisen varhaiskeramiikan alalta*. Upublisert lisensiatsavhandling i arkeologi, Institutt for kulturforskning, arkeologisk avdeling, Universitetet i Helsinki.
- 2000 Säräisniemi 1-ware. *Fennoscandia archaeologica* XVI(1):3-35.
- Trigger, B.
1989 *A History of Archaeological Thought*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Trones, J. I.
1996 *Bjørøy i yngre steinalder - et tolkningsforslag om sosial organisering*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- 1998 Kvinner og keramikk i yngre steinalder på Bjørøy. *Arkeologiske Skrifter fra Universitetet i Bergen* 9:83-93.
- Tylor, E. B.
1974 *Primitive Culture. Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom*. Gordon Press, New York.
- Ukkonen, P.
1997 *Luuanalyysi Ylikiminki 46 Vepsänkangas, 18.11.97*. (Osteologisk analyse), Museovirasto (Museiverket), Helsinki.
- Valen, G. J.
1994 *Kjønnsrelasjoner i fortidige jeger-samler-samfunn: de arkeologiske forestillingene og bevisene. En analyse av fagtradisjonene og «feminismen» i norsk arkeologi*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- 1995: Hva har endringen i analogibruken betydd for framstillingen av kjønnsrelasjoner i arkeologien? *K.A.N.* 19-20:23-34.
- Veit, U.
1989 Ethnic Concepts in Prehistory: A Case Study in the Relationship between Cultural Identity and Archaeological Objectivity. I Shennan, S. J. (red.) *Archaeological Approaches to Cultural Identity*, s.33-56, Unwin Hyman, London.
- Vorren, Ø.
1979 Den samiske bosetningen i Sør-Varanger. I Lunde, Aa. (red.) *Sør-Varangers historie*. Sør-Varanger kommune.
- 1980 Samisk bosetning på Nordkalotten, arealdisponering og ressursutnytting i historisk-økologisk belysning. I Baudou, E. og K-H. Dahlstedt, (red.): *Nord-Skandinaviens historia i tvärvetenskaplig belysning*. Förhandlingar vid symposium anordnat av Humanistiska fakulteten vid Umeå universitet den 7-9 juni 1978. Umeå studies in the humanities 24 :235 - 261
- Vorren, Ø.
1989 Veidekulturens arealfordeling, siidagrenser og ressursutnytting i Samelands nordøstlige strøk. I Vorren, Ø. (red.) *Grenser i Sameland*. Norsk folkemuseums samiske samlinger, bind XIII, Oslo.

Litteratur

Vorren, Ø. og E. Manker

1957 *Samekulturen*. Tromsø Museum, Tromsø.

White, L.

1957 Evolution and Diffusion. *Antiquity* XXXi:214-218.

White, J. P. & D. H. Thomas

1972 What mean these stones? Ethno-taxonomic models and archaeological interpretations in the New Guinea Highlands. I Clark, D. L. (red.) *Models in Archaeology*, s. 266-301. Methuen, London.

Wiessner, P.

1983 Style and social information in Kalahari San projectile points. *American Antiquity*, 48(2):253-274

1984 Reconsidering the Behavioral Basis for Style: A Case Study among the Kalahari San. *Journal of Anthropological Archaeology*, 3(3):190-234.

Wikan, S.

1975 *Brev til Tromsø Museum angående keramikk fra Vaggetem*. Topografisk arkiv, Tromsø Museum

Willemark, K.

1997 Kvinnor, män och stenhandverk. *Gender och arkeologi*. Mitthögskolan, Östersund :50-62.

Wissler, C.

1938 *Man and Culture*. Thomas Y. Cromwell Company, New York.

Wobst, M. H.

1977 Stylistic behaviour and information exchange. I Clelan, C. E. (red) *For the Director: Research Essays in Honor of James B. Griffin*, s. 317-342. Ann Arbor Museum of Anthropology Anthropological Papers 61, University of Michigan.

1978 The archaeo-ethnology of hunter-gatherers or the tyranny of the ethnographic record. *American Antiquity* 43 :303-309.

1999 Style in Archaeology or Archaeologists in Style. I Chilton, E. S. (red.) *Material Meaning. Critical Approaches to the Interpretation of Material Culture*, s. 118-132, The University of Utah Press, Salt Lake City.

Woodman, P. C.

1992 The Komsa Culture. A Re-examination of its Position in the Stone Age of Finnmark. *Acta Archeologica*, 63:57-76.

Wyszomirska, B.

1984 Figurplastik och gravskick hos nord- och nordösteuropas neolitiska fångstkulturer. *Acta Archaeologica Lundensia* 4(19), Lund.

Østmo, E.

1984 Auve. Noen inntrykk fra en mellommesolittisk kystboplass i Vestfold. *Viking* XLVII:42-65.

Litteratur

- 1988 Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter*, Ny rekke 10, Oslo.
- 1993 Auve i Sandefjord - sanddynen, snorstempelkeramikken og C 14-dateringene. *Viking* LVI :37-64.
- 1997 The Neolithic Coastal Site at Auve in Sandefjord, Vestfold, Southeast Norway. An Introductory Note on the Archaeology. *Norske Oldfunn* XVII (2).
- Øynes, P.
1964 Sel på norskekysten fra Finnmark til Møre. *Fiskets Gang* nr. 48.
- Åstveit, L. I.
1999 *Keramik i vitenskapelig kontekst. En studie over et neolittisk keramikmateriale fra Radøy, Hordaland*. Hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

Muntlige kilder

- Bergman, I.
2001 forskningsseminar H-2001, institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø
- Bøe, P.
2002 samtaler september 2002, Fagenhet for geologi, Tromsø Museum.
- Engelstad, E.
2002 opplysninger om matskorpedatering, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Gamnes, O. B.
2000 samtale august 2000
- Grydeland, S. E.
2000 samtaler høsten 2000, Tromsø museum, Universitet i Tromsø
2002 samtaler oktober 2002, Tromsø museum, Universitet i Tromsø
- Gulliksen, S.
2001 telefonsamtaler våren 2001 med Laboratoriet for radiologisk datering, Universitetet i Trondheim.
- Helskog, K.
1999 forskningsseminar, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.
2002 samtaler oktober 2002, Tromsø museum, Universitet i Tromsø
- Hood, B.
2001 diverse samtaler, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Litteratur

2002 diverse samtaler, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Liedgren, L.

2001 fredagsseminar H-2001, Institutt for arkeologi, Universitetet i Tromsø.

Myrvoll, E.

1999 samtaler i forbindelse med fellesbefaring i Pasvik 1999.

Seppälä, S. L.

1999 samtaler i oktober 1999, Museovirasto (Museiverket) Helsinki.

Simonsen, P.

1999 samtaler høsten 1999, Tromsø museum.

2001 samtale våren 2001, Tromsø museum.

Torvinen, M.

1999 samtaler i oktober 1999, Museovirasto (Museiverket) Helsinki.

Figurer

Figur 1. Utbredelsen av antatte Sär 1-lokaliteter	8
Figur 2. Rekonstruert vegetasjonskart	13
Figur 3. Kart over kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark.	16
Figur 4. Kart over Nordli	17
Figur 5. Kart over Lossoas hus	19
Figur 6. Foto av Lossoas hus	20
Figur 7. Kart over Gressbakken Øvre	21
Figur 8. Foto av Gressbakken Øvre	22
Figur 9. Kart over Mennikka og Fosslund	24
Figur 10. Foto av Mennikkakoski før oppdemmingen.	26
Figur 11. Kart over Storsteinneset	27
Figur 12. Kart over Inganeset og Gravholmen	28
Figur 13. Utsikt nedover Pasvikelva.	30
Figur 14. Kart over Nesheim	31
Figur 15. Kart over Noatun-lokalitetene	33
Figur 16. Kartskisse over Noatun Innmarken	34
Figur 17. Neset på Noatun sett fra Gjøkbukta.	39
Figur 18. Kamkeramiske lokaliteter ved Inari	41
Figur 19. Kart over Inari 306, Nellimjoen suu S.	42
Figur 20. Kart over Inari 13, Saamen museo.	43
Figur 21. Kart over Ylikiiminki 46, Vepsänkangas	44
Figur 22. Kart over de tre kamkeramiske lokalitetene i Över-Kalix	45
Figur 23. Pasviksamer, 1900.	52
Figur 24. Skår av Ka I:1-kar	74
Figur 25. Beviklet snor	75
Figur 26. Kamkeramikkskår med grop- og pinnedekor fra to ulike kar fra Mennikka.	78
Figur 27. Kamstempel som ender i grop - ett karakteristisk men sjeldent dekormotiv på Noatun Innmarken	82
Figur 28. Et ifølge Torvinen (2000) eksklusivt dekormotiv for Sär 1	88
Figur 29. Rekonstruksjonsforslag for et kar fra Nordli	104
Figur. 30. Eksempler på dokumentasjon av dekorvariasjon	111

Figur 31. Analysekategoriene for randprofil	116
Figur 32. Analysekategoriene for dekor	118
Figur 33. Forholdet mellom antall identifiserte kar på bakgrunn av rand og motiv	123
Figur 34. Forholdet mellom raddiameter og veggtykkelse for 34 kar	126
Figur 35. Et utvalg av stempelmotiv på tidlig nordlig kamkeramikk fra Øst-Finnmark.	137
Figur 36. Eksempel på kar der mønsterkategori m (diagonalt stilte motiv i horisontalt “bånd”) veksler med mønsterkategori l (koniske groper i horisontal, brutt linje)	142
Figur 37. Analysekart over akse 1 og 2 for forholdet mellom mønsterkategoriene	143
Figur 38. Analysekart over akse 1 og 3 for forholdet mellom mønsterkategoriene.	143
Figur 39. Eksempel på kar med vertikal dekor.	145
Figur 40. Eksempel på vertikalt stilte motiv i horisontalt mønster (p)	146
Figur 41. Skår av kopp fra Noatun Innmarken	152
Figur 42. MCA-kart over mønstervariabler for de større karene	153
Figur 43. Skår fra Ylikiminki 46, Vepsänkangas med “ører” (mønsterkategori u)	160
Figur 44. Isobase 28 i Várjätvuotna (Varangerfjorden)	235
Figur 45. Etablerte tidfestinger av begynnelsen av yngre steinalder og neolittikum	215
Figur 46. C ¹⁴ -dateringer av keramikk sammenholdt med etablerte tidspunkt for overgangen til yngre steinalder	254
Figur 47. Reduksjonsstadier i produksjon av flatehugde spisser med spiss basis	272
Figur 48. Målte lengde- og breddeverdier for hele spisser fra Nordli	273
Figur 49. Målte og beregnede lengde- / breddeverdier på flatehugde spisser, Nordli	274
Figur 50. Målte og beregnede lengde- / breddeverdier på flatehugde spisser med spiss basis, Noatun Innmarken	275
Figur 51. Lengde- og breddeverdier for samtlige hele, flatehugde spisser med spiss basis	276
Figur 52. Flatehugd spiss med spiss basis	279
Figur 53. Diverse forarbeider til kanthugde spisser og én ferdig spiss	281
Figur 54. Tverrspisser med retusjerte kanter / tange, Nordli	281
Figur 55. Enegete, slipte skiferkniver, Nordli	285
Figur 56. Nyelvspisser og dobbelteggete, bladformete, slipte skiferredskap	287
Figur 57. Generelle tendenser i steinteknologi assosiert med tidlig kamkeramikk	303
Figur 58. Prosentandel fordeling av steinråstoff	306
Figur 59. Lokaliteter på 25-meterskoten, indre Várjätvuotna (Varangerfjord)	315
Figur 60. Knust Rovaniemihakke fra Ylikiminki 46, Vepsänkangas	318
Figur 61. Bevarte fragmenter av ett av karene fra Nordli	343

Figur 62. Rekonstruerte siidagrenser i Øst-Finnmark	374
Figur 63. Rekonstruksjon av strandlinja ca. 5000 f.Kr. (25 m.o.h.)	377
Figur 64. Mulige deler av mennekselignende figurer fra Noatun Innmarken	386

Tabeller

Tabell 1. Analysevariabler og kategorier.	117
Tabell 2. Antall skår per lokalitet, Øst-Finnmark	120
Tabell 3. Antall kar som kan påvises på grunnlag av henholdsvis randkant og stempelmotiv	122
Tabell 4. Forholdet mellom antall skår og største antall identifiserte kar, lokalitetsvis	124
Tabell 5. Lokalitetsvis fordeling av kopper og andel kopper i forhold til kar	128
Tabell 6. Lokalitetsvis fordeling av ulike magringsmiddel	130
Tabell 7. Antall randkanter av hver av randprofilkategoriene A-F	136
Tabell 8. Antall kar i Øst-Finnmark med de antatt mest karakteristiske dekortrekkene for Sår 1	138
Tabell 9. Andel av motivkategoriene a - j	140
Tabell 10. Andel av mønsterkategoriene k - t	141
Tabell 11. Andel av ulike mønsterkategorier nærmest randen	141
Tabell 12. Forholdet mellom randdekor og motivvalg på karveggen	146
Tabell 13. Lokalitetsvis fordeling av motivkategoriene a - j	148
Tabell 14. Lokalitetsvis forventet frekvens av motivkategoriene a - j	148
Tabell 15. Lokalitetsvis fordeling av mønsterkategoriene k - t	150
Tabell 16. Lokalitetsvis forventet frekvens av mønsterkategoriene k - t	150
Tabell 17. Lokalitetsvis fordeling av motivkategoriene a - j på koppene	151
Tabell 18. Lokalitetsvis fordeling av mønsterkategoriene k - t på koppene	151
Tabell 19. Forsøksvise veggtykkelseskategorier, Noatun Innmarken	154
Tabell 20. Lokalitetsvis fordelig av motivkategoriene a - j fra tre lokaliteter i Nord-Finland	159
Tabell 21. Lokalitetsvis fordeling av mønsterkategoriene k - t fra tre lokaliteter i Nord-Finland	160
Tabell 22. Veiledende $\delta^{13}\text{C}$ -verdier for ulike typer organisk materiale	223
Tabell 23. Dateringer relatert til tidlig kamkeramikk i Øst-Finnmark	233
Tabell 24. $\delta^{13}\text{C}$ -verdier for matskorpene fra Øst-Finnmark	234
Tabell 25. Grafisk fremstilling av C^{14} -dateringer fra kamkeramiske lokaliteter,	

Øst-Finnmark	237
Tabell 26. C ¹⁴ -dateringer relatert til tidlig nordlig kamkeramikk i Finland	241
Tabell 27. Grafisk fremstilling av C ¹⁴ -dateringer fra tidlige kamkeramiske lokaliteter, Nord-Finland	243
Tabell 28. C ¹⁴ -dateringer fra tidlig-neolittiske lokaliteter med kamkeramikk på Kola	245
Tabell 29. Flatehugde gjenstandsformer på kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark	277

Appendiks

Appendiks

Appendiks 1. Tabell over dekorerte randkanter

Lokalitet	u	v	w	x	y	z	Totalt
Fosslund							
Gressbakken Øvre				1			1
Ingeneset							
Lossoas hus		1		1			2
Mennikka				1			1
Nesheim							
Noatun Løkka							
Noatun Innmarken	1	2		1	1	1	6
Noatun Neset							
Noatun Neset Vest			1				1
Nordli	1	4					5
Storsteinneset							
Totalt	2	7	1	4	1	1	16

Appendiks 2. Pimpstein og tefrakronologi: når kommer pimpstein inn i det arkeologiske materialet i nordre Fennoskandia?

Pimpsteinen en finner i arkeologiske kontekster i nordre Fennoskandia er stort sett fra vulkanutbrudd på Island. Ved vulkanutbrudd spres store mengder tefra. Tefraen vil som regel dekke store områder, og under særlige værforhold kan mindre mengder føres flere hundre kilometer avsted (Hermanns-Auðardóttir 1989:54). Tradisjonell tefrakronologi basert på skriftlige kilder i kombinasjon med C¹⁴-dateringer av de ulike tefralagene kan gi et visst inntrykk av hvor lang tid det går fra et vulkanutbrudd på Island til pimpstein når fjæra i Finnmark.

Av de fire vulkanene på Island er det bare Katla og Hekla som har hatt dokumenterte post-glaciale utbrudd før 5000 f.Kr.. Ifølge AMS-dateringer av tefra på Island hadde Katla ett ca. 12000 BP, mens Hekla hadde et utbrudd omkring 7000 BP (H5) (Nordic Vulcanological Institute 2002). Alle tefradateringer fra myrer andre steder i nordvest-Europa lar seg innpasse i to adskilte perioder før ca. 5000/4500 f.Kr.; en mellom 10155 og 105670 BP og den andre mellom 5470 og 6056 BP (Tehprabase 2002). Tefradateringene henviser trolig til de første utbruddene fra Katla og Hekla. Hekla hadde nye utbrudd omkring 3500 BP og 2900 BP. Jeg kjenner ikke til at det er funnet pimpstein i arkeologisk materiale fra Finnmark, Nord-Finland eller Nord-Sverige eldre enn ca. 5400 f.Kr. Denne bakre grensen stemmer overens med Heklautbruudet H5. Etter det har pimpstein i noen perioder vært tilgjengelig i sjøkanten, og i andre perioder vært tilgjengelig i gamle strandterrasser på tørt land. Simonsens (1996) undersøkelser fra Sandbukta antyder at pimpstein bare var tilgjengelig i dagen da den eldste bosettingen ble etablert, omkring 4000 -3000 f.Kr. Dette er trolig pimpstein fra Hekla-utbruddet H5, ca. 7000 BP.

Pimpstein i yngre arkeologiske kontekster på kysten kan være gravd opp av strandvollene fra ca. 5000 f.Kr. Trolig kom det mer pimpstein til den østlige Atlanterhavs- og Barentshavskysten omkring 3000/2500 f.Kr., som følge av Heklas utbrudd omkring 4500 BP eller 3900 BP. Denne pimpsteinen er blant annet funnet igjen på kystlokalitetene Kolvika på Vestvågøy (Jørgensen og Olsen 1988:40-41, Jørgensen 1989), Slettnes på Sørøya (Hesjedal m.fl. 1996) og Lille Kårvik på Ringvassøya (Damm 2002: pers.med.). Pimpstein er ikke bare funnet nær naturlige forekomster på kysten. Pimpstein som ikke er funnet i kystområdene må være tatt med av mennesker. Dateringer av pimpsteinskontekster oppover Alta-vassdraget (Simonsen 1996:133), langs Pasvik-elva og i indre Nord-Sverige viser i hvilke perioder pimpstein ble fraktet inn og brukt som råstoff, blant annet i redskapsproduksjon. De eldste kontekstene for pimpstein som ikke ligger ved sjøen er de kamkeramiske lokalitetene i Pasvik (Simonsen 1963:72, 105, 160, jfr. Bergman 1995, Havas

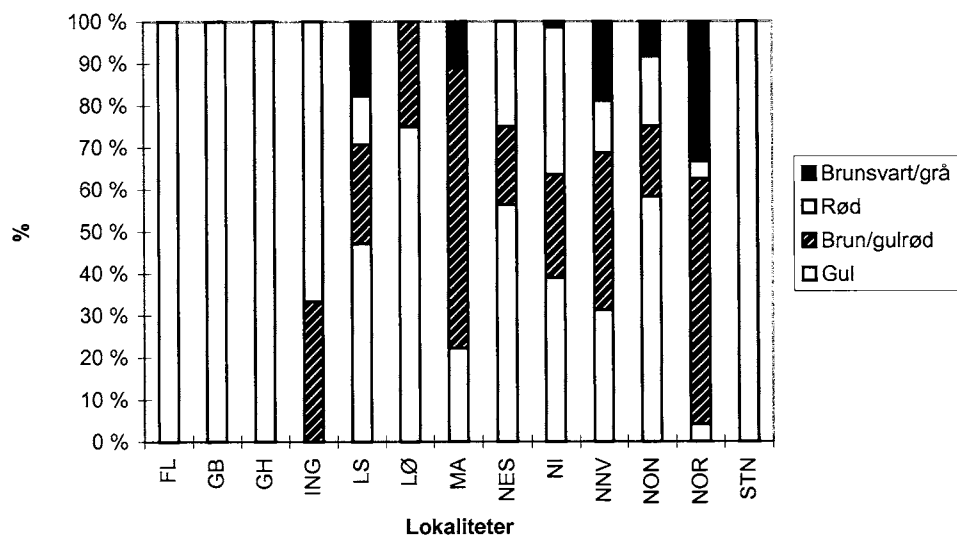
Appendiks

1999, Rankama 1996). Pimpstein er derimot ikke funnet på de kamkeramiske lokalitetene langs Inari (Enare) (Rankama 1999:pers.med., Sohlström 1992). Dette kan antyde at Inari-lokalitetene tilhører et annet flytte-, bosetting- eller utvekslingssystem enn de kamkeramiske lokalitetene i Pasvik omkring 5000 f.Kr.

Pimpstein synes ikke å dukke opp på innlandslokaliteter før etter ca. 3000 f.Kr., noe som tilsvarer den andre eller tredje fasen med pimpstein på kysten. Det er funnet pimpstein på samtlige av Virdnejavri-boplassene langs Alta-vassdraget (Simonsen 1996:133), da i kontekst med asbestkeramikk, som grovt dateres innenfor de siste to tusenårene f.Kr. Det er også funnet små mengder atlantisk pimpstein på sju lokaliteter omkring vassdragene Skellefteå, Piteå og Laisaälven i innlandet i Norrland, samtlige med asbestkeramikk (Bergman 1995). Bare én bit pimpstein hadde bruksspor, og ble antatt, som på norsk side, å være en pilskaftglatte. Denne pimpsteinen ble funnet på lokaliteten Raä 522, Varghalsen, som har bosettingsspor fra perioden mellom ca. 3000 f.Kr. og ca. 400 e. Kr. (Bergman 1995:123). Spredningen av pimpstein innover i landet etter ca. 3000 f.Kr. vitner om teknologiske valg som innebærer at pimpstein som råstoff nå ble fraktet lange strekninger for å bli brukt i redskapsproduksjon.

Appendiks

Appendiks 3. Godsfarge, lokalitetsvis

Lokalitet	Gul	Brun/gulrød	Rød	Brunsvart/grå
Fosslund (FL)	100			
Rissebåhkti (Gressbakken) Øvre (GB)	100			
Gravholmen (GH)			100	
Inganeset (ING)			33,3	66,6
Lossoas hus (LS)	47,1	23,5	11,7	17,6
Noatun Løkka (LØ)	75	25		
Mennikka (MA)	22,2	66,6		11,1
Nesheim (NES)	56,3	18,6	25	
Noatun Innmarken (NI)	36,2	22,8	32,7	1,2
Noatun neset Vest (NNV)	31,3	37,3	12,5	18,8
Noatun Neset (NON)	58,3	16,7	16,7	8,3
Nordli (NOR)	4,2	58,3	4,2	33,3
Storsteinneset (STN)			100	

Prosentandel av hver fargekategori, lokalitetsvis.

Appendiks

Appendiks 4. Mønster nærmest randen, lokalitetsvis

1. mønsterbånd

Lokalitet	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
Gressbakken Øvre	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Inganeset	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0
Lossoas hus	2	3	1	0	0	2	0	0	0	0
Mennikka	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0
Nesheim	0	1	2	0	0	0	0	0	0	0
Noatun Innmarken	4	16	16	1	1	4	0	3	0	6
Noatun Neset og Neset Vest	1	5	0	0	0	0	0	0	0	2
Nordli	4	8	1	0	0	0	0	0	0	1

2. mønsterbånd

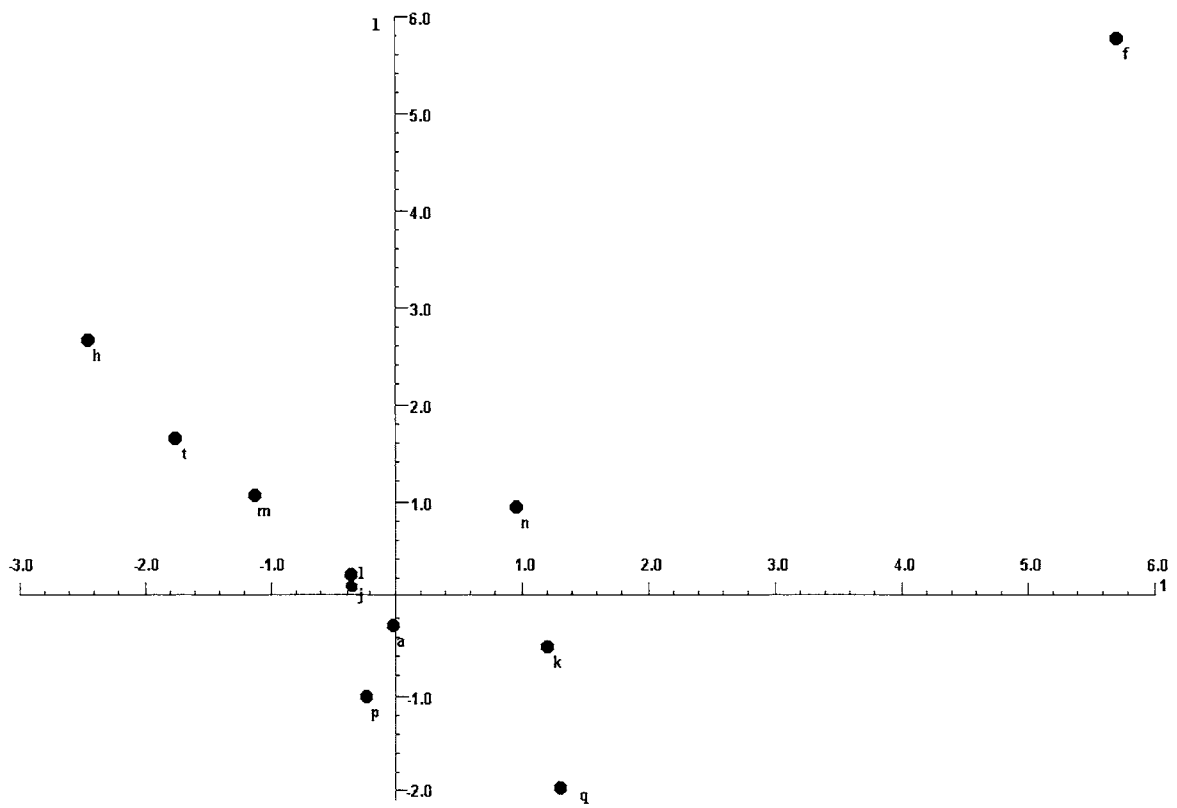
Lokalitet	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t
Gressbakken Øvre	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Inganeset	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
Lossoas hus	1	3	2	0	0	0	0	0	0	0
Mennikka	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Nesheim	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0
Noatun Innmarken	6	14	7	0	0	7	0	0	0	1
Noatun Neset og Neset Vest	0	6	0	0	0	2	0	0	0	1
Nordli	1	1	2	3	1	2	0	0	0	0

Appendiks 5. Målte veggtykkelser, Noatun Innmarken

Kategori	grenseverdier	målt veggtykkelse
1	4,3-7,6	4,3 - 4,7 - 5,5 - 5,6 - 5,8 - 6,1 - 6,2 - 6,2 - 6,2 - 6,3 - 6,3 - 6,5 - 6,5 - 6,7 - 6,7 - 6,7 - 6,7 - 6,8 - 6,8 - 7,0 - 7,2 - 7,3 - 7,5 - 7,5 - 7,5 - 7,6
2	7,8-8,6	7,8 - 7,9 - 7,9 - 7,9 - 7,9 - 8,2 - 8,2 - 8,4 - 8,4 - 8,5 - 8,6 - 8,6 - 8,6 - 8,6
3	8,7-9,8	8,7 - 8,7 - 8,7 - 8,7 - 9,0 - 9,1 - 9,1 - 9,1 - 9,1 - 9,2 - 9,2 - 9,2 - 9,2 - 9,3 - 9,4 - 9,4 - 9,5 - 9,6 - 9,7 - 9,7 - 9,8 - 9,8
4	9,9-10,6	9,9 - 9,9 - 10,0 - 10,0 - 10,0 - 10,1 - 10,1 - 10,1 - 10,2 - 10,2 - 10,3 - 10,4 - 10,4 - 10,5 - 10,6 - 10,6 - 10,6 - 10,6 - 10,6 - 10,6
5	10,7-11,6	10,7 - 10,7 - 10,8 - 10,8 - 10,8 - 10,8 - 10,9 - 10,9 - 10,9 - 11,1 - 11,1 - 11,1 - 11,1 - 11,1 - 11,2 - 11,2 - 11,2 - 11,3 - 11,3 - 11,4 - 11,4 - 11,4 - 11,5 - 11,6 - 11,6 - 11,6 - 11,6
6	11,7-13,8	11,7 - 11,7 - 11,8 - 11,8 - 11,9 - 12,0 - 12,1 - 12,1 - 12,2 - 12,2 - 12,2 - 12,6 - 12,8 - 12,9 - 13,1 - 13,2 - 13,3 - 13,4 - 13,5 - 13,5 - 13,6 - 13,8
7	14,6-16,5	14,6 - 15,0 - 15,2 - 15,6 - 15,7 - 16,4 - 16,5

Appendiks

Appendiks 7: MKA over forholdet mellom dekormotiv og plassering på karveggen

8. Katalog over kamkeramikk med organisk materiale («matskorpe»)

LOKALITET	KATALOGNUMMER	DATERT ¹
Nordli	C.26708a., b., c., f., j., n., (p.?), s., u.	C.26708a., b.
«Lossoas hus»	Ts.5556ab. ²⁾ , yy., rr., ss., ww., xx.	Ts.5556yy.
Mennikka/Skogfoss	C.21106a. ^{3), 4), 7), 9)} C.24571b.	C.21106a ^{4), 9)}
Inganeset/Kjerringneset IV	Ts.5602n.	Ts.5602n.
Noatun Innmarken	Ts.4455i. Ts.4664h. Ts.4792r. ²⁾ Ts.5208p. Ts.5211c., yy ¹⁾ , an. Ts.5212m., æ. Ts.5213h., o. Ts.5579g. Ts.5581bi. Ts.6109ff. Ts.6112h. Ts.6113x., nn.	Ts.5581bi. Ts.6109ff.
Noatun Neset	Ts.6116an. Ts.6117l. Ts.6118z.. Ts.6120ee. Ts.6126a.	
Noatun Neset Vest	Ts. 6128t., ek., fg..	Ts.6128ek.

¹ Laboratoriet for radiologisk datering i Trondheim krever at prøvene er klare til analysering når søknad om datering blir sendt. Jeg søkte opprinnelig om å få datere 12 prøver, og fikk derfor tatt avskrap også av skår fra følgende katalognummer: C.26708a^{1), 2)} (Nordli) og Ts.5556qq. («Lossoas hus»). Etterhvert viste det seg av tre av de opprinnelig innvilgede prøvene var for små og måtte erstattes med nye prøver. Det er derfor også tatt avskrap av Ts.5211a. (Noatun Innmarken), Ts.5579g. (Noatun Innmarken) og Ts.6128t.

Appendiks 9: Dateringsrapporter

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: NTNU - Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7034 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383

DATERINGSRAPPORT

Oppdragsgiver: Skandfer, Marianne
Inst. for arkeologi
Universitetet i Tromsø

DF-3298

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	¹⁴ C alder før nåtid	Kalibrert alder	δ ¹³ C ‰
TUa-3021	C.26708a type 2 Nordli, Unjarga/Nesseby Finmark	Matskorpe		6330 ± 50	BC5290-5235	-22.8
TUa-3022	C.21106a(32) type 4 Mennikka/Skogfoss Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		5795 ± 55	BC4755-4560	-22.1
TUa-3023	Ts.5581bi Haugen Innmarken, Noatun Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		6185 ± 65	BC5225-5030	-22.9
TUa-3024	Ts.5556yy Lossoas hus Unjarga/Nesseby, Finmark	Matskorpe		6065 ± 55	BC5050-4910	-23.8
TUa-3025	Ts.5602n Kjerringneset Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		5990 ± 55	BC4935-4800	-24.3
TUa-3026	Ts.6128ek Neset Vest, Noatun Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		6030 ± 70	BC4990-4840	-23.0
TUa-3027	C.21106a type 9 Mennikka/Skogfoss Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		5975 ± 60	BC4930-4790	-24.4
TUa-3028	C.26708b Nordli Unjarga/Nesseby Finmark	Matskorpe		6570 ± 60	BC5565-5435	-22.8
TUa-3029	Ts.6109ff Noatun Innmarken Sør-Varanger, Finmark	Matskorpe		5850 ± 55	BC4785-4625	-21.2

1498 8/10/00

Dato: 15 JUN 2001

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Sølvi Stene
Sølvi Stene

Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: NTNU - Gløshaugen, Sem Sælandsv. 5, 7034 Trondheim
Telefon 73593310 Telefax 73593383

DATERINGSRAPPORT

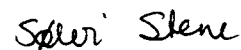
Oppdragsgiver: Skandfer, Marianne
Inst. for arkeologi
Universitetet i Tromsø

DF-3298

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	^{14}C alder før nåtid	Kalibrert alder	$\delta^{13}\text{C}$ ‰
TUa-2886	TS 11188 cd, Inganeset Sør-Varanger, Finnmark	Trekull Furu		4815 ± 65	BC3655-3525	-26.1*
TUa-2887	TS 6113 ad xx, Noatun Sør-Varanger, Finnmark	Trekull Bjørk		5515 ± 65	BC4450-4330	-26.1*
TUa-2888	TS 11253e, tuft 4 Storsteinneset Sør-Varanger, Finnmark	Trekull Furu		2170 ± 70	BC360-95	-26.1*
TUa-2889	TS 11258c, Fosslund Sør-Varanger, Finnmark	Trekull Furu		2115 ± 75	BC200-35	-26.1*

Dato: 02 FEB 2001

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Sølvi Stene

Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: UNIT/NTH - Fakultet for fysikk og matematikk
Sem Sælandsv. 5, 7034 Trondheim. Telefon 73 59 33 10. Telefax 73 59 33 83.

DATERINGSRAPPORT

Oppdragsgiver: Skandfer, Marianne
Inst. for arkeologi
Universitetet i Tromsø

DF-3298

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	¹⁴ C alder før nåtid	Kalibrert alder	δ ¹³ C ‰
T-15847	TS 6107r., Nesheim Sør-Varanger, Finnmark	Never Bjørk	4.9 g	3650 ± 80	BC2135-1890	-27.6

Dato: 07 AUG 2002

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Fred H. Skogseth

Steinar Gulliksen

LABORATORIET FOR RADIOLOGISK DATERING

Adr.: UNIT/NTH - Fakultet for fysikk og matematikk
Sem Sælandsv. 5, 7034 Trondheim. Telefon 73 59 33 10. Telefax 73 59 33 83.

DATERINGSRAPPORT

Oppdragsgiver: Skandfer, Marianne
Inst. for arkeologi
Universitetet i Tromsø

DF-3298

Lab. ref.	Oppdragsgivers ref.	Materiale	Datert del	¹⁴ C alder før nåtid	Kalibrert alder	δ ¹³ C ‰
TUa-3660	TS5556 ad ah Lossoas hus Unjarga gjelda Nesseby, Finnmark	Bein Sei		5745 ± 45	BC4725-4610	-11.3

Dato: 06 SEP 2002

Laboratoriet for Radiologisk Datering

Sølvi Stene
Sølvi Stene

Steinar Gulliksen
Steinar Gulliksen

Appendiks

Appendiks 10. Antall av hver gjenstandskategori på kamkeramiske lokaliteter i Øst-Finnmark. Utvalg (jfr. kap. 13.1).

Lokalitet	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N
Nordli	4	15		68	2	2	2	8	5	217	5	10	12	6
Lossoas hus				19		4				3	3	1	2	
Gressbakken Øvre	3	23	2	32		13	2			3				
Mennikka (Skogfoss)														
Fosslund														
Gravholmen				1										
Inganaset									1					
Nesheim				3		3	1			12	2	1	1	
Noatun Innmarken eldre lag			2	37		3	4			51	13	55	14	20
Noatun Innmarken yngre lag			5	7		1				10	7	3		
Noatun Neset	1	1		14		6	1			64	11	28	2	1
Noatun Neset Vest				6			1			15	3	15	2	
Noatun Løkka											10	1		

(Basert på Simonsen 1961, 1963).

- A. tangespisser
- B. tverrspisser
- C. kantretusjerte spisser og forarbeider
- D. flatehugde spisser og forarbeider
- E. Slanke, slipte skiferspisser (Nyelvspisser)
- F. symmetrisk bladformete slipte skiferspisser
- G. Asymmetrisk bladformete slipte skiferspisser (tveeggete kniver)
- H. Asymmetrisk skiferblad med skaft (éneggete kniver)
- I. skiferprener
- J. skrapere
- K. slipte økser og meisler
- L. Slipteheller
- M. Skifersager
- N. Pimpstein med slipefure

Appendiks 11. Tabell over råstoffsammensetning til figur 56

Lokalitet(-er)	Bergkrystall	Kvarts	Kvartsitt	Chert	"Dolomitt"	Andre	Totalt
SISTE DEL AV "ELDRE STEINALDER FASE III", VÁRJJATVUOTNA (VARANGER)							
26-27 m.o.h.	35	1233	51	184	58	37	1598
28-29 m.o.h.	28	1309	92	250	32	25	1736
Til sammen	63	2542	143	434	90	62	3334
<i>Prosent</i>	<i>1,9</i>	<i>76,2</i>	<i>4,3</i>	<i>13</i>	<i>2,7</i>	<i>1,9</i>	<i>100</i>
NORDLI							
Til sammen	4	57	132	411	103	87	794
<i>Prosent</i>	<i>0,5</i>	<i>7,2</i>	<i>16,6</i>	<i>51,8</i>	<i>13</i>	<i>11</i>	<i>100,1</i>
LOSSOAS HUS							
Til sammen	0	0	1	78	26	10	115
<i>Prosent</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0,9</i>	<i>67,8</i>	<i>22,6</i>	<i>8,6</i>	<i>99,9</i>
F 8, R 12, CEAVCCAGEADGI (MORTENSNES)							
Til sammen	0	5	34	151	0	4	194
<i>Prosent</i>	<i>0</i>	<i>2,6</i>	<i>17,5</i>	<i>77,8</i>	<i>0</i>	<i>2,1</i>	<i>100</i>
HUS 26, RUOVDALUOKKAGIEDDI (GROPBAKKEENGEN)							
Til sammen	0	2	2	2	7	127	140
<i>Prosent</i>	<i>0</i>	<i>1,4</i>	<i>1,4</i>	<i>1,4</i>	<i>5</i>	<i>90,7</i>	<i>99,9</i>

Mineralsammensetning på Nordli, Lossoas hus, møddingen F 8, R 12 på Ceavccageadgi (Mortensnes) og hus 26 på Ruovdaluokkagieddi (Gropbakkeengen) sammenlignet med gjennomsnittet for de registrerte lokalitetene mellom 29 og 26 m.o.h. på sørsiden av Várjjatvuotna (Varanger) (Basert på Grydland 2002;pers.med. og Simonsen 1963).

Appendiks

Appendiks 12. Tabeller over osteologisk materiale på Lossoas hus og Ceavccageadgi (Mortensnes)

Tabell 1. Antall bestemte (+ antall ubestemte) = totalt antall beinfragment for kategoriene pattedyr, fugl og fisk

Lokalitet	Mammalia	Aves	Pisces	Totalt
Lossoas hus	21 (+ 30)= 51	50 (+ 33)= 83	79 (+ 37)= 116	151 (+ 100)= 251
Mortensnes	53 (+ 265)= 318	237 (+ 267)= 504	1954 (+ 4368)= 6322	2244 (+ 4900)= 7144

Tabell 2. Prosentandelbein av pattedyr, fugl og fisk av totalt beinmateriale

Lokalitet	Mammalia	Aves	Pisces	Totalt
Lossoas hus	20,3	33,1	46,2	99,6
Mortensnes	4,5	7,1	88,5	100,0

Tabell 3. Prosentandel bein av pattedyr, fugl og fisk av artsbestemte bein

Lokalitet	Mammalia	Aves	Pisces	Totalt
Lossoas hus	14	33	52	99
Mortensnes	2	11	87	100

Tabell 4. Prosentandel artsbestemte bein av pattedyr, fugl og fisk av totalt antall bein innenfor hver kategori

Lokalitet	Mammalia	Aves	Pisces
Lossoas hus	41,17	60,24	68,1
Mortensnes	16,67	47,02	30,91